

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KUKORELLY ENDRE versei 337

ZÁVADA PÁL: Jadviga-napló: Kiút a bajokból tán soha nem vezet
(regényrészlet) 339

PARTI NAGY LAJOS verse 357

THOMKA BEÁTA: Határoltóság, pontosság és arány (*Parti Nagy
Lajosról*) 360

FORGÁCH ANDRÁS: Az angyalarcú kígyó (részletek) 367

SZAKÁCS ESZTER versei 379

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A testet öltött festmény (*Koncz Andrásról*) 380

PAWEŁ LISICKI: Holofernesz feje (*Nánay Fanni fordításában*) 387

GÖMÖRI GYÖRGY versei 396

HEIMITO VON DODERER: Megbízható ösztön (*V. Horváth Károly
fordításában*) 397

TILKOVSKY LORÁNT: Mit veszített Magyarország a németek
kitelepítésével? 401

MARTYN FERENC: Levelek Török Lajoshoz (*V. rész*) 407

LENGYEL ANDRÁS: Pilinszky János Ady-képe 418

SZŐKE GYÖRGY: „Hogy valljalak, tagadjalak...” (*Hit és nem-hit
kettőssége József Attilánál*) 424

*

TANDORI DEZSŐ: Kritikavers-Kukorelly (*Kukorelly Endre: Kedvenxc*)
429

KOVÁCS ESZTER: Átiratok saját témákra (*Parti Nagy Lajos: Ibusár –
Mauzóleum*) 433

BAGOSSY LÁSZLÓ: Dráma/irodalom (*Parti Nagy Lajos: Ibusár –
Mauzóleum*) 436

KÁROLYI CSABA: Mi van, mi nincs (*Závada Pál: Mielőtt elsötétül*) 441

SZIGETI CSABA: Mert „Mi végre van a lándzsa és a Grál”? („Vágyba
felöltözve, ruhátlan” – Képes Júlia válogatása és fordításai a trubadúr
költészetből) 444

1997

ÁPRILIS

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Közgyűlés,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és
a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárústitőhelyeken kapható*

Pécssett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – Manilla Bt. Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Móricz Zsigmond Könyvesbolt, Széchenyi tér 17.

Vidéken

Baján: Lord Könyvesbolt, Ady Endre u. 13. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** 9. sz. Könyvesház Bolt, Derkovits út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Kft, Andrassy út 5-7. – **Kaposvárott:** József Attila Könyvesbolt, Fő út 33. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/a. – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Lára és Lant Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sopronban:** Cédrus Art Klub, Mikoviny u. 68. – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

<http://www.jppte.hu/pecs/jelenkor/>

Jelenkor

XL. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

*

A szerkesztőség munkatársai

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA,
BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
PARTI NAGY LAJOS, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Közgyűlés, a Soros Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap
és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 720,- Ft, a II. félévre 600,- Ft,
egy évre belföldre: 1320,- Ft, külföldre: 2200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ZÁVADA PÁL nyerte el a Jelenkor tavalyi évfolyamának legjobb publikációjáért járó 1996. évi Szinnyei Júlia-emlékdíjat. A nívódíjat a kuratórium a tavaly áprilisi és szeptemberi számokban megjelent *Jadviga-napló* című regényének részleteiért ítélte oda.

*
A SOROS-ALAPÍTVÁNY 1996. évi szépirodalmi, történettudományi és tényfeltáró újságírói díjainak átadására került sor február 13-án a Katona József Színházban. Az alapítvány szépirodalmi kuratóriuma Ady Endre-díjat adományozott *Grendel* Lajosnak, Kosztolányi Dezső-díjat *Dávidházi Péter*nek, Krúdy Gyula-díjat *Pályi András*nak, Weöres Sándor-díjban részesítette *Oravecz Imrét*, valamint Madách Imre-díjban *Fodor Gézát*. Egyéves irodalmi ösztöndíjat kapott *Bacsó Béla*, *Bárdos László*, *Bartis Attila*, *Bertók László*, *Csiki László*, *Ferencz Győző*, *Fogarassy Miklós*, *Forgách András*, *Halasi Zoltán*, *Jánossy István*, *Pálincás György*, *Péterfy Gergely*, *Szabó T. Anna*, *Vasadi Péter*, *Villányi László* és *Závada Pál*. A történettudományi kuratórium Bibó István-díjjal jutalmazta *Komoróczy Gézát*, Szűcs Jenő-díjjal *H. Balázs Évát*, Ránki György-díjjal *Rainer M. Jánost*. Az idén első alkalommal adták át a kiemelkedő művelődéstörténeti tevékenység elismerésére létrehozott Fülepp Lajos-díjat *Csanak Dóránnak* és *Tímár Árpádnak*.

*
A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Mihail Bulgakov *Képmutatók cselszövege* című darabját mutatja be április 5-én a nagyszínházban *Csiszár Imre* rendezésében. – A színház másik új produkciójaként Bohumil Hrabal *Szigorúan ellenőrzött vonatok* című művét állítja színpadra *Árkosy Árpád*, melynek premierjére április 11-én kerül sor a kamaraszínházban.

*
KIÁLLÍTÁSOK. A Budapest Galéria a Budapest Kiállítóteremben mutatja be *Keserű Ilona* festőművész alkotásait március 14. és április 13. között. – A galéria Kiállítóházában március 6-tól 30-ig *Tamás Noémi* festőművész képei voltak láthatók. – A 6. nemzetközi Vilém Flusser szimpozionnak és eseménysorozatnak adott otthont a Múcsarnok és a budapesti Goethe Intézet március 15. és 19. között. – A budapesti Knoll Galéria *Made in CZ (Aktuális cseh rajzok)* című kiállítását – *Vladimír Kokolia*, *Stanislav Kolibal*, *Karel Malich*, *Jan Merta*, *Michael Rittstein*, *Adriana Imotova*, *Václav Stratil* és *Jitka Svobodová*

rajzait – január 18. és március 15. között láthatta a közönség. – A székesfehérvári Szent István Király Múzeum a *Polónia Expressz* lengyel művészeti fesztivál keretében mutatta be a *Mágikus struktúrák* című kiállítást – *Magdalena Abakanowicz*, *Jerzy Beres* és *Władysław Hasior* műveit – február 1-től március 16-ig. – Ugyanitt látható Somogyi Győző *Magyar hősök arcképcsarnoka* című kiállítása február 8. és május 4. között. – Az esztergomi Duna Múzeumban *Jaroslav Herbst* (1887–1971) műveit láthatta a közönség március 12-től 30-ig. – A budapesti Bolt Galéria Kerekes Gábor *Albumen works* című kiállításának ad otthont március 6. és április 22. között. – A Pécsi Galéria március 6-tól 31-ig azon művészek munkáiból állított ki, akik egykor a Pécsi Művészeti Szakközépiskolából indultak. – Ugyanitt április 3. és 27. között *Polgár Csaba* textiltervező munkái láthatók. – A Pécsi Kisgaléria február 27-től március 23-ig adott otthont az *Árnyoldal* című fotókiállításnak. – Ugyanitt látható március 27. és április 20. között *Kovács Ferenc* festőművész és *Vanyúr István* szobrászművész kiállítása. – A pécsi Közelítés Galériában Hízsnik Dénes *látóképek* című kiállítását március 4-től 16-ig látogathatta a közönség. – A *Takáts Gyula* Kossuth-díjas költő rajzaiból rendezett kiállítást március 14. és 28. között tekinthették meg az érdeklődők a tabi polgármesteri hivatalban.

*
KÖLTÉSZET, ÉLŐ '97 címmel irodalmi találkozóra kerül sor április 12-én a Ferencvárosi Művelődési Központban, melynek keretében országos versolvasó blattoló verseny zajlik az Álföld, a Holmi és a Jelenkor szerkesztősegei, illetve az általuk felkért költők részvételével. A továbbiakban, a házigazda Magyar Versmondók Egyesülete szervezésében, audiovizuális performance, – *Huzella Péter* és *Sebő Ferenc* közreműködésével – verskoncertek, lapkiállítás és könyvvásár gazdagítja a programot.

*
A KÖLTÉSZET NAPJÁN, április 11-én két könyvpremierre kerül sor Pécselt a Művészetek Házában: a tavalyi irodalmi Nobel-díjas Wisława Szymborska *Kilátás porsszemmel* című verseskötetét, valamint az 1987-ben Nobel-díjat kapott József Brodskij *Új élet* című verseskötetét (fordította *Baka István*) mutatja be *Csordás Gábor*, a Jelenkor Kiadó igazgatója, aki egyben az első kötet fordítója is. Kérdező *Hárságyi Margit*, közreműködik *Kosztai Gabriella*.

H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.

H. Die Liebe

(1)

Ha eltűnik, beengedem. Álmos vagyok. Álmosító. Viszont miért vagyok én tulajdonképpen álmos? És éhes is, de ezt csak jóval később veszem észre, a megéhezéshez képest később, amikor már kezd elmúlni. A vágyakozó vagy áhítozós napok különlegesen hosszúak. Nagyon elkülönülő és kitartó napszakok, külön állnak a másodpercek, ezen egy darabig kitartóan bosszankodom, aztán régóta nem. Elaludtam? Egyfolytában eszek, korán lefekszem, még világosban, le sem eresztetem a függönyt, csak a fejemre húzom a takarót, és úgy. Takaró alatt mosolygok. Mosoly takaró alatt. Víg kedély. Nem sírok. Leereszthető függönyök. *Te pedig az önző gén vagy*, ezt nem ő találta ki, hanem van egy ilyen könyv. Nekünk is megvolt. *Gond nélkül lebeg Isten is már rég a fejünk felett.*

(2)

Ha eltűnik, beengedem.
Folyton valamit kérdez.
Hogy ő miért elég nekem,
az érzemény mivé lesz
és mért nem bír ki két hetet.
S hogy nélkülem mi lesz vele.
Hogy fogja feltalálni
magát. Magát az életet.
Még hátra lesz a fél fele,
s én nem leszek. Halál', mi?
Eltűnik és beengedem.

L. Hölderlin an seiner Mutter

*Ein ruhiger Ehemann ist
eine schöne Sache.*

Minden nélkül kis
szalámit eszik.

~~Kalácsot és piri~~ Ha van kalács,
kalácsot, és ha nincs, pirítóst
bármivel. A reklámot átkapcsolja.
Továbbkapcsol a sportadóig.
Na végre valamicske sport. Igaz,
hogy golf. Először golf, aztán bicikli.
A telefoncsörgésre épp beér,

de addigra letették. Négy és fél
csörgés után. Ezt nem érti. Nem a
székébe ül, inkább az ágyra fekszik.
Reggel elég hamar felébred,
vagyis gyorsan. De ezt se nagyon érti.
Nem érti, hogy miért. Kimegy, pisil,
kávét főz, aztán megeszik csak úgy
minden nélkül egy-
két szelet szalámit.

Jadviga-napló

Kiút a bajokból tán soha nem vezet

1917. Újév 2-ik napja.

Eltelt egy év megint, így az dukálna, hogy összefogjam pár sorban, amiket említeni kell az elmúlt esztendőből.

Legelőször is persze: Meglett a fiam. Osztatni Márton György nevekre kereszteltük (Jadviga kérésére Györgynek is, Apácskám után), született 1916. Október 9-edikén. Már ne is mondjam, hogy a legszebb gyerek, kit szültek valaha is, és a Teremtőnek hála, hogy egészséges, erős, semmi baja nincs.

Ám úgy látszik, ennek árát a gyermek anyjától kérte meg, kit alaposan meggyötört a várandóság során (sokszori rosszulletek, ideg feszültségek és melancholiák), s hasonlóképpen a szüléskor. De ha a vége, hál' Istennek, jó, így talán az egészre is ezt lehet mondani majd.

Na, ezt inkább másképp! Nem tudom, minek, kinek szépíték már megint, mert a való ez: Viselőssége kezdetétől a mai napig nemhogy örömeire valót nem volt képes a feleségem elfogadni tőlem (s persze viszont se tudott nekem adni), de segítséget, oltalmat vagy vigaszt sem. Nem bántott ugyan engem, de eltolt magától, s lemondó mosollyal vagy búskomoran legyintve csóválta fejét. Avval nyugtattam magam, hogy őneki nehezebb, s reméltem, hogy meglesz ennek az áldása, és majd jóra fordul minden. Az áldás megjött, most is idegőgicsél az ajtón túlról, de nőmre máig is várnom kell.

Mamovkám idegállapota szintén rosszabbodott, ám őt nem melancholiás hangulatok terhelik, hanem a neurotikus őrzöngés kitörései. S habár ellágyítja őt unokája látása, egyedül félnénk otthagyni vele a kicsit, Ancinak is szigorúan meg van hagyva, hogy ezt semmiképp se engedje.

Továbbá pedig még mindig tart a háború. Hogy már újságot se veszek a kezembe, vagy átlapozom a temérdek hazudozást. Szégyen ez, amiben vagyunk, borzalom és szégyen. A hazafihangosan hars újságcikkek önbecsapása, mitől hányni támad kedve az embernek! Hát én tudom, hogy kiket és miben hagytam ott Galíciában, s ezt nem lehet feledni!

Azazhogy: dehogynem. Gyakran másra se törekszik az ember, csak hogy kívül rekessze a véres külvilágot magán és a magáéin.

*

1917. Január 15.

Beléptem a Magyar Gazdaszövetségbe. A tagdíj évi 6 Korona, amiért az ember hetenkint kapja a Barázda című újságot is.

Gregor rendelt venni két-két új 7-es és 8-as Sack ekefejet (darabja 12 Korona), 2 ekenádat (12 Kor.) és 4 drb szecskavágó kést (20 Kor.)

*

1917. Január 28.

Ami tehát lassan tíz hónapja már:

Érzelseim viszonzatlanok. Testi-lelki indulat nőm hiánya miatt. (Tágabban értve: nőhiány és szerelemhiány.)

A Jadvigával közös út járhatatlansága, egyre mélyebb sár. Én elakadtam rajta – de nem tudni, hogy őneki ez útja-e még egyáltalán. Vagy más légi ösvényeken röpdös már (anyaság, szenvedések, egyéb szenvedélyek miatt)?

Közös életünk szünetel vagy már meg is szűnt. És ami ennek dacára is lezajlik velünk s körülöttünk (fölkelünk, öltözünk, vetkezzünk, jövünk-megyünk, étkezünk, a cselédség szolgál, mi parancsolunk, a gyerek sír vagy nevet, beszarik és tisztába tétetik s így tovább, napra nap), az nem közös immár.

Kifele-életem is kátyúba jutott, belül is mozdulatlan minden. Nem csak a gazdálkodási s egyéb munkálkodási tervek, sikervágyak merevedtek meg (azaz sem el nem vettem, sem nem dédelgetem őket), hanem a vonzalmak és szenvedélyek is, melyek tárgya csak Jadviga volna. Mert bennem a vágy és szerelem hullámai mit sem csillapultak, s ha hagyná, hogy elérjék, csak az ő feje fölé tornyosulnának, órá zúdulnának most is.

(Rémálmaimban szenvedélyem megfagyott hullámainak jégbörtönébe zárva látom Jadvigát. Mely fagyot viszont ő maga bocsátotta miránk. Közönye s lehangoltsága végtelen esői – avagy a szívéből való kivettetés fagykorszaka?, mindegy.)

A veleje az, hogy végképpen megrekedtem vele.

Bénít minden csalogódás, és mozdulatlanságot parancsol a szembesítő ütközést ellenző „józan ész” is. Ami legbelül van, mégis szétfeszít. (A csupasz idegek készülnek szétpattanni? Az elnehezült lélek e tartó- és feszítőszodronyai?)

Határozni, változtatni, tenni kell valamit. De őt lehetetlen bevonnom bármi-be is, együtt képtelenség bármerre is lépünk. Egyedül muszáj.

*

Az egyik út, mely szemem előtt kellett magát, az elcsavargásé. Hogyha se így nem kellek, se úgy nincs énrám szükség, akkor fütyüljek nőm várandóságára, betegségeire (utóbb a gyermekgondozás, illetve saját testi talpraállítása és lelki hányattatása körüli ezer küzdelemre), vegyem a kalapom s az utazótáskám, és lélekfurdalás nélkül vágjak neki a kalandozásnak. Akad egy-két, ha nem is kitaposott, de már járt ösvényem, s ott kínálkozik még sokszor annyi ismeretlen is. Melyek bizvást csalogathatnának felfedezésük izgalmaival vagy édes bűneik csábításával.

Sokat gondolok mostanában az ellenkező útra is. Ez is döntések, mozdító lépések sora volna a tovább így nemigen tűrhetőből: Ám befelé. Talán a léha vágyakra, a veszteségekre és fájdalomra rá se figyelő, erős önfegyelemmel és magamuralással kezdődne. Majd ama benső felszabadulás útján juthatnék el nemcsak a teljes megbocsátás, a külső sérelmekről védett odabenti béke és a bölcsen belenyugvó derű állapotába, hanem abba a szeretettel átítató kegyelembe is, mely aztán magát szülve folyton újra, soha ki nem fogyna.

*

De hátha ugyanoda vezet mind a két út? A külvilágba, asszonyúzásbe elkalandozó, kanyargó ösvény ugyanúgy, mint a fohász befelé mélyülő útja?

Nem lehetséges, hogy az, aki ágyról ágyra bolyong, s a bőr illatából, a fogak csattogásából, a húsok hullámveréséből, tengerizéből remél páros megváltást, egyszer csak – combokat széttárva s betérdepelve közénk – megérzi, hogy imazsámoly az a nő is? Hogy kéjvágyó húsból való oltártérdeplők az asszonyok? Hogy a női test, ez a párás, hullámzóan eleven márvány kolostori kőpadlattá lesz, amelyre bűnbocsánatért könyörögni vetjük rá magunkat? Hogy a szenvedély új és új megtestesüléseibe mélyesztett vágyak, a belőlük kicsikart, szétszagató beteljesülések mind a test áldozásai, fohászhálói a megváltásért?

S vajon elképzelhetetlen-e, hogy amint a két út egybefut, bekövetkezik az örök bolyongás és űzött kivetettség átkából való föloldozás ugyanúgy, mint az odabent megkönyörülés? Lehet-e remélni a kint és a bent, az érzéki vágy és az irgalom, a férfi és a nő eggyé olvadását a vezeklés párnáján, a megváltó szerelem imazsámolyán?

*

1917. Március 28.

Elhalasztottam mind az elcsavargó, mind a sztoikus ösvényekre való készülődést, mert éppen a Jadvigával közös utunk fölött kezdett megint kisütni a nap. Futtában írok, ezért csak azt, hogy az egybeolvadó ölelésig ugyan még nem jutottunk, de szinte minden egyebet a mi régi harmóniánk ölel. Melyen a legragyogóbb áldás kicsi fiunk, aki mind több és több örömet szerez nekünk. Csak nézhetném, mikor Édesanyja szoptatja abból a dús páros-krizantém kebléből! De Jadviga ezt sose engedi.

*

Április 6.

Mamovka, aki az utóbbi időben rákapott sajnos Zelenák testi fenytésére, ma úgy megkorbácsolta szerencsétlent, hogy orvost kellett hozzá hívni. Az öreg Hroncsokot én voltam kénytelen diszkrécióra kérni, ami rendkívül kínos volt, hiszen az eset jellege letagadhatatlan, s a doktor szerint a dolog valaminő rendezése nem tűr halasztást. Nem tudjuk, mi válthatja ki Anyám őrzőgő tébolyát. Szégyenünket már a faluban is suttojják.

*

Május 4.

Jadvigám elbűvölő velem, arcomat simítva mondja, hogy milyen drága is vagyok neki. Boldogító ez, ám ismét avval a fölkorbaesoló kínszáttal jár, hogy, kivált a közelében persze, alig bírok sóvárgó testemmel.

Ezért bizony igen lehangolt, amikor arra kért, most, hogy már elválasztotta melléről a kicsit, engedjem el a szanatóriumba vízgyógykúrára. Mit tehettem, jó képet vágtam a dologhoz, amit ő csókokkal köszönt meg nekem.

*

1917. Október 8.

Eljár mellőlem az én feleségem.

Több mint öt hónapja nem írtam ide szinte semmit, és csak azért, mert rösteltem ebbe az írásba adni e mondatot.

Itt hagyja kisleányát az Ancira, és elutazik. S bármiképp is fedezze (mert tapin-

tattal adott nekem módot – s ezt nem gúnnyal mondom, mert nem a hazugságot, hanem a fölkinált kímélést látom benne –, hogy higgyek az önkéntes és rendszeres vöröskeresztes nővérszolgálati kötelem fedő-foglalatosságának), tudom már, amit tudok.

És papírra vessem-e? Mert biztos-e?, tudom-e tényleg, vagy mégis hazudik az ezernyi egybevágó látszat? Erre sajna oly kevés a remény, hogy le kell írnom: Jadvigám megcsal engem. Méghozzá az én hajdanvolt cimborámmal, Winkler Francival.

Nem másnak írok, nem kell hát egyebekre e lapokon tekintettel lennem, csakis önmagamra. Így magamat kímélhetem is a részletektől. Az apróra való föllajstromozása alól mindannak, ami e réges-régi gyanúmat ténnyé változtatta. Hát nem is sorolom már a szembeötlő jeleket, hisz oly szájalmasan nevetséges mára az afféle lelket furdaló eshetőségeknek a latolgatása, majd elvetése, s rakoncátlan kis ördögként való mégis-előbukkanása, mint amit példának okáért a 915 Adventjén való követéses gyanakodásról írtam! Hát olyan nevetséges, ahogy megnyugodtam: Nőm igazat mondott, abba a házba ment, ahol Sárossy Irmus lakik valóban! No jó!, mondom erre most, de már hogy zárná ki azt, hogy nejem Francihoz is betért, mi több, hogy az Irmus Jadvigának ebben cinkosa is lehetett!

Ugyancsak nem fecsérelek tintát a sehová se vivő kínlődásaimra s a magam-sajnálatra, amik úgy kihúztak már megint vagy fél évet maguknak az életemből, mintha most pedig erre szóló hadiparancsot kaptam volna.

Hanem a kiútról inkább. Kiút? Nevetséges ez is, kiút a bajokból tán soha nem vezet. Amiket erről még tavaly elmélkedtem, ma nem érnek semmit. Nincsen kiút, kigázolást legföljebb a pusztá továbbélés felé lehet lelni. Hozzáteszem: ezer vele járó gyötrelmen át.

Na de ki ígérte itt, hogy az élet útja fájdalomtalan lesz? Nem elég-e, hogy mégiscsak az életem át vezet? S rábeszéltem magam: olykor ez is legyen elég. Nem mintha nem kívánt volna nem-lenni inkább az ember.

Mikor félre se lehetett érteni többé, miről is van szó (már csak a zsigereimet agyongyálázó örökös testi elutasításokból is kivehettem, hogy szeretője van), azt gondoltam, most akkor legjobb volna békében eltávolodni végleg. Úgy, hogy ez se a gyermekeken, se rajtam ne ejtsen gyógyíthatatlan sebet, s már csak az a kérdés, miféle formát is öltsön ez az elválás. Nyugalmat erőltettem magamra, és azt terveztem, eldöntöm, hogy a tanyára húzódok ki, vagy valami tartós teendő ürügyén városba menekülök, hogy kikötöm, mennyit lehetek együtt a fiammal, hogy elrendezek vagyoni- és pénzügyeket, mindezt higgadtan Jadviga elé tárom, s minden jót akarva neki és magunknak, csendben elvonom magamat mellőle.

*

Összeszedtem erőmet, hogy bejelentem mindezt. Nem megbeszélni akartam, hanem bejelenteni pusztán. Szárazon, szenvedélytelenül.

Hát nem úgy sikerült. Szemrehányás és félelem is átütött az előre készített mondataimon, meg a szenvedélyem is. Végül pedig arra kanyarítottam a dolgot: határozza el magát ő, hogy kit választ, és milyen életet akar.

S akkor egy elűzetéstől rettegő árva szomorúságával tekintve rám két kezébe

fogta arcomat, és könnyezve, némán csóválta, csak csóválta szó nélkül a fejét. Aztán bement a szobába. Utána mentem, hason fekve temette karjaiba arcát, s onnan szólalt meg nagy sokára:

Igaza van! Kergessen el! Én már elkárhoztam!, s egyre csak fúrta be magát a párnába.

Jadviga!, próbáltam emelni a karjánál. Ne beszélj így!

Miért ne? Hát nem igaz?, támaszkodott föl, de most se rám nézett. Én csak boldogtalanná teszek mindenkit! Csak szenvednek éntőlem!

Nem, Drágám, hát hiszen nemcsak...

Én jó akartam lenni! Hogy az legyek, amire Édesanyámnak nem maradt ideje. De megbuktam, elvesztem! Nem lettem szerető, hű asszony, és képtelen vagyok jó anyának is lenni. Nem vagyok ott a kisfiam első nevetésénél, első szavánál vagy lépésénél! Még ő is untat és nyugtalanít!, tör ki belőle, és sírva borul le megint.

El vagy csak keseredve, pihenned kell...!, próbálom simogatni.

De megint fölül, s könnyben ázó arca még inkább eltorzul: És szeretőnek se vagyok alkalmas! Nem tudok se „szenvédélyes” lenni, se „reményt kelteni”!, húzza el száját gúnyosan. Még ígérni sem, nemhogy arra tudnám elszánni magamat, amire folyvást bujtogatva vagyok! Hát mire vagyok én akkor jó?

Jadviga, ne...! Csillapodj!, mondom neki, de ő csak annál inkább. Fölkel az ágyról, elindul a szobában, s ostromozza magát tovább:

Boldogtalanságot zúdítok csak mindenkire! Hivatásom nincsen, szellemi munkálkodásra módot nem találok, segíteni, gyámolítani nincs erőm és tehetségem. Amit valaha tudtam, itt azt is elfelejtem! Ami tettvágy, tudásvágy, boldogításvágy még buzgott bennem, az mind kiapadt!, roskad le a székbe. És szörnyen elfáradtam. Haszontalan vagyok.

Mért kell magadat minden szörnyűnek elmondani? Fiatal vagy, szép, erős...

Jaj, hagyja ezt, hagyja...! Fölösleges vagyok!, kezd föl-alá járni megint. Nyugtalan vagyok, ingerült! És szétszakadok!, kiált föl. Szétmorzsolódom a lelkiismeretem terhe alatt!

Ülj le, kérlek, és...

Hát micsoda képtelenség!, torpan meg váratlanul. Hát hogy lehetne már szeretni engem! (El is ámulok, hisz én rég mondtam neki ilyesmit.) Hát miért halom én ezt folyton?! Hogy szép vagyok, jóságos, gyönyörűséges, az egyetlen szeretnivaló vagyok?! Hát ki hinné el ezt az én helyemben, ha olyat látna maga körül, mint amit én látok? A széthullást, a szenvedést! Hát tudom! Ha nem látom is, tudom: A távollétemben őrvöng, tör-zúz, a fejét veri a falba. A ruháimat, a dunnáimat veri, mintha bennük volnék! A párnámat fojtogatja!

Nem szoktalak...! Képzetben sem, esküszöm...!

És újra csak azzal gyötör...!, s Jadviga megint nem énrám néz, hanem a függönyszárnyak közt ki, a sötét ablakon. Hogy szánjam rá magamat végre...!

Kiről beszélsz?, meredek rá elképedten. És ahogy rám tekint, visszazuhan mellém, s mint valami álomból jövet borzong meg, rádöbbenek, hogy nem rólam. De ő nem felel.

Meg kell tőlem szabadulni!, tartja el magától a kezét. S tébolyultan ismétli hadonászva: Meg kell éntőlem szabadítani mindenkit! Nem, ti csupán hiszitek,

hogy rám van szükségetek! Ti csak a rögeszmétek rabjai vagytok, aminek a neve az én nevem: Jadviga! Mit akartok ti értőlem? Hisz én arra alkalmatlan vagyok! Elkárhoztam, szabaduljatok tőlem!

Átkarolom, leültetem, nyugtatni próbálom. S akkor a nyakamba borul zokogva:

Jaj, Ondrisko, meghalni szeretnék csak, higgye el!

Kérve kérem, szipogja később, hagyjon magamra most!

Azon az éjszakán megint csak majd megvesztem, úgy sóvárogtam a szerelmére. És eldöntöttem, hogy még várok. Nem fogok beszélni a válásról tovább. Bizakodni kezdtem, hátha remélhetek még, ha kigyógyul abból a tébolyból, hogy megnyugszik, és visszatér hozzám.

*

1917. Október 10.

Nem jegyeztem föl sokáig semmit egy másik dologról se.

És ez a Szilágyival való esetem, mely a bevonulás előtti nyártól fogva ragaszkodóan nyúlik alkalomról alkalomra, hogy mindmáig se tudom magamat leválasztani róla. S amire gondolnom igen vegyesen zavaros érzésekkel jár.

Még tavaly, 16 Januárjában volt, hogy meghívatta magát disznótóri vacsorára hozzánk. Csendőrünkkel, evvel a marha melák Machannal üzent, hogy itt lesz dolga, és estére átjönne, merthogy hallotta is, hogy vágunk.

Na erre át kellett rendezni mindent, mert úgy volt, hogy kint lesz az egész ölés a Gregornál a tanyán. De most akkor haza is hozni lakomának valókat Blahov nyanyával és Ancikával egyetemben, hogy legyen ki süssön-főzzön, tálaljon, és hívni Keresztapámékat is!

Mamovkánál lett terítve, a régi házban.

Szilágyi kapitány pedig hatalmasat evett, kivált a szármából.

A szármát Blahov nyanya szokta főzni, de úgy ám, hogy Mamovkám az utolsó sószórásig felügyeli a kezét. Mert olyannak kell annak a szármának lenni, amilyen őnáluk, a szülői házban, Racskóéknál volt! Paradicsomlében, alaposan besavanyított fejkáposzták levelébe csavarva, se túl zsíros, se túl száraz darált húsból és borsos rizskásából kevert töltelékkel. S mind egyforma, mint egy gyermekököl tartozik lenni. Anyám egy egész nagyfazéknyit is képes kibontatni és újratekertetni Blahov nyanyával, ha a szármák ízét vagy méretét makulátlannak nem találja.

Szilágyi úr nyolc káposztapólyásig meg se állt, de meg se szólalt. Utána dőlt csak hátra, hogy elismerően csettintsen Mamovkámra, aki persze hogy nem hátrította az érdemet Blahov nyanyára.

Frissen sült kolbászunk se volt alávalóbb, habár mi túl erőse csinálni nem szoktuk (a kapitány ábrázatán ellenben látszott, hogy ő nem bánta volna). Erre én előadtam azt a kedves anekdotát (elnézést kérve a vendégtől, hogy előbb tóttul, mert ennek a mondásnak így dukál), miszerint az egyszeri Mucháéknál, akik fenemód zsugoriak voltak, olyan erőse keverték mindég a kolbászt, hogy abból, kivált, ha még forró volt, a vendégek nagy kínok közt is alig tudtak enni, s azt a keveset is csak „posztojaci aj dubkajúci” (állva és lábdobogva) bírták elfogyasztani. A kapitány hahotázott, vereszíros bajszát mókásan kunkorítva még meredekebbre, de Jadviga, történetemen s a vendég röhögésén untan vizsolyogva, a csillárra emelte szemét, és más se nevetett.

Szófukar Keresztapámra nézve Szilágyi bárdolatlanul oda is vetette, mi van, hogy oly kedvetlenül esznek, mint valami halotti toron. Zavaromban ekkor úgy próbáltam mentesíteni Keresztapámékat, hogy őnekik, mondom, inkább szlovákul megy jobban a társalgás. S evvel aztán zsílipet nyitottam a kapitány kérdés-kódolásának.

Hogy miként is van nálunk ezzel a szlováksággal. Kik beszélnek anyanyelvükön, kik nem tudnak vagy nem akarnak magyarul szólni, hogy viselkedik ebben a gazdatársadalom és miképpen a pór nép, hányan adják a szlovák evangélikus iskolába gyermekeiket, van-e ok a nemzetiségi elégedetlenségre, s így tovább.

Én számadatokat, mondom, nem tudok, azt jobban csak a Tisztelendő úr ismeri, de hát – és akkor beszéltem neki a nyelvhasználási szokásokról.

Na de például hogy kik.

Mit hogy kik?

Hogy hát akik, mint a Keresztapám, Racskó (ugye, János?, igen, mondom), nem szívesen nyitják a szájukat magyar szóra.

Mondom, például az öregebbek, meg hát a tudatlanabbja, aki nem vett még kezébe magyar újságot, s nem forog hivatalos körökben. Mert itt a zsidó boltos is inkább szlovákul szól a vevőhöz, ha úgy látja, hogy az jobban fekszik.

Én a nagy szlovák öntudatúakat kérdeztem!

Nagy szlovák...? Hát...

Na, jól van, mondja enyhültebben, érdekes dolog ez, engem pediglen izgat a kérdés, gyere majd be a jövő héten.

*

Hát akkor ímmel-ámmal csak bementem pár nap múlva Szilágyi kapitányhoz.

Ő mindjárt nekiállt, hogy hát mint afféle hatáskörileg ő alá tartozó ügyről, egyebek mellett nem ártana neki többet tudni a nemzetiségek ilyen-olyan kívánságairól, panaszairól. Már csak, úgymond, az orvoslás módjának kiókumlálása végett is. Merthogy mégiscsak háború van. (Nem értettem, ezt mért keveri ide.)

Egyszóval hogy vegyem komolyan ezt a dolgot. (Mint aki benyújtja a számlát: Én hazahoztalak a frontról, pajtikám, most ezt te tartozol viszonzni nekem.) Némi vesződéssel jár, mondta, de ennyi időt csak tudsz énrám szakítani!

Nem is a fáradozás, próbálok oldalazni, csak hogy mit tudok én mondani...? Nem ismerem annyira az ügyeket, vannak ott, ugye, akik jobban benne vannak...

Énnekem pedig te nagyon is megfelelsz, és éppen te kellesz, na!, fektette két tenyerét asztalára a kapitány. Kezdhetjük majd avval, hogy akkor kik azok, akik, ahogy mondod, jobban benne vannak.

Vonogattam a vállam, mire avval engedett el, hogy jövő hétre jó lenne, ha elkezdeném odafönről, a bírónál kezdve, családról családra sorolva föl a falu krémjét, és elmondanék mindent, amit tudok és addig utánuk érdeklődve megtudok.

Hát különös egy feladat volt, nem is kevésbé éreztem kínban magamat.

*

Amikor két hét múlva nekiálltam volna mondani a családneveket, a kapitány közbevágott: Na de ezekből nem mind jár el a paphoz!

Nem... vagy hát én nem tudom..., vörösödtem el.

De Szilágyi máris sorolni kezdte, kik voltak ott „a szlovák hazafiak” megbeszélésén előbb a Hruska sertéskupecnél, azóta meg két ízben is a Hrabovszky

Tisztelendónél. S mint akinek magának is ott lett volna a helye, kezdte kérdezgetni, ki miket mondott, mi történt említésre méltó. Ímmel-ámmal adott válaszaik nyomán mégiscsak fölfércelt magának újabb ismeretfoltokat az innen-onnan már eddig összeszerzettek mellé. Majd elégedetten csapta össze jegyzeti mappáját, hogy: Na, legközelebb majd folytatjuk innen!

Utána sokáig nem történt szerencsére semmi: Egyszer bementem, de nem tudott fogadni, új találka pedig megbeszélve nem volt, hát megkönnyebbülten álltam odébb. Már bíztam is benne, hogy megunta tán ezt a hóbortos faggatózást.

Erre most Machannal levélben üzenté, hogy menjek el ismét a „szlovákok estéjére”, tetejébe nem máshoz, mint barátomhoz, Rosza Palihoz.

*

1917. Október 11.

Roszánál tegnap rendkívül konspiratív az lett a tudomásunkra hozva, hogy tapogatózó tárgyalások vannak folyamatba téve a „mi területi nemzeti vezetőink” és! (de erről, azt mondja Hrabovszky, egy szót se senkinek!) bizonyos pozsonyiak közt. Akikkel egyik vagyunk abban, hogy velük együtt várjuk a mi népünk megváltó Messiását.

Kicsodáját?, nézünk mind egymásra.

S akkor hallunk először a cseh és szlovák államért küzdő Masarykról, Benesről, Hodzsáról és Stefanik tábornokról, ki francia emigrációban senyvedve harcolt az igaz szlovák ügyért. Tisztelendők közelébb hajol hozzánk, legbensőbb híveihez: Közel már az óra, midőn végre erős nemzetté kovácsolván bennünket, országot alapítanak nekünk!

Hú, a mindenit!

S aztán még valami: Hogy az a mi legfőbb törekvésünk. Hogy a háború végeztével kikiáltandó államhoz, azt mondja, mint nagy többségben szlovákság lakta terület (innentől papunk már suttog, minden szóra külön bölintva rá komoly busafejét), magunk is kivívhatjuk majd odacsatlakozásunkat hazánk anyatestéhez.

Fojtott morajlás fut rajtunk végig az asztal körül. Huhú, pocsuji, morogja oda nekem Vajasdi Jankó bácsi rögtön a magáét, lesz ebből még, azt mondja, japán-szlovák közös határ is!

Mink idelelni?, ennyire távol ötölük?, izlelgetem meg mégis az ötletet, ha már látnivaló, hogy azt a mi bölcs szavaiért is Tisztelendő urunk nem tréfának szánta. Mert elsőre persze úgy vélekedne az ember, hogy minekünk a szlovák anyanemzettesttel határos érintkezésünk akkor se lehetne, ha a szabolcsi tirpáklakta sávot hosszan nyújtánánk le délre, a magunk nyelvi területeit pedig erősen túlozva húznánk föl északra. No de... hátha valamiképpen mégis! Ámbár eléggé merész egy idea!

Akad is mindjárt egy alkalmatlankodó, aki, nem azért, mintha a Tisztelendő úr nem domborította volna ki a dolgokat szépen, de hogy ő mégse tudja, jól fogta-e föl? Hogy hát úgy tetszik a Tisztelendő úrnak érteni, hogy mink... hogy Szlovákiához?

Kicsoda-micsoda volt, testvérem a Jézus Krisztusban, teneked az apád és az anyád, he?, csap le a szerencsétlenre Hrabovszky. Hát nem szlovákok voltak? De... hát de igen. Na hát akkor! Hol van akkor a te nemzeted anyateste, mi? Melynek tápláló csecskére mindvalahányan! (s e szónál úgy az asztalra sújt, hogy

azonmód belénk fagyasztja a kuncoghatnékot, hisz csilingelve remeg bele az összes pálinkáspohár is), mi itt egytől egyig reaktiváncozunk! S ővele összeforrunk a mi leghőbb óhajunk, nem így van?

Dehogynem!, mondja rá elsőnek Rosza Pali, s utána többektől hallik helyeslőleg a morgás. Egyéb se nyugtalanít mostanába engem!, szól Jankó bácsi is, bár csak a bajusza alá. Sokszor már elaludni se bírok anélkül, hogy a nemzettesthez legalább ne képzelném odatolni a seggemet! Kis hűján hangosan röhögünk föl Szvetlik Pistával, aki másik oldalról szomszédja az öregnek, így ő is hallja.

Ám e törekvéseinkhez az előkészületeket, néz ránk ekkor szűrös tekintetével Hrabovszky, a legszigorúbb titoktartás közepette kell folytatnunk, megértettük?

*

1917. December 13-ikán

Rosza Pali meséli el nekem, mert a piacon járt, hogy meglátta Mamovkámát, amint rongyos pórásszonyok hevesen perlekedő csapatához csatlakozott, kik útjukat fenyegetőleg a pékség felé vették, hogy kenyeret követeljenek. S ott az Unger pékre éppen Anyám támadott rá tíz körömmel, olyasmiket ordítván arcába, hogy tetőled éhen dögölhetünk, te piszkos csaló, feketéző zsidó.

Ám Unger se hagyta magát, öklét rázta, hogy: Maga akar éhen halni? Vén szipirtó, hát maga nem is babonás? Luca napján lábát se tehetné ki az utcára! Aki mégis másnak a házába beront, bottal kell kiverni, mert boszorkány! Elfelejtette?

Úgy kellett aztán a segédeknek leválasztani róla az őrjöngő Mamovkát, akire vizont most az asszony nép rontott rá: Cso kce tu táto bohatá, tucsna szvinya?, hogy mit akar ez a gazdag, kövér disznó? Eriggyen haza, kap annyi moslékot, hogy még bele is fullad!

Szégyenkezve kellett Palinak megköszönnöm, hogy közbelépett, és fennhangon átkozódó Mamovkámát hazavezette. Bláhov nyanya, meglátván gazdánéját, elszornyedve futott a kamrába, és fokhagymagerezdeket tépkedve s tömve a szájába jött elő. Bozse moj, sztriga! Boszorka! Istenem!, suttogetta, és kínálta nekem is az ellenszert, de elkergettem.

Este Jadviga is kikelt magából, hogy ő már nem bírja Anyámmal ezt tovább.

*

December 18.

Tegnap színházba utaztunk be hármásban Jadvigával és Buchbinder Mikivel. Eszembe is jutott, hogy amióta együtt vagyunk, nem volt efféle mulatságra példa. Én bizony nem hordom nőmet sehová, hisz akárhányszor adódott volna utazás vagy bármi egyéb program, nem volt rá eset, hogy ő valami kalamajkát ne csináljon az ilyesmi körül. De most az ölünkbe hullott, és nem is akármilyen Operát hoztak, mégpedig Mozart Don Giovanniját.

Ifjabb koromban többször is a székhez szegezett már engem egy-egy operamuzsika, de ilyen lenyűgöző zene hatása alá még sohasem kerültem! Nem beszélve arról, hogy az én életemet is szinte csak ez tölti be most: Az ember tehetetlen küzdelme a démoni csábító, csaló gazember ellen. Csak ide sajnós nem jön kövendég, hogy az illetőt pokolra küldje.

Megrendített az áradó muzsikával együtt felragyogó minden egyes fölismérés, a könnyeim mégis akkor csordultak ki váratlanul, amikor Zerlina felejtetetlen vigasztaló áriáját kezdte énekelni az ő megcsalt Masettójának.

Az előadás után szállodába mentünk, de vacsora után Jadviga fölsietett a szobába, otthagya engem Mikivel. Inni kezdtünk, s persze a nők miatt, hisz előbb ő panaszkodott a választottjára, utána pedig én sóhajtoztam a pohárba ke-sergéseket, de rébuszokban, hogy Miki ne igen értse. Már csak arra emlékszem, hogy végül egyre csak ezt ismételttem:

Tudod, mit szeretnék én? Hogy legalább énekeljen nekem!

Kicsoda?

Kicsoda! Aki át kellene öleljen, és azt kéne a fülembe énekelje – és dúdolni kezdtem. Érted, Miki, vagy nem érted?

Hát úgy pontosan nemigen.

A Jóistenedet, Miki, hát...! Azt akarnám én, hogy legalább énekelné el nekem a vigasz gyönyörű áriáját.

Nem énekesnő...

Legyen!, ütöttem az asztalra. Legyen akkor az! Mert megszakadok bele! Leg-alább énekelje el nekem Zerlina engesztelő dalát! Csak egyszer! Ha már... Jaj, csak egyszer, hogy „verj meg, verj meg, jó Masetto”!

És hulltak a könnyeim ott, az asztal felett, és Miki nem csodálkozott. Bár le-het, hogy a részegség miatt nem.

*

1918. Június 21.

Minden romlik csak, nem is volt kedvem leírni.

Elrekvirálták két tehenünket Melindáról. Szó nélkül, és nincs visszabeszélés.

A múlt héten különben Gregor elvitt fedeztetni három fiatal tehenet. Hogy meglegyen, fölírom, így adott számot a dologról:

„Facska háromszor lett fedezve Cserepesen, Lehoczkyék bikája ugrotta. Jul-csát is, de azt csak egyszer. Riska is egyszer lett meghágva, de azt meg Tóth Pál bikája fedezte, 10 koronáért ugrott rá.”

*

1918. Szeptember 6.

Községi bírónk kibővített képviselőtestületi ülést válogatott s hívott össze, ahol ő meg egy ismeretlen a vármegyétől figyelmeztettek minket: Környékbeli városokban nem egy alkalommal támadtak már a mi asszonylármáinknál sok-kalta fenyegetőbb zavargások, mikor is a nincstelen tömegek, kikenél még kato-nafegyver is akadt, követelőleg léptek föl igen veszélyesen. Hogyan lehetne te-hát ilyesmiknek nálunk elejét venni. Hogy ha csak egy mód van rá, ne legyen üt-közés se őrlésnél, se kenyér- meg húsosztásnál, napszám vagy más járandóság kiszolgáltatásakor, se pedig hatósági ügyintézésnél községházán vagy csendőr-őrsön. Nyugodtan, türelemmel köll, azt mondja, a felpaprikázott néppel beszél-ni mindenkor. Na jó.

Egy-két ember föl is szólt, hogy hát értik ők, de csak ameddig lehet, mert hogyha föltüzeli egymást a csőcselék, mit ér annak már a szép szó. Hassanak in-kább a hatóságok oda, hogy a tulajdon tisztelve legyen, mert igen elszaporodtak a mezei lopások is.

Akkor Unger Izsó pék arra tett javaslatot az ellátási felelősségű élelemiparosok és kereskedők nevében, hogy ha a község vagy az állam, őneki mindegy, kicsoda, de kötelezi magát a veszteség legalább utólagos megtérítésére, vagy mondjuk hite-

lez lisztet, akkor ők hajlanának árat is mérsékelni vagy megszorultakat hozomra kiszolgáltatni. De mindaddig a tisztelt előjáróság a községi béke egész árát öve-
lük, a kis pékekkel, hentesekkel, szatócsokkal fizettetné ki, és ez nem fog menni.
Mert őneki nap mint napi rátámadásokat kell visszavernie folyton.

Ezen aztán vita lett, hogy ki minek viseli terhét. Hogy a boltos fölverhet árat, feketézhet, csalthat, ámde a gazdától mindenki csak elvisz, a tolvaj is meg a rek-
viráló is, mert ekkora adókat az Isten se látott. Hogy vissza kell utasítani az ef-
féle aljas rágalmazást, mert a kereskedő így is ráfizet, mégis becsülettel adózik,
és muszáj neki gondoskodni az ellátásról.

De hogy ne egymást marják az urak itten, figyeljünk inkább jobban a népet
fölszaklatókra! Leszereltekre, frontszökevényekre, vörös jöttmentekre, szocdem-
nek mondott pájeszosokra s egyéb zavarkeltőkre.

Hogy hát hol van a csendőrség, alig látni őket, holott a szerepük fölfokozott
lenne.

Akkor állt föl Szvetlik Pista aljegyző cimborám, és azt proponálta, hogy sza-
vazzon meg a testület rendkívüli kölcsönfelvételt legalább százezer korona ere-
jéig az ellátatlanoknak szükséges búzára. Mert amíg valami valóságosat fölmu-
tatni, valamit tenni képesek nem vagyunk, addig üres szócsépléssel javítani a
dolgokon nem fogunk tudni. Avval leült.

Az előjárókon meglepett méltatlankodás futott végig, majd Pista indítvá-
nyát testületileg lehurrogták, hogy nem bírja már az eddigi terheket se a község.

*

Szeptember 9-ike.

Buchbinder Miki máma kiszaladt utánam az üzletből, hogy a bátyja, Ármin kér-
dezteti, mert én ott voltam a gyűlésen, hogy állítólag őt emlegették. Igen, mondom,
„figyelmeztetőleg” hozta őt szóba egy barom, szerinte kitől kéne óvakodni itten, de
név szerint nem mondták az Ármint, csak úgy, hogy „a szocdemek”.

Buchbinder Ármin ugyanis hazajöve a frontról az utóbbi hónapokban föllen-
dítette nálunk a szociáldemokrata pártot. Engem is hívott, de nem mentem, akar
az ördög politizálni. Elég nekem a „szlovákok” közül is kimaradni már vala-
hogy.

*

Szeptember 12-ikén

A mai posta érkezévével megint rájöttem valamire, pedig már nem is kémke-
dek a feleségem után.

Jadviganak jó idő óta nagykopertában képes újságok szoktak érkezni, miket
állítólag Sárossy Irmustól kap, ha az már kiolvasta. Nézegetem olykor őket ma-
gam is, bár javarészt asszonylapok vagy egy-egy német újság, de az se sarkall
engem nyelvgyakorlatozásra. Nőm azonban szorgosan olvasgatja őket. Értem
én, legalább ennyi jusson neki a nagyvilágból ebben a sárfészekben, amire, meg
kell hagyni, panaszszót már régen mondott.

A komód tetején tehát ott a felszakított boríték, melyből a képes lap kikandi-
kál. Szórakozottan nyúlok érte, ám ahogy kihúdom, lábamhoz hullik egy levél.
Főlemelem, haloványzöld papírra sötétzöld tintával írták, s a kézvonása egé-
szen más, mint a kopertán az Irmus címzése, feladója. Meresztem rá a szemem:
Megszólítása „Meine sehr geliebte Jadviga!”, fordítok, s az aláírás „noch immer

dein Franz". Még mindig az ő egyetlen Winkler Francija! Hiába tudom, váratlanságával ez most megborzongat. Mintha rájuk nyitottam volna.

És németül ír! Erősen jobbra dőlő, határozott, lendületes sorok, az ipszilónok, a gék meg a sárfeszeszek szára mélyen rándul le az alsó sorba. Imponáló írás, habár nehezen kibetűzhető. Kivált, hogy németül van, akadok el már az első sor végén, de rögtön el is szégyenlem magam. Hogy nem szabad elolvasnom másnak a levelét.

Kikutatom én mégis ezt a levelezést! Tudom, ez aljasság, de gondolnom kell önvédelemre is! Hiszen ha ők becsstelenül hazudnak, csálnak, ha nejem olykori felém fordulása is álság, akkor nekem is jogom van becsstelen módon vétekezni föl magam. Lefogadom, hogy ott lapulnak Winkler levelei is az asszonykomód középső fiókjának alján, az enyéim mellett, amiket nőm kék szalaggal kötegelve zárt le már magának végleg.

S e percben nyakon önt ismét a megszégyenülés: Hát hogy volnék képes erre, ha németül annyira se tudok, hogy Winkler Franci leveleit végigolvasni bírnám? Legkínzóbb röstelléseimnek volt egyik főoka a nyelvtudatlanság mindég, hát most még megcsalatásom szégyenére is rátetéz!

*

1918. Szeptember 16.

Meséli minap Buchbinder Miki, hogy Ármin, hallván a Szvetlik-féle javaslatról, megkereste Pistát: A helyi szociáldemokrácia támogatná a törekvést, ha a képviselők közt volnának ennek a közellátást segítő kölcsönfölvételnek pártolói.

Erre Szvetlik Pista azt felelte, hogy azok ezt sajnos sose szavaznák meg, mert csak a gazdákat sújtó marharekvirálások miatt bírnak panaszkodni.

Akkor az Ármin, hogy őszerinte ki lehetne alkudni előre, a rekvirálás mekkora csökkentése fejében mondanának mondjuk kétszázezer koronára ígent.

Na de hát, süsd meg, ez a marha ez helyi adó, akkor a hatósági húsboltban még ennyit se tudunk osztani az ellátatlanjaidnak!, kontráz a Szvetlik.

Nem úgy van az!, kacsint az Ármin, hát visszatarthatjátok az állam felé is az élőállat-kvótateljesítést, nem? Haladékot kell kérni, hogy nem sikerült még begyűjteni, s így tovább.

Könnyű neked ilyeneket proponálni, gibicnek nem drága!, legyint rá a Szvetlik.

Erre amaz csak nevet, és erősen néz a Pista szemébe: Na de ti meg, azt mondja, legalább addig ne törődjeteek már annyit az állami sarcokkal, itt heteken belül úgylis megfordul minden!

Jól van, brúder, megpróbálom. *Na de ti meg*, aszongya neki ugyanúgy, *legalább addig* nyugton maradtok ennek fejében! És te felelsz érte, hogy a leszerelők nem csinálnak perpatvart, áll az alku?

A piacon ma már Rosza Palitól hallok, miben paktált le egymással Buchbinder Ármin és Szvetlik Pista, s hogy azóta a testület belement, a bíró is áldását adta rá, máma megszavazzák. S hogy Pistát tegnap már megsüvegezték a főutcán, mert rögtön híre ment, hogy ingyen-lisztosztás lesz.

*

Október 3.

Gregor avval fogadott, hogy odalett a Szeles nevű fekete csörsz ökör. Pedig megmondta ő nekem már két hete, hogy adjuk le adóba, legalább beszámítják,

merthogy őneki nem tetszik valami azon az ökrön. De én csak hogy: Nem kell sietni, majd ha jönnek! Hát erre a Szeles pár nap múlva húgykórba esett. Gregor rögtön vitte Jaksa mészárosnak, de már hiába, mert ahogy levágták, a hólyagja repedt volt, és a húgyszag úgy átjárta a húsát, hogy teljesen élvezhetetlenné vált, így Jaksa nem adott érte semmit. A húgycsövében megtalálta különben a babszem nagyságú követ. Így esett kárba ez a szép darab ökr.

*

1918. November 4.

Javarészt odakint voltam majdnem egy hétig Gregornál a tanyán, így nem-igen értesültem fejleményekről, inkább csak utólag.

Na, előlről, mert ez már megint nem egészen igaz: Azért mentem ki a tanyára, mert a Machan csendőr, mikor nem voltunk épp itthon, hagyott nekem Ancikánál egy levelet Szilágyitól, mit én olvasás nélkül azonnal visszaküldettem avval, hogy a tekintetes asszony (mármint a nejem) azt üzeni a kapitány úrnak, nem vagyok itthon, mert elutaztam. Így aztán valóban is „kiutaztam” Gregorhoz, mert nem akartam se látni, se hallani semmit.

Se a Hrabovszkyék, se Buchbinder Árminék, se Szvetlik Pistáék nem érdekelnek engem. De a szökevények meg a leszerelővonatokról jövők ordítóása, puskaával-fenyegetőzése, kirakatzúzása sem, amikről Mindenszentekkor a hazatérő Gregor beszélt. Árminék mégse tudták betartatni tehát, amit megígértek. Sőt még őrajtuk, a fajtájukon is csattant saját felkelőiknek ostora.

Mert az ittasabbja estefelé tett egy újabb portyát, melytől a helyi katona-ispotály némely lábra kapott sebesültje is nekibátorodott, s nekiálltak torkukszakadtából abcúgolni a zsidókat.

A tettelegesség állítólag azzal vette kezdetét, hogy mivel közeledtükre Gruber Mózes lerántotta a redőnyt, ezek a pajeszánál fogva cibálták elő szegény öreget a raktárból. De hogy ő juszt se szolgál ki ittas egyéneket. Dulakodás támadt, s Gruber bácsit úgy belökték az ablakba, hogy összevissza vágta magát, két másik zsidót pedig, akik az előljárásságra futottak volna oltalomért, véresre ütlegeltek.

Eztán a horda fékezhetetlenül özönlött rá a többi zsidó boltjára és lakására is, vassal feszítvén föl redőnyeiket, puskatussal zúdván be ablakaikat. Aki nem futott el időben, azt megverték, az árukészletet és a berendezést az utcára szórták. Élelmiszert, iparcikket, edényt, vég vásznakát, szobabútort válogatás nélkül hajigáltak ki az odacsődült koncra leső aljanépnek, végül pedig részeg tombolások közepette folyóújtottak egypár üzletet. Gruber bácsinak mindene odalett, boltja az ajtótokokig kiégett.

Utóbb hallottam, hogy Buchbinder Miki műtermének üvegét is benyomták, szerencsére rászólt állítólag egyik a másikra, hogy azt mondja mit akarsz innen?, képrámát?, az rágós!, úgyhogy nem vittek el semmit.

A tatárjárás csak a leittasodás miatti elgyöngülés meg a további kocsmázhatnék miatt lohadt le késő estére, de a fosztogatás még reggel is folytatódott. Hat sebesült vagy megvert zsidót kellett Hroncsok doktornak ellátnia, közülük hármat a kései vonattal kórházba vittek.

*

Igen röstellem, de Apácskám sírját is csak a kertek alatt osonva, szürkület után látogattam meg, nehogy bárki észrevegyen.

Jadvigához be-beszöktem azért, aki egyik este, meglepetésemre, félteni kezdett: Menjen, bújjon el inkább, Drágám, és vigyen innen ékszer, pénzt, mindent, ne adj' isten a csőcselék még magára támad!

Angyalom, nehogy már ettől tartsál! Csak a zsidókat zaklatják! Hisz különben téged se hagyhatnának itt! Csupáncsak nem akarom, hogy engem bármi szerveződésbe is bevonni akarjanak.

Megpróbálnád ezt te is?, kérdeztem tőle aztán, mert ettünk éppen, s én előhúztam a butykost, amit hoztam. Gregor szerezte, mondom, és igen jóféle bor. Jadviga most elfogadta, kétszer is, hogy töltsék.

De Ondrisko, mondja nekem később, észrevettem ám, hogy Szilágyi kapitánytól is tart. Ne is menjen oda többet, Drágám, ördög tudhatja, mit akar magától!

S avval váratlanul átkarol. Majd annyira hagyja ölelni már magát, hogy pár perc múlva az ágyban találok magamat vele. Mire példa tán három hónap óta nem volt, azelőtt pedig még régebben. És most tessék!, hát ki érti ezt? S tetejébe oly hevesen húz magára (igaz, hogy az elején pedig épp avval az ellenállási viaskodással védi ölét, mint valamikor régen, mikor nemcsak eltaszítani, de fölhergelni is így tudta olykor a tovább már nem bírhatóig a testemet, ugyanúgy, mint a magáét), hogy még biztató szavakat is súg a fülembe! Melyek már megint mintha gerincvelőmben siklanának le ágyékomig, mialatt észvesztő mámorba kergetik a bizakodásra mindig kiéhezett lelkemet szintén. Hogy a nőm húsát böjtölő, örökké szomjúhozó testem élvezeteiről már ne is szóljak.

*

November 6.

Buchbinder Mikinél ülök, s még mindig ezt az elsejei elborzasztó, szégyenletes dolgot beszéljük. S hogy a másnapi gyűlésen megválasztott új bíró rendet ígért, állítólag el is küldetett az elmenekült zsidó családok után, mert már nem kell félniük. Na és ki hiszi ezt el?

Miki lassan enged föl, de a harmadik pohár után végre jobb lesz a kedve. Azt már szinte kárörvendve meséli, hogy az a nagydarab, hőbörgő marha, Machan Márton törzsőrmester, aki élő emberrel tisztességes szót még nem váltott, most mégse merészelte rendreutasítani a vandálokat, na ő is jól megjárta. A kirakatzúzások után közrefogták az utcán, rátartották saját fegyverét, sapkarózsáját letépték, rendfokozatát ledarabolták, ruháitól megfosztották, s nyilván őt magát is meglapogatták, mielőtt gatyában haza nem kergették.

De még ezt hallgasd meg, rendkívüli kiadás!, húz elő egy újságot Miki: „A November másodiki népgyűlés lélekemelő, mámoros hangulata a nemzeti tanács megválasztása után még magasabbra hágott, és szinte egy emberként lobbant a tűz a szívekben...” Meg a zsidók boltjaiban, mondom. Ki írta ezt?

Na ki?

Nem tudom, vonom meg a vállamat.

Rosza Pali! Mit szólsz hozzá? Mámoros hangulat! De hogy mi volt előző este, arról egy szót se! Figyelj, azt mondja: „Huterjak József frontkatona emelkedett szólásra, aki egy új és szebb élet nevében fölszólította a népet, hogy aki magyar-

nak érzi magát, gyülekezzen este a Vasúti kertvendéglőben. Melyről holnapi kiadásunkban adunk majd számot.”

S ahogy ülünk ott a bepapundeklizett kirakatú boltban, csak néz rám a Miki huncutul.

És?, kérdem tőle, mi volt ott?

Hát tudom én? Vagyok én teszerinted egy magyar?

Akkor megértem, és nagyot röhögünk. Ahogy a Huterjak ezt a négy elemijével, öt-hat feles után s komoly nyelvi küzdelem árán bejelentette: „Áki magát mágyár érzi...” Meg ahogy Pali barátunk, forradalmi hevületben feledkezve meg nemcsak Gruber bácsiról, hanem a maga szlovák öntudatáról is, mindezt nagy komolyan megírja.

Le is tolta érte tegnap az Ármin, mondja Miki. Hogy minek kell egy részeges frontszökevényből nemzeti hőst csinálni. Nem beszélve a pogromot művelő cimboráiról! Mert, azt mondja, nem ezek a részeg disznók a forradalmárok!

Meg hogy azt mondja Roszának Ármin: Te Pali, aszongya, itt ülsz te, egy tót, két zsidóval! Látsz te itt egy darab magyart is?, hát miről beszélsz te? Habár, aszongya, lehet!, egy esetben lehet, hogy éppen magyarkodni kell majd, ám azt, ha jól vagyok értesülve, éppen ti, kiszakadásról pusmogó szlovákok nem pártolnátok. Mégpedig az esetben, ha szétesik a szekér, és ne adja Isten, a csehek meg a románok ellenében kell majd Magyarországnak teret kiszorítani magának! Na, csak hogy értsed, fejezte be Ármin, hogy mért vagy egy marha, te buta tót.

Már meg is sajnáltam szegény Palit, mert itt ültek nálam a boltban.

Ezt meséli ma nekem a Buchbinder Miki.

*

1919. Január 28.

Mért volna ez olyan eszement idea?, kérdi máma sértetten Rosza Pali.

A fényképész műteremben ülünk megint, s ő húsos ábrázatát hol Buchbinder Miki felé, hol énfelém fordítja. Mért volna itt ez a szlovák autonóm sziget egy marhaság?

A Tisztelendő úr azt mondja, fogja suttogóra Pali, hogy már két év óta létezik egy titkos szerződés, miszerint majdnem a Debrecen–Orosháza–Szeged vonalig engedi majd az Antant idetolni a román határt! Na! És azt mondja, ha mi ügyesen politizálunk...

Hogyhogy?, kit értesz te azon, hogy mi?, kérdi Miki.

Hát... mi, vörösödik el a Pali, mármint ugye az itteni szlovákság...

Ja, hogy a világ újrafelosztásának ez a komoly tényezője...!, gúnyolódik vele Miki.

Nem tudsz te semmit! Titkos tárgyalások folynak, hogy a magyar-román határzóna térségében mi kiálthassunk ki egy szlovák szigetet, egy területi autonómiát. A cseh és szlovák állam fennhatósága alatt!

Ugyan már!, legyint rá Miki, tinektek csak a papotok beszéli tele a fejeteket! Hol lesztek ti akkor, mikor már a Tiszáig nyomulnak a románok?

Jó, engedett lelkesültségéből Pali. Hát igen. Létezik olyan eszme is, amelyik ezt a rosszabb körülményt veszi tekintetbe. Hogy ha minden kötél szakad, azt mondja a Tisztelendő úr, akkor a szlovák autonómia román fennhatóság alatt

lenne, mert azok amúgy is hamarabb megadják, mint a magyarok. Ugyanúgy, mint a szászoknak is...

Meg vagy te kergülve, testvér! Szlovák autonómia román államiság alatt?! Nem jó nektek Magyarország? Hát nem elég neked bajnak, hogy már örökre magad akarod a saját farkadat kiverni, de ehhez még a szobából is kihurcolkodol a birkahodályba?

Hát én ekkor úgy fölrohögtem, hogy még a könnyem is kicsordult. Pali megütkezve bámult, majd mégis Mikinek válaszolt már vérig sértetten:

Te semmit tisztelni nem bírsz, ami a másé? Neked semmi se szent? Sem a hazafiérzés, sem a jóízlés?

Miki, ezt tényleg nem kellett volna!, szólaltam meg, pedig nem ezt gondoltam, s még mindig kuncogtam.

De hát tudtam én mindig, mondta Rosza megvetően, és fölállt, hogy zsidótól ne is várjon ilyesmit az ember.

No várjál csak, testvér! Énnekem mocskos a szám, az igaz. És bocsáss meg, hogy azt hittem, őszinte lehetek, és a cimborámnak ilyen alpárian is megmondhatom. De se a modorom, se a véleményem nem a fajtámtól ilyen. És ha holnap bevered az ablakomat, azért tedd, mert énrám haragszol! És ne azért, mert nem állhatod a zsidószagot.

Miket hordasz itt össze? A te saját bátyádnak a katonafelkelői törték össze a kirakatodat, te nagyokos! És nehogy azt hidd, hogy te meg annyira tiszteled a más fajtáját, mikor teszerinted a román csak ólba való, a bátyád pedig lebutatózhat engem, de te nem szólsz rá!

Fiúk, ezt azért ne! álltam közjük, ezt hagyjátok abba! A piszkos politika miatt fogtok itt...

Nem tudsz te se különbséget tenni piszkos meg tiszta célok között! Szerencsétlen! vetette oda még nekem foghegyről Rosza, és köszönés nélkül kilépett a boltból.

*

Március 16.

Hrabovszky vezetésével tegnapelőtt deputáció járt Pesten a kormánynál (!) a helyi szlovákság folyamodványával, miszerint, mint hallom, adjon az a kormány nekünk nemzeti jogot, a földteleneknek földet, építsen a házatlanoknak házat meg még keskeny nyomtávú vasutat is. Szerintem ez a derék kormány mit sem tart most időszerűbb gondjának az ilyesminél. Továbbá hogy legyenek mi járási székhely szlovák hivatalos nyelvhasználattal. Csak azt nem tudom, ki fog minket hivatalosan szlovákul megtanítani.

Na de – mint Rosza Pali állítja – nemcsak hogy Berinkey miniszterelnök, hanem maga Károlyi Mihály is fogadta a mi Hrabovszky Tisztelendőnket a küldöttségével! (Vagyis Bugyinszki rektorral és Hruska disznókupeccel.)

Hát most nem tudom, ezt elhiggyem-e.

*

Március 22.

Na tessék! Itt volt Károlyiéknak még egy egész hetük, hogy teljesítsék követeink tiszteletteljes kérését, és az összes idejüket elvesztegették hiábavalóságokra! Míg-

nem tegnap dolgukvégezetlen lemondtak! Itt pedig se föld, se ház, se kisvonat! Se egy fikarcnyi nemzetiségi jog! Amit szembeszegezhetnénk az itt somfordáló románokkal, hogy visszarettenjenek, a nemjóját! Na majd a vörösök!

*

Április 10.

A tanácsválasztási szavazatok megszámlálása után a falusi és munkástanács elnöke Buchbinder Ármin lett, helyettese Krska György kosikár (kosárfonó), jegyző Szvetlik Pista.

Megkezdtek egyúttal az evangélikus iskola államosításának procedúráját. Előtte, mint hallom, Bugyinszki igazgatórektor Rosza Palival együtt mint küldöttség mentek be Árminhoz, hogy az államosításnak, tekintettel a hagyományosan szlovák nyelvű, evangélikus szellemű oktatás szükségességére, megpróbálják elejét venni. Nem tehetek semmit, brúderkám, tárta szét Ármin a Rosza Pali előtt a karját, odaföntrőli utasítás! Így mondja nekem, érted, meséli Pali, hogy aszongya: Odaföntrőli, brúderkám! És a középső!, érted?, a középső ujjával bökdös a mennyezetre!

*

1919. Április 16.

Krska kosikár, mint új főhalljakend, „razziákat” tart a piacon. Hogy ki honnan vette az árut, mennyiért adja, van-e rekvirálási vagy adótartozása. Ha pedig nem tetszik neki valami, elkobozza a készletet. Suszterokkal beszolgáltatattja és újraosztja a bőrt, puskás őrt állítat még a hentes, a malom meg a pék elé is. A Direktórium még magasabb sarcot doboltatott ki máma. (Sertés, kukorica, búza. Marha már nemigen van).

Kezdődik ismét a toborzás, behívás. Régi és új regruták masíroznak be az úgynevezett „Vörös” hadsereg „Munkás” zászlóaljaiba. „Vörös őrszázad” is alakul helyben, parancsnoka Lomjanszky Mihály.

*

Április 29.

Tegnapelőtt francia csapatok vonultak keresztül a falun, és ma hallom, hogy megszállták Hódmezővásárhelyt és Makót. Nyomukban itt vannak a románok. Hát minálunk nem sokáig tartott a Kommün!

Miki hírül adta, hogy Ármin már két napja megszökött. A románok beültek a községházára, a direktórium tagokat munkára hajtották el. Szerencsétlen Krska kosikár lett az első, aki megkapta a dózesecsincset, a hírhedt 25 román botütést.

Gregor üzent, hogy küldjem ki Zelenákot a tanyára, mert a répavermet kimélyítik, és behordják eldugni a még meglevő búzát. Az állatokat Gregor már tegnapelőtt széthordta Melindára, Keresztapám egyik félreeső szállósi tanyájára meg másokhoz.

*

Április 30.

Bölcsen tette, hogy amit tudott, eldugdosott az öreg Gregor, mert ma puskát szegezve rátört négy román, s kiürítették az egész tanyai magtár és kamra maradékát. A kár így is tetemes. Saját szekerünk elé saját öreg gebénket is befogva hordtak el mindent.

Azt rebesgetik, hogy háromnapis szabad rablás van a románoknak engedve. A nép tébolyultan pakol kocsikra, hajtja az állatát, ki merre tudja. De a román is látja, mi megy, ezért csak kiáll az utakra, mint a betyárok, elkergeti a gazdát, és minden az övé. Szerencsésebb tán mégse mozdulni sehová, így esetleg nem lesz idejük földülni minden egyes házat és tanyát.

*

1919. Május 6.

Hrabovszky Tisztelendő már istentiszteleti szolgálatainak is elébe sorolja a Romania mare szent ügyét. Mert idestova egy hete odavan szívélyes kapcsolatokat ápolni kedves megszállóinkkal és kifosztóinkkal, s mint hírlik, a szlovák hazafiság bűvöletében ismételten követségbe készül küldeni önmagát, hogy a Nagyromániához való csatlakozás hő óhaját kinyilvánítsa. Rosza Palival már nem is vitatkozom ezen.

És most írjam le azt is, hogy Tisztelt Nejem kit és mit sorol kicsoda-micsoda elé? Hogy idestova hány napja hol lehet, miféle kapcsolatot ápolni és minek a bűvöletében? Hogy készül-e csatlakozni is, nem tudom, ő még nem nyilvánította ki hő óhaját. S én vele sem vitatkozom ezen.

A HOLMI NOVELLAPÁLYÁZATA

A *Holmi* a magyar novellairodalom gazdag hagyományaihoz méltó írók születésének ösztönzése érdekében pályázatot hirdet. A beküldendő novella az alábbi – tetszés szerint, szabadon választott – feltételek valamelyikét vegye figyelembe: 1. legyen benne valamilyen rejtély vagy titok, 2. egy napihíren alapuljon (ami lehet képzel is), 3. Mikszáth Kálmán születésének 150. évfordulója tiszteletére legyen bármilyen Mikszáth-motívum parafrázisa vagy felhasználása.

A pályázaton bárki részt vehet nyomtatásban meg nem jelent novellával, akár többel is. A pályázat *jeligés*.

Díjak: 1. díj: 200 000 Ft, 2. díj: 150 000 Ft, 3. díj: 100 000 Ft. A díjazásra kerülő munkák mellett a további kiemelkedő kéziratokat jutalomban részesíti a szerkesztőség, továbbá minden pályamunkát megjelentet, amely megfelel a folyóirat közlési értéknormáinak (természetesen honorárium ellenében). A beküldött kéziratokat a szerkesztőség munkatársaiból alakult zsűri bírálja el, s minden írásra levélben válaszol.

Beküldési határidő: 1997. július 1. **Eredményhirdetés:** 1997. november 1. A pályaművek a jeligét tartalmazó zárt borítékkal együtt a szerkesztőség címére küldendő (1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A).

Europink

(firkálatok Ropiének, Malacének, Dezirének)

*...Mintha egy forró hón alatt
hőmérő roppan épp el,
a láza szerteszét szalad
mérgével és göbével...*

*...Suhong a karja, szárnyvonalat,
látja a boldogságot én,
röfög a vers és elmatat
önnön levedlett szőrzetén...*

*...Az Influenza della Nátha
varrótűgyár és díszboa,
ragyog a téli éjszakába'
lasi vagy éppen Liszboa...*

*

*...Az éj, a nagy malaclopó
bácsink el-elrabolja,
ragyog szőréen az apropó,
gyémántja mint a bolha...*

*...Szájában eltűnik ropink,
csak göcögés és rágicsa,
a dressze talpig euro-pink,
Európánk női bácsika...*

*

*...Csak csöngeti, csak bongata,
egy lanyha téli vurstliban,
Európa itt van, umtata,
karunk egy karnyújtásra van...*

*...Ha itt vagy, akkor itt vagy ott,
de hol az ott, ha itt is ő,
ha ő a zörgő ablakod,
és amit rágsz, a gitt is ő...*

*...Párkányát réges-rég lakod,
s míg helyben Európába mész,
üvegén szépen, láthatod,
kijégvirágzik a penész...*

*

*...Európa száraz, sárga lap,
abrosz és törpelepedő,
ette salétrom, itta nap,
használta szépen az idő...*

*...Európa cinkes, lágy eső,
hol félszegűszó alakod
lapátolja a ráső
hátsódudvari salakot...*

*

*...Európa édes csolnakunk,
a hely hová és hol lakunk,
tevéled torkig jóllakunk,
ha végre úniózzhatunk,
itt ácsorog ötünk, hatunk,
veknizgetünk, osztogatunk,
míg majd beléje mártatunk
ha végre zöld utat kapunk,
s ha jó a tunk...*

*

*...Szép régi kartográfia,
egy elmúlt, szemfenéki nő,
Európa is csak szó fia,
nem mintha épp rám várna ő...*

*...Nem vár, hisz ő is én vagyok,
zavart és harsány énisője,
nem mintha most elolvadok,
nem mintha épp nem volna nője...*

*...Ó, Hófehérkénk szemfedője
alól a csutkaszép jövő,
majd egy szerelmes, szenvedő Ye...*

*...Röppen ki, s nem merő szeszélyből,
hisz állig felgerjedve jó
a nagy királyfi Júeszéjéből...*

*

*...Ó, édes, dundi, citromos
Európánk, kismalac vagy,
a sminked bár kicsit romos,
s koros vagy tán malacilag...*

*...De mézesmadzagunk vagyol
nyakunkon, édes kismalac,
röfögsz a gallérunk alól,
s szemünkkel együtt fennakadsz...*

*

*...Európánk, önnön partodon
fekszel hanyatt, te dőre,
bőröd egy préselt masztodon
aranyló drága bőre...*

*...Súlyos, lapos nyakszirteden
meghatott Yetik ülnek,
beh szép, mondják, s egy reggelen
kimérnek retikülnek...*

HATÁROLTSÁG, PONTOSSÁG ÉS ARÁNY

Amikor a Hollandiai Mikes Kelemen Kör rám bízta az 1996-os Irodalmi Figyelőt, és újraolvastam a választott szerző könyveit, publikációit, valamint gazdag, színvonalas kritikai irodalmát a meglepően egybehangzó elismerő értékelésekkel, nem tudtam, hogy szeptemberben babérkoszorús író fogunk együtt ünnepelni. Parti Nagy Lajos azonban augusztus 20-án eddigi irodalmi tevékenységének elismeréséül átvette a Magyar Köztársaság Babérkoszorú díját a Parlamentben a Köztársasági Elnöktől. Úgy módosult tehát a feladatom, hogy nemcsak bemutatni szeretném itt most ennek a kiváló írónak a művészetét, hanem valamennyiünk nevében köszönteni is. Laudációmát fogadja koszorúja mellé szánt holland tulipáncsokornak, kis bokrétának, s tűzze kalapja mellé, ha van neki.

Parti Nagy Lajosnak eddig hét könyve jelent meg, a drámáit tartalmazó kötet ennek a méltatásnak az írása idején. 1953. október 12-én született Szekszárdon, hét évig szerkesztette a *Jelenkor* folyóiratot Pécsen, 1986 óta szabadfoglalkozású író. Bölöni-, Déry-, Graves- és József Attila-díjak nyertese. Első három verseskötetének (*Angyalstop*, 1982, *Csulógyakorlat*, 1986, *Szódalovaglás*, 1990) anyagát a múlt évben megjelent gyűjteményes kötete, az *Esti kréta* tartalmazza. Az Ady-, Karinthy-, Kosztolányi-féle rangos irodalmi publicisztika hagyományának ma Esterházy Péter és Parti Nagy Lajos a legméltóbb folytatói. Tárcáit, melyeket 1990 és 1993 között a *Magyar Napló*-ban közölt, a *Se dobok, se trombiták* (1993) című könyv tartalmazza. Amikor novellisztikus darabokká átvált tárcái után ismét a lapbeli szövegeket vesszük elő, nem az oldottságot, hanem itt is a formálás határozottságát és a művességet tapasztaljuk, illetve azt, hogy az ő humora nem a képes beszéd publicisztikus szellemessége, hanem a szánsalom groteszkje. Tárcáinak anyaga képezi *A hullámzó Balaton* rövidprózai írásainak forrását, melyet Az Év Könyve díjjal jutalmaztak 1994-ben. A *Jelenkor* Kiadónál megjelenő életműsorozat legfrissebb könyve a két drámát tartalmazó *Ibusár – Mauzóleum* (1996).

E röpke felsorolás is Parti Nagy Lajos írói sokoldalúságáról tanúskodik. Versek, irodalmi publicisztika, rövidprózák és drámák, színjátékok alkotják művét, s a műfaji rend az időbeli sorrendnek is megfelel. Az elmúlt években budapesti és vidéki színházak adták elő sikerrel színműveit, színpadi játékait. A rétegezett életmű tehát több műfajú, és az elemzésnek kell eldöntenie, vajon ezzel egyidőben több centrumú-e, vagy éppen igen erős benne annak az esztétikai és poétikai kvalitásnak a jelentősége, amit régebben a stílus, újabban a diszkurzus, szemlélet- és beszédmód fogalmaihoz kapcsolunk, aminek ereje, kisugárzása tompítja, elnyomja, vagy akár meg is szünteti a hagyományos műnemi, műfaji határokat.

Két kérdés találkozik itt, az egyik a szigorúbban vett poétikai vonatkozás, a művészetkoncepció viszonyulása a műfaji hagyományhoz, a saját műfajteremtés igénye, a másik pedig az a szemléleti mozzanat, mely szerint a szerző vagy létrehoz, fikcionál a nyelvben, formálásban, látás- és láttatásmódban megmutatkozó gazdag, rétegezett instanciát, közeget, egy virtuális szubjektumot, egy tudatot, *liedércet*, szellemet, aki mintha

Elhangzott 1996 őszén a Hollandiai Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjain, Parti Nagy Lajos laudációjaként.

közte és köztünk járna-kelne, vagy észrevétlenné teszi, illetve kiiktatja azt. Vállalva az ódivatúság ódiumát, a személyiség, az esprit, a Geist der Erzählung, sőt a lélek fogalmait is kimondanám, s jelenlétükre, fontosságukra ebben a művészeti univerzumban nem a narratológiai vagy költészetelméleti kategóriákkal szemben hivatkoznék. Nem a központi elbeszélői tudat meglétét kívánom ezzel állítani, és nem a biográfiához tartozó szerzői szubjektum kategóriája felől közelítek a problémához. Mindkét szempont idegen ettől a művészetszemlélettől s a magamétól is. Tény azonban, hogy Parti Nagy Lajosnál nem tudom megkerülni egy különösen erős, összetartó minőségnek a jelentőségét, s lehet hogy éppen ez az, amit csak körülírni tudok, s nem meghatározni a „testes fogalmiság” (Parti Nagy Lajos) nyelvén.

A poétikai szabadság kérdése is különösen merül föl, hisz Parti Nagy Lajos remek szonetteket, jambusokat, rimes, rímtelen lírai darabokat, novellákat ír, s szabadversei vagy alternatív kisprózája, szövegirodalma sem elegendő ahhoz, hogy a műfajok látványos felforgatója legyen. Nem is az, nem deklarálja, mint a hozzá közelálló kortárs *zsigeri plebejus* szellemek közül Tolnai Ottó, hogy se-műfajokat művel, mégis merész viszonyt létesít a formai hagyománnyal. Grammatikai szabadságához poétikai felszabadultság is társul. A konvencióval való kapcsolata elírt, rosszul utánczott idézeteihez hasonló (például: „hass, alkoss, gyarapíts: s a haza jókat derül!”). Úgy teszi magát jelenlevővé a műfajok világában, hogy alaksejtelmek formájában eleveníti föl őket, ellenpontosza, utánozva, a parafrázis, allúzió, paródia álarcában, körvonalakban, töredékesen, kézjegyét azonban annál markánsabban érzékelteti. Nem azt mondja, hogy minden egész eltörött, hanem hogy „Minden töredék: egész”, és egész kazal versszilánkot ad közre a *Szóadalovaglásban mintamondatok nulla* alcímmel. A kis szerkezetek formai tradíciójában éppen úgy otthon van, mint a rímek, ritmusok, trópusok erdejében. Utalásait, ha van rá fül, e vonatkozásban is kincsesbányaként élhetjük meg.

A nyelvi szövésnek tulajdonított jelentőség és a funkció, mellyel Parti Nagy ellátja a prózai és drámai fikció, valamint a vers nyelvét, a műfajokat egymáshoz közelítő tényezők egyike. A műfajok nem a kritika, nem a besorolás, osztályozás kategóriái, hanem az egyedi szövegmű, vers, novella, rövidtörténet létrejöttét biztosító és az alkotási folyamatot segítő eszközök. Elképzelhető, hogy a vizsgált opusban is efféle inspiráló szerepük van, mindenképpen észlelhető a műfaji konvenciótól való eltávolodás, az öntörvényű forma saját rendjének kibontakozása, a próza, a vers fogalmak körülíró jelzésekke egyszerűsödése, és a különbségek csökkentéséhez való hozzájárulás, a kiegyensúlyozó viszony pedig a szövegmű felé mozdítja ki a hagyományos szerkezeteket. Ezzel együtt azonban teljes kis világok épülnek fel, akár egyetlen helyzet, felvillanó alak, gesztus, *kis reália* idejére, vagy egyetlen bekezdésbe, *versfragmenthába* sűrítve. A *Szóadalovaglás* egyik kétsoros versének lábjegyzete a mostani kérdés kommentárja is lehetne:

„Eléggé hosszú ideje annak, hogy a vers végén rímek vannak. Viszont annak is már hosszú ideje, hogy a vers végén rímek nincsenek. A költészet tehát ilyen is, meg olyan is, csermelypatak, de hönpöjgő folyam is. A kis cseppben jól benne van a parsprotótó, jól tudja ezt minden alkotó. Ami a szívét nyomja, az a száján távozik el az ihlet óráján. De azért van a költőnek foga, hogy legyen mivel összerágnia.”

A beszédmódbeli érintkezés líra és próza, vers és narráció között azzal magyarázható, hogy mindkét szövegfajtában rokon eljárások és formáléelvek vannak érvényben. A fikció nyelve a líraihoz hasonlóan tömény, jelentéssűrítő, poliszémikus, nem referenciális, metaforikus, kihagyásos és rendkívül aprólékosan megmunkált. A novella, rövidtörténet, tárca nemcsak szövegegész szintjén strukturált, hanem a síkok, elbeszélésegségek, szövegszólamok, mondatok, s a prózában nem megszokott módon, gyakran a szavak szintjén is. Ehhez társul mindkét szövegfajtában, versben és narrációban a hangsú-

lyos ritmikuság. A versbeli sorszerű szakaszokon belül is erős a mondattani, képi és gondolati tagolás. A prózanyelvet egyebek mellett az közelíti a lírai formákhoz, hogy a narráció igen gyakran beszédműként, egyenes beszédként, monológként működik. Mozgása, lélegzetvétele, nyelvi csavarintásai, szólamváltásai, ugrásai, elhagyásai, töredezettsége a narráció folyamatosságába különös tagoltságot és prózaritmust visz.

A beszéd íze. A formálás hangsúlyossága, a nyelvi alakítás fontossága, az eredeti, szokatlan ironikus, groteszk nyelvhasználat, a nyelvteremtő affinitás és a kivételes formaérzék Parti Nagy korai verseiben is megmutatkozik. Kritikusai gyakran idézik kijelentését, hogy legtöbb ösztönzést a megújuló magyar prózától és kritikai recepciójától kapott: „fokról fokra, hosszan és áttételesen fellazította bennem a szabadságot. S az irodalom dolga mi lenne más? Költészetet tanultam ettől a prózától, hisz eljárásait, eszközeit, metaforizáltságát, sík- és nézőpontváltásait magától értetődő természetességgel a költészetből is vette, hisz az egész hagyományra figyelt.”

Parti Nagy is hangsúlyosan ezt teszi, írás- és beszédmódjának humora ugyanakkor a köznapis beszéd pongyolaságához, a vidéki, városi köznyelv deformációihoz, roncsoltságához mint modellhez közelítő költői diszkurzusból származik. Mintha „nyelvi szempontú baja lenne a műveinek”. Szövegformálása a lekoptatott beszédalakzatoknak, rétegnyelveknek, közhelyeknek, beszélt nyelvünk hibáinak és ráhibázásainak az átpoétizálását hajtja végre. A végeredmény, mint Tandori talált tárgyánál, a megtisztítás – és egy rendhagyó koncepciót kihordó poétika nagy teherbírású költői nyelve.

Többször fölmerült bennem, mégsem lehet örökké a peronokon, a pesti megállóban, a vidéki restikben, a balatoni pecsenyés bódék, lángossütők, italkimérések tájékán ácsorogni és fülelni, honnan tehát a lerobbant, elvétett diszkurzusok beszédízei iránti affinitás. Mert hogy kifejezetten ízes beszéd ez, az kétségtelen. Ettől is különösebb a felismerés, hogy a frázisokba merevedett szerkezetek, exmetaforák, félbehagyott mondatok, rövidülések, elcsépezt szólások az új kontextusban, az irodalmi szövegösszefüggésben mehökkentő eredetiségről, gazdagságról és *szépségről* tanúskodnak. A korcs nyelv első röhejt fakasztó sokkja s e szociolektus rendeltetésének felismerése után, meg kell vallani, rendkívüli varázs forrásaivá válnak. Egyetlen megszólalás, bemondás, beköpés, tréfa, szójáték, minthogy nem illusztratív, hanem pontos érzékkel, mértékkel átvett, idézett és *újjaírt*, olyan világdarabkává válik, melyből építkezni lehet.

Minthogy e szóból, szövegtöredékből, beszédalakzatból álló cserepek minden hagyományos stilisztika és neoretorika értelmében érzelmi többletet hordoznak, beszélő és hallgató/olvasó között olyan kontaktus létesül, melyben kölcsönösség, megrendülés, együttérzés, szeretet, alázat, közös elesettség és esendőség, keserűség s mindenek felett valami eredendő tisztaság, szelidség válik megélhetővé. A szerzői hozzájárulás ennek a térnek a telítetté tevéséhez abban áll, hogy élet- és világszemléletének szép elégikus nemessége következtében ő találta meg és/vagy ki alakjait és választotta ki beszédük legmegfelelőbb szegmentumát. Minthogy ezt követően magától épül fel a világ és a kapcsolat, melynek részeseivé váltunk, szólamára és jelenlétére sincs többé szükség. Ettől fogva a versek és a narráció beszélőit, mesélőit, alakjait, „a mondatok homályos alanyait”, megszólítottjait, szereplőit, személyeit, narrátorait és narratív hangjait, jegyzőit, levélíróit, „testi hercegeit”, víziőzeit, bányászait, guberrálóit, törpéit, kukázóit hallgatjuk. Vagy az ilyen mondatok megszövegezőit: „Én is gondolkok írván. Hát akkor miért nem, ha igen? Nézőpontom a feketemosogatóban lakik egy katonában.” Minthogy a történeteknek nincs központi elbeszélő tudata, szükségszerű a megszólalás centrumának áttevődése, hullámozása, a beszélők szólamának megtörése, vagy a szabad függő beszédből egyenes beszédbe, harmadikból második személybe való váltás. Az elbizonytalanított nézőpontok autentikus töredék-univerzumokat teremtenek, s egyben a történetmondást visszakapcsolják a fikcionáló beszédmű/szövegmű folyamataiba.

Történet van, alak van. Arra a rejtélyre, mesélhető-e még történet, van-e, vannak-e

még alakok, akikkel az események bekövetkeznek, ennek a prózának igenlő a válasza. Észrevétlen gesztusok ellesése, parányi nyelvi és lelki mozdulatok rögzítése az elbeszélőknek az adottsága, szóljának meg bármely grammatikai személyben, s jönjenek akár Ibusárról, akár Puppentalból. Különösen a nyelvtani második személyek szerepe figyelemre méltó, hisz ehhez a beszédmódhoz a személyesség, konfesszió, intimitás, bensőségeség, oldottság minősége társul. Néha annak meghatározása is nehéz, ki beszél, kinek beszélnek, kik beszélnek és beszélgetnek-e egyáltalán valakik, vagy belső monológjuk tanúi vagyunk. Miből válnak ki egy alak körvonalai, miből áll össze az alak képe és maga az alak? Gyakran nem is tevés-vevésből, cigarettacsikkek bontogatásából, halsütésből, hallá válásból, hanem megszólalásából. Az élőbeszéd szagatottságát, csapongását, lazaságát imitáló narráció hozza létre a figurákat, s ezzel a közelséget is a beszélő/elbeszélő és hallgatója között.

Világ van, szöveg van. Parti Nagy Lajos elbeszélő tevékenysége lényegi vonásaival függeszti fel a magyar kritikai gondolkodásban oly éles vízvázalástól jelentő megkülönböztetést, amit a világszerű/szövegszerű fikció, vagy a világokat teremtő, hagyományosabb, illetve a nem világteremtő szövegirodalom kettőssége jelent. Gyakran egyetlen gesztussal válik semmissé a szembeállítás, hisz a szövegek egyidőben bontakoztatnak ki szociografikus fikciójú univerzumokat és egy csinált, kitalált törvényű szövegvilágot, egy sosemvolt nyelvet beszélő, mégis szociolektusokkal operáló beszédművet, melyben minden egyes elem a nem mimetikus, és mégis világszerűen felépülő konstrukciónak van alárendelve. A világszerű, történetszerű elem tágabb irodalmi kontextusban is ritkán jelentkezik a nem mimetikus fikció rendszerében ilyen harmonikus együttesben. Nem ábrázolásról és külső világmodellek követéséről van szó, hanem olyan nyelvi minták, gesztusok, alakok és helyzetek átörökítéséről, melyek pontosan azonosítható világrétegeket idéznek és fikcionálnak. Balassa Péter ezért emlegetheti Parti Nagy Lajost nagy szeretettel szociális realistaként s nem azért, amiért az *Ibusár* című „huszerett”-ben például „Nyomott realista tér” szerepel a szerzői utasítások között. A közvetlenség, köznapiság, kicsi történelem elfogadása, a tudás, hogy nyelv és valóság kisszerű, profán díszletei között emberek, teljes emberek, szürkén és hétköznapian – vannak, elvannak, ellesznek, vagyunk, leszünk, s hogy ez narratívum, ez fikció (is), egy kiemelkedő próza-konceptió felépülését hordozza lehetőségként.

A dolgok, helyzetek, formák, stílusok és műfajok színének/visszájának együtt szerepeltetése, a formai, poétikai konvencióval való kifordítós játék az utalások körébe tartozó jelenség. A sztereotip nyelvi fordulatok hasonlóképpen olyan idézetek, melyek egy konkrét nyelvi, kulturális, közösség, társadalmi réteg, konkrét kor és világréteg felidézései. Mindez elvitatása annak az irodalomfelfogásnak, mely szerint a vers és a fikció nyelve csak önreferenciális lehet, nem merít más szférákból, nem vonatkoztatható önmagán kívül semmire, nem játszik a többértelműséggel, nem lételeme a metafora és a poliszémia. Ha csak önmagába zártan lenne érthető és értelmezhető, talán még érteném is Esterházy-nál az ávós szót, Parti Nagynál meg az *esztékását*, a *szotot*, a *velorexet*, az *Üemkát* meg a *negyvenhárom Szaratovot*.

Leépülés mint fölépülés. Parti Nagy Lajos művészetében abból származik hatásnak, figyelemnek a vibrálása, telítettsége, az érzéki, érzelmi és értelmi befogadásnak a különleges gazdagsága, hogy felerősödik nemcsak a megalkotásnak és a jelentések működésének, működtetésének, hanem a megértésnek és értelmezésnek mint kombinációs műveletnek a jelentősége is. Rendkívüli nyelvalkotó érzéke és irodalomszemlélete kétirányú folyamatot indít el. A költői beszéd konvenciójának ösztönös destruálását, kánonjainak megszegését, az esztétikai szépségről alkotott régi képzeink kikezdését, miközben a leépítés egyben építés, a dekonstruálás pedig megfontolt szerkesztés lesz. A versek beszélője, alakja – a költészeti hagyomány lírai alanyának távoli utódjaként, posztmodern árnyaként – idéz, torzít, deformál, idéetlenkedik, humorizál, ironizál, megnevettet, a dara-

bosságokkal, a felvett dilettáns modorral szórakoztat. A játék különös módon végül épp olyan megrázó, felrázó, eszméltető funkciójú, mint amire a valamikori patinás retorikai eszközhasználat törekedett. Még az az ötlet is, amikor Rejtő Jenő hőisével, Troppauer Hümmérrel írhatja a verset, vagy úgy idézi a nemzeti költészet nagyjait, hogy közben ezt-azt elír. Ezeket az elírásokat úgy élem meg, mintha a magyar lírai remekművek gyűjteményében minduntalan rábukkannék egy kis cédulára: Itt járt Parti Nagy Lajos. Ő ugyanis klasszikus rímek és ritmusok, metaforák és verssorok tárházában kel és fekszik, együtt él és lélegzik azzal a hagyománnyal, melyet ma, szomorú módon, a bölcsészhallgató is csak kényszerből olvas.

„Izig-vérig szövegközi költészet ez (...) ebbe a repertoárba a slágerszöveg és a bürokratikus bikkfanyelv, az utcai süket duma és az emlékkönyvköltészet is beletartozik, mert Parti Nagy nem az irodalmi nyelv hagyományához, hanem a minden rendű és rangú, alacsony és magas fekvésű nyelvéhez kapcsolódik, ennél fogva éppen hogy veszélyezteti a költészet szentségét.”

Mint például az *Ibusárbeli* mondat: „Épp jön fel a nap véres koronája.” Vagy a *Szódalovaglás* megannyi kis időzített bombája: „cserebogár spárga cserebogár” (314); „úgy nyílnak a völgyben a kerti rezignák / rigid muskátli trampli szegfű gaz / mind lejön értem a síri homály Mond / kell hulla virág? eliramlik az” (176); „az égben minden este bálnagyár” (180); „Széltében nincs megélhetés, / magából olykor vermet ás, / mert kell a biztos lakhatás, / ivás, evés, / mely ápol és.” (*Krepdesin*); „hát itt leszek harminckét éves / *nincsen miért áthallani* / csak odasül hat tonna krémes / miért hogy minden kétesélyes / játszmában meghal valaki?” (*hát itt leszek harminckét éves*); „lám nagykanállal szívbe markol / líra kiadó* igényesnek / s jókedvem lesz e képzavartól / s jókedveim lám mivé lesznek” // „* A tojásfestő, bárha precíz, a rántottára hímet vonni restell.” (*A tojásfestő, bárha precíz*)

A kihagyó emlékezet, a nyelvrontás-látszat, a helyesírás és írásképp döccenései, a fonetikus stílus, az a-grammatika, a poénok s a poénok elhagyásai, az elhallgatások, blancok és calembourok a saját-nyelv-teremtés stratégiájának elemei, a poétika újraértelmezése, az alternatív formálás eszköze és közege. A legnyilvánvalóbb változás e költészet másfél évtizedében abban észlelhető, ahogyan kemény munkával magához nevelte, állandósuló és fokozott odafigyelésre készítette olvasóit, értelmezőit, s ahogyan a megmunkálás, csinálás, csináltság szükségességét minden gesztusával szüntelenül tudatosítja. Időközben nem lassult le játékossága sem, nem fáradt meg nyelvi és formai invenciója, tovább mélyült, gazdagodott, árnyalódott tudása a Dichtungon belül létrehozható értékekről, a formáról, mindarról, ami a nyelv *rontása, törése, nyüstölése*, a beszéd ízének gyarapítása, illetve ars poeticájának értelmében *határoltság, pontosság és arány*.

Az átírat poétikája. A *hullámozó Balaton* a *Waldtrockenkammeri átíratok* alcímet viseli. Első pillantásra azt hihetnénk, ez is az általa kedvelt szójátékok körébe tartozik, s később észleljük, az *átíratok* szó több vonatkozásban központi fogalma a kötetnek. A *Magyar Naplóban* közölt tárcák továbbírásai, átírásai e történetek, ez lenne a szó első jelentéssíkja. Az eredményt a zenei szakszónak megfelelően áthangszerelt, áttranszponált, továbbalakított, fűrt, faragott, csiszolt alternatív történetek jelentik. Hogy a magyar próza kiemelkedő teljesítménye született így meg, az már most bizonyos. Ezzel azonban nincs kimerítve az átírás minden vonatkozása, a kötetet ugyanis egy azonos című novella zárja. A történet keretét, alaphelyzetét, sőt szűzségét, foglalatát és poénját is kiragadhatom, mert a hagyományos novellakompozíció minden eleme megvan a szövegben, csak éppen a lényeg siklik ki a kezem közül.

Az alaphelyzet értelmében valaki, egy személy, egy narratív hang *át-ír, oda-átra* küld a Professzor Úrnak levelet. Az átírásnak itt már nem az „átmásolás, átdolgozás”, tökéletesítés értelme, hanem az a jelentésvonatkozása villan meg bennem, amivel Kosztolányi az *Ének a semmiről* egyik sorában ellátja, emlékezetesen, rímes helyzetben, kiemelten: „Ha félsz, a más-

világba írj át.” A levelet a levélíró, a levél tartalmát előadó, monológot mondó, beszédműbe foglaló személy saját átváltoztatása ügyében írja. Kérése értelmében „eleven műgonddá”, megbízható rezonátorrá, egészen pontosan hegedűvé szeretne válni. „Egy tárgyilagos, amolyan tapogatódzó levélke csupán, személyes hangú átirat, Tisztelt Uram, bámulatos eredményei hallatán, satöbbi, s noha a személyes megkeresésre egyelőre nincs mód, s bár számos aggályaim vannak majdani esélyeimet illetően, magam és családom megnyugtatóra engedje megtudakolnom, hogyan válhatnék, illetve nem válhatnék-e az Ön nagyságos keze alatt, vagyis által? így valahogy, s hogy, mittudomén, kérésem megismételve maradok ez és ez, aláírás. Lakcím és dátum esetünkben fölöslegesek.” (148)

A szövegösszefüggés észrevétlenül leleplezi a szépen hangzó, germán helynévre emlékeztető Waldtrockenkammer valódi jelentését is (erdei szárítókamra), melynek nem mint földrajzi névnek, hanem helyszíneként van szerepe a szövegben. Mi köze tehát az átiratnak mint eljárásnak, mint módszernek, netán mint formának az erdei szárítókamrához? Nyilván semmi, e helyen azonban véglegesen összetartoznak, sőt a novellán túl a kötetegészben, illetve Parti Nagy egész prózakoncepciója rendszerében nyerik el valódi jelentésüket.

A folyamodványíró, levélíró indoklása így hangzik: „És ugyan már, Professzor Úr, ugyan már! Hallhatta elégszer, hol mosolyogva, hol kicsi fintorral, hogy bennem genetikusan elgörbül a hang, hogy a klimpírozás, mit rend és arány és mesterség nevében mívelnek belsőm kis kalapácsai – és kérlek, ne gondolj most csupán a szívemre –, nos, hogy e hangzás, de jobb, ha pániknak mondom, préseletnek, túlon túl ide van zárva, belém, hogyan is vihetném odaát?” (149)

A rend és arány és mesterség emlegetésével mintha a fenn idézett ars poetica fogalomhármasa, a határoltság, pontosság és arány ismétlődne és bővülne. Kissé szorongva észlelem a megfelelést, hisz a magyar novellairodalom egyik antologikus darabjáról van szó, hogyan lehetne ezt a prózapoeitikai koncepció példázására felhasználni. Thomas Mann írta davosi történetéről, melyből *A varázshegy* megszületett, hogy egészen mást gondol önmagáról, mint én róla. Nem tudom, hogy a *Waldtrockenkammeri átiratok* mit gondolnak magukról, sem azt, hogy Parti Nagy Lajos mit gondol róluk, mégis igen erősnek érzem a szöveg kettős jelentésbeli auráját. Mindkét olvasat, a narratív rendszerre és a metaforikus értelmezésre alapozó is jogosult, indokolt. Tökéletes prózaszöveg és ugyanakkor egy olyan művészetfelfogás tömény foglalatja, melynek megértése kihívás Parti Nagy értelmezője számára.

És e ponton vélelem kitárulni a rejtélyes erdei szárítókamra ajtaját, hisz a szárítás, a magjára szárító idő, az évgyűrűk, a tudás, a tökéletes száradás, időbeli távlat, érés, érettség mozzanatai egyszerűen a poetikai kondenzálás, tömörítés, elhagyás, sulykolás, préselés, összevonás, helyettesítés, koncentráció és a nyelvi műalkotás megannyi egyéb eljárásának metaforájaként, művészeti reflexióként olvasható. Akkor is, ha az alábbi mondat éppen a művelet fogalmát utasítja el: „messze vagyok még és tán most a legmeztelenebb. De ezen a ponton, a száradás kényes etapjánál félbe nem hagyhatom. Mert ez, egyedül ez nem művelet és nem »beavatkozás«, ez maga az idő, tágítani vagy zsugorítani Ő tudja csupán, tán még a képzelet, mely e tárgyban szintúgy iparkodik – dehát hol lesz az már, a képzelet hol lesz már akkor?” (160)

E ponton végérvényesen meditációba lendül át a beszéd. Szilágyi Márton, Parti Nagy értő, érzékeny kritikusa a transzformációra helyezi a hangsúlyt, azokra az átváltozásokra, melyek például az egyik hős hallá „halását”, Kafkát idéző rejtélyes transzfigurációját eredményezik, a mostani történetben pedig a hegedűvé válás igényét jelentik be. Semmi képpen sem vitatnám el ennek az interpretációnak az érvényességét, legfeljebb más hangsúlyokat érzékelek. S azt hiszem, ezzel még egy bravúros vonást tapintottunk ki. Parti Nagy Lajos műveinek világa nem látványosan utalásos, metaforikus, hanem rejtett belső bonyolultsága következtében. A lehetőség, hogy egyes kritikus olvasói par excellence szövegirodalomként éljék át, mások nyelvi referenciáinak szociologikumát becsül-

jék, vagy éppen arra a ritkán jelentkező egyensúlyra, arányra és többrétűségre figyelmeztessenek, mely biztos kézzel konstituál egy lehetséges harmadik féle világot, e művészet formátumából következik. A szövegek, mint a misztikus erdei szárítókamra ajtaja, úgy nyílnak meg, ki és fel, hogy egészen egyszerűen, sokan és sokféleképpen járhatunk rajtuk ki-be. Kapcsolatnak és olvasásnak, keresésnek és megértésnek, kombinációnak és játéknak ritkán adódik ilyen tág, szellős és szellemes terepe.

Giacomo Casanova

ADÈLE

Karsai György

ODÜSSZEUSZ UTAZÁSAI

Brinsley Ford

ANGOLOK ITÁLIÁBAN

Paul Hazard

AZ ÁLLANDÓSÁGTÓL A MOZGÁSIG

BÁNKI NYARAK

Krémer Balázs

A MŰLT CSODÁJA

Rádai Eszter

BESZÉLGETÉSEK BÁNKRÓL

(Ascher Tamás, Eörsi Máttyás,

Ráday Mihály, Várszegi Gábor)

Dolinszky Miklós

AZ ÚT ÉS A TÜKÖR

Galántai Zoltán

CREATIO EX NIHILO

Marshall Berman

ROBERT MOSES:

AZ AUTÓPÁLYÁK VILÁGA

Konrad Köstlin

UTAZÁS, RÉGIÓK, MODERNség

Tzvetan Todorov

CORTEZ ÉS A JELEK

Kubinszky Mihály

A VASÚTI HÁZ RENESZÁNSZA

Karinthy Frigyes

A CSÖMÖRI ÚTTÓL EGÉSZEN

A FILATORI-GÁTIG

Kálmán C. György

OSTINATO

Bikácsy Gergely

A MONDRIANI CSONTVÁZ

UTAZÁS

1996 • 4

Az angyalarcú kígyó*

[Egy napon]

Egy reggel a szerzetesek keresni kezdték Chan Chu-t a kolostorban, de sehol sem találták. Minden zugot átkutattak, ám Chan Chu, akit pedig senki sem látott a kolostorból eltávozni, nem volt sehol. Akkor vették észre, hogy ő is a keresők közé vegyült.

[Tűz]

Abban reménykedett, hogy ő is, mint reggel a kályhában a tűz, gyufa nélkül belobban.

[Sors]

– Te vagy a szerencséd – mondta valakinek Chan Chu.

– Azonban ezt a szerencsét – tette hozzá – nem ragadhatod meg úgy, mintha tényleg te lennél az; te csak a sorsoddal azonosulhatsz, aztán *lesz, ami lesz*.

[Az idegen kert]

Chan Chu egyszer idegen kertben ébredt. A kert ápolatlan volt, a gyümölcsfákat régen nem metszették, a bokrokat nem nyesték, a fű ki volt taposva, távolból csecsemő sírás hallatszott, itt-ott régi ünnepek szemeete kavargott a szélben.

[Bármit]

Bármit is gondolj magadról – a fele igaz.

[Őrült]

Önmagam inkarnációja vagyok – segítség!

* részletek. Korábban az 1995/9. számban volt olvasható válogatás a sorozatból a Jelenkorban.

A rendezőnővel – akinek címét egy barátjától kapta meg – történetünk hőse előzőleg többször is beszélt telefonon, és, bár addig még nem találkoztak személyesen, így, a távolból, minden tökéletesen rendben levőnek látszott. De amikor a megérkezése utáni másnap reggel az idegen főváros központjában levő, még festékszagú, bár nyugati kényelmű szálloda tizenvalahányadik emeleti túlfűtött szobájában – ahová barátai csempészték be –, szürke huzatos dunnája alatt fölébredt, nem tudta, sírjon-e vagy nevéssen. Megpróbálta földézni az előző estét – pontosabban az egész hosszú délutánt, az egész, végeérhetetlenül hosszú délutánt.

A külvárosi lakótelephez huzatos, zörgő trolibusz vitte ki. Már a repülőtéren furcsa szorongás fogta el – magányosabbnak érezte magát, mint bármikor, és nem tudta az okát. Az utazás értelmetlensége a szívébe sajdukt. (Eh – mondta –, itt vagyok, és ez már éppen elég indok ahhoz, hogy itt legyek!) Dollárral fizetett a taxiban, ez mindenesetre bátorságot öntött a szívébe. De rossz címre ment, a rendezőnő anyjához érkezett meg, tévedésből. Az anya, aki hennával festette a haját, arca sápadt volt és beesett, gyanakvó és mindentudó pillantást vetett rá, leültette a hideg konyhában, de nem kínálta meg semmivel. Annak a konyhának a hidegsége, míg a hokedlin ült és várt, néhány centire a faltól, beleállt a hátaiba, mint egy kés. (Mit keresek én ebben a konyhában? – kérdezte magától. Figyelni sem tudott, mert nem volt a kérdésre értelmes felelet. Akkoriban így volt mindennel. Ez valahogy a vérévé vált. Riasztotta minden, ami értelmes volt és megfogható, eközben rettegett az értelmetlenségtől, amiben élt.) Azután trolibuszra szállt, ment-ment, életében nem utazott még ennyit, nem hánytavetette rugóttan ruszki trolibusz még sohasem ilyen véghetetlenül sokáig, markolta az elmázolódott papírfecnit, a jegyét a kezében.

Amikor becsöngetett, és a nyíló ajtóval együtt valamilyen ismeretlen lanygyosság legyintette arcon, tökéletesen megnyugodott, úgy érezte, minden nagyszerűen alakul, minden értelmet nyer ennek az ajtót nyitó tiszta tekintetű, természetes lénynek a közelében.

Vendéglátója szórakozott pillantást vetett rá, szinte rá sem nézve tessékelt be a parányi lakásba. Kimondhatatlanul jólesett neki ez a szórakozottság. A lakás is ismerős volt, két egymásba nyíló szobából állt, szőnyegpadlója itt-ott rojtosra kopott, a konyha, a fürdőszoba, a vécé a vállszéles előszobából nyílt katonásan egymás mellett, az előszobai linóleumpadló itt-ott felpúposodott, a szobákban öreg, meghittent rozoga bútorokon pihentette a rideg külvárosi utazástól fölsebzett tekintetét, és mindehhez súlyos-szép színházi függönyök lógtak az ablakokon. A rendezőnő szórakozottsága, majdhogynem figyelmetlen arca is azonnal magyarázatot nyert a könyvekkel, papírokkal telezsúfolt íróasztal láttán, mely szinte egymaga betöltötte a szobát: színházi díszlet makettje állt ferdén elbillenve rajta, mellette különböző színű filctollakkal gondosan összefirkált példány, odébb aranykeretes szemüveg – minden együtt volt tehát a munkához, amit a rendezőnő a vendég kedvéért egy röpke félórara, bár láthatóan nem szívesen, de félbehagyott. A fiatalembert megnyugtatta a házigazda figyelmetlensége, intelligens, tűnődő arca: egy ilyen apró lakásban, idegenben, amikor az embernek voltaképpen nincs kedve ismerkedni, csak aludni akar, aranyat ért az udvariatlansággal határos kimért fogadtatás.

Kapott forró és illatos teát, váltottak néhány semleges szót, megállapodtak abban, hogy másnap együtt mennek be a városba, ahol bemutatja a rendezőnőt német barátainak, és este együtt nézik meg az előadást, aminek a kedvéért ideutazott – tartalmas hétvége állt előttük, úgy érezte, a kényelmetlenségért, amit jelenlétével okoz, kellően kárpótolja majd vendéglátóját ismeretségeivel és az előadásokra szóló ingyenjegyekkel.

Egyébként a zsigereiben volt az ingyenélés, az adományok elfogadásának kétes tehetsége. Gyakran viselkedett úgy, mintha tartozott volna neki a világ. Ritkán érezte, hogy kedvességen és a hála homályos érzésén kívül fizethetne bármivel.

Amikor mély délutáni alvásából a földre tett, ropogós ágyneművel ágyazott matracon fölébredt, kint már bealkonyult. A szoba falaiból valósággal sütött a hideg, az egész toronyház mintha tompán remegett és zúgott volna fölötte, felkönyökölt hát – egy ívlámpa sütött a szemébe a rosszul elhúzott függöny résén keresztül, és mintha valamilyen könnyű illat legyintette volna orron, mintha nem lett volna egyedül a sötét szobában. Mielőtt elaludt, egy darabig még hallotta a rendezőnő járkálását a szomszéd szobában, az öngyújtó ciccenéseit (láncdohányos, gondolta elalvás közben), a halk zenét (Mozart), melyről még teázás közben magának is meglepő, érces hangon kijelentette, hogy nemhogy nem zavarja az alvásban, hanem kifejezetten segít neki elaludni. A rendezőnő sápadt és okos arca meg se rezzen, amikor, ideális vendéget játszva, azt fejtegette, hogy őt az alvásban voltaképpen semmi sem zavarja. Most mély álomból ébredt, valami tompa, jóleső érzés szorította össze a mellkasát, ébren volt, és a lábánál, a matrac végében mintha sötét gubancot pillantott volna meg a szobában, mintha egy emberi alak kuporgott volna ott. De amikor lehunyta és újra kinyitotta a szemét, a sötét gubanc eltűnt, s vele az illat is, ami orron csapta az előbb, hiába szimatolt utána.

Szép komótosan felöltözött. A szőnyegpadlón át is sütötte talpát a hideg – ámbar a radiátor csövei majdnem égettek –, alattomosan húzott a hideg a betonlapok meglazult rései közül, szivárgott a repedezett, barnult tapéta mögül. Begyúrte ingét a nadrágjába, vett egy mély levegőt, és zokniban belépett a másik szobába.

Az állóórán látta, hogy délután hat óra van, három órát derekasan átaludt, végül is fölfrissült az alvástól, és megkönnyebbülve, gondolattalanul leült egy tört rugójú, szakadt kárpitú fotelba, nem szólt egy szót sem, ült és maga elé nézett, de ekkor a rendezőnő föl nézett a rendezői példányból, megfordult a széken, levette orráról a szemüvegét, amitől megszűnt arcának tanárnős jellege, és lágyan bandzsítva így szólt hozzá angolul:

– Telefonált a német barátod. Az Interkontinentalban szállt meg. Hívd fel.

A nő szép haja most mintha kissé csapzottabban lógott volna a homlokába, csapzottabban, mint az előbb. Vagy a hajának anyaga változott meg? De talán mégsem. Valami megváltozott, lehet, hogy csak a világítás, de lehet, hogy mégis a haja borzolódott össze, de talán mégsem a haja változott meg, hanem a nyaka – mintha mákszemnyit lágyabban tartotta volna a nyakát –, de az is lehet, hogy a bőre változott meg, sápadtabbnak tűnt, szürkébbnek, feszesebbnek, de lehet, hogy az iménti határozott, szinte férfias pillantása – talán mert levette a szemüvegét – vált elmosódottabbá.

Elfáradt, gondolta a fiatalember, miközben tárcsázott. Nézték egymást, szórakozottan, figyelmetlenül. Valami csillan a rendezőnő széke alatt. A rendező-

nő jobb keze, mintha hajszálnyit ernyedtebben lógott volna a föld felé. A csillanó tárgyról, némi leplezett szemlélődés után kiderült, hogy egy üveg. Egy vodkásüveg. A vodkásüveg tele volt, úgy tűnt legalábbis.

– Csakhogy fölébredtél! – mondta ekkor a rendezőnő, elfogva a fiú szék alá irányított pillantását, különös, mély, szinte rekedt hangon, angolul.

– Te nagyon jó alvó vagy – tette később hozzá.

– Nem megy a munka – mondta még kedvesen, szinte csak magának, megadóan, amikor egyik, különben majdhogynem iránytalannak szánt mondatára sem érkezett felelet.

Ekkor a szállodában fölvették a telefont, a fiatalember bement a szobaszármot, várt a kapcsolásra.

Most történt valami, ami tökéletesen kiszámítható volt, de a fiatalember mégsem számított rá, és, anélkül, hogy meg tudta volna magának magyarázni, szinte hátrébb préselődött a fotelijében a mozdulattól. A rendezőnő úgy tartotta, kissé megdöntve a fél literes üveget a fiatalember felé, aki éppen belegabalyodott egy német mondatba, mintha azt várná, hogy az elveszi tőle és mindjárt meg is húzza majd. Volt a mozdulatban valami zavarba ejtően kocsmai. Persze, lehet, hogy csak felmutatta az üveget, mint egy udvarias ajánlatot. A fiú intésére végül a földön hányódó teáscsészékbe töltött mindkettejüknek. A túl gyors mozdulattól az egyik csésze fölborult, de a rendezőnő fantasztikus reflexszel fölállította újra, és egyetlen csepp vodkát sem szívhatott fel a padlószőnyeg. Mintha sajnálta volna a padlószőnyegtől, úgy sóhajtott föl, diadalittasan.

– Tudod – mondta ekkor, mintha egy rég megkezdett beszélgetést folytatna –, én gyűlölöm a német nyelvet, pedig tudom, hogy ez nem valami eredeti dolog.

A fiú bólintott. Épp most tette le a telefont, amelyikben hangsúlyozott vidámsággal és világfiassággal megbeszélte német barátjával az elmúlt két év, két hét, két óra eseményeit.

– Sokáig én is gyűlöltem a német nyelvet – mondta szárazon. – Később nagyon megszerettem. De soha nem fogom rendesen megtanulni.

Úgy érezte, kötelessége valamilyen nyelvpszichológiai megfigyeléssel lezárni kis beszédét, de nem jutott eszébe semmi.

A rendezőnő különös figyelemmel hallgatta, de nem válaszolt, hanem lebiggyesztve ajkát, szemét a fiú szemébe mélyesztve, kicsit összefüggéstelenül kezdett el beszélni.

– Az a helyzet ugyanis, hogy én nem mehetek soha többé Németországba. Faltam a fiúkat, beiratkoztam egy nyelvtanfolyamra, úgy volt, hogy férjhez megyek, állást is kínáltak, és ekkor, derült égből a villám, egy hajnalon örökre kitiltottak Németországból, egy szál vörös dekoltázsban, télvíz idején. De akkor már hónapok óta követtek, a barátom ugyanis csak használt engem, arra használt, hogy én fedezzem őt, hülye lengyel lány, terrorista volt a RAF-ban, és állítólag egy tűzharcban az életét veszítette, iszonyatosan meg voltam fázva azon a hajnalon, és a rohadt náci, akik feldobtak egy teherautóra...

És fölkacagott, témát változtatott, mint aki ejt egy lényegtelen ügyet egy másik kedvéért, nem úgy, mint aki elvesztette a fonalat.

– Hány éves vagy te?

– Harminc.

– Nem látszik.
– Nem.
– Mit tudsz Ödön von Horváthról?
– Nem sokat – felelte a fiatalember, és ivott egy kis vodkát. – Kávét kaphatnék?
– Persze hogy kaphatsz – mondta a rendezőnő vidáman, és fölállt. Mintha ez lett volna a jel, e pillanatban megszólalt a telefon. A rendezőnő, mialatt lehajolt a kagylóért, kislányosan vetette oda:

– A vőlegényem. Lengyel.

Aztán elnézett a semmibe.

– Megbeszéltük, hogy fölhív.

Elrévedt.

– Meglátod, milyen kedves fiú. Alig várja, hogy megismerkedjete. Színész.

De mégsem vette föl, csak kiegyenesedett és könnyedén megtántorodott. Kamaszos bájjal mosolygott a fiúra egy pillanatra és gyorsan az ölébe ült. A fiatal embernek ekkor az apja egyik gonosz története jutott váratlanul az eszébe, amelyik Jeruzsálemben esett meg vele, negyvenháromban, miután egy körzőkészlettel, egy fényképezőgéppel és egy hamis útlevéllal elmenekült Erdélyből a náciik elől. Midőn, közvetlenül a csók előtt a jeruzsálemi egyetem kémia szakos hallgatójának ölébe huppant kacér leány hirtelen elszabadult bélgáza a bizonyíthatóan nőbolond ifjú nadrágja alatt végigcsúszott váratlanul, a csók örök ígéret maradt, mely többé soha nem csattanhatott el. Óvatosan felállt, így a rendezőnőnek is föl kellett állnia. Ekkor még ragyogóan, felnőtt emberek módjára együttműködtek. A fiú álldogált. A rendezőnő megigazította elborzolódtott haját. Nézték egymást. Most látszott, ilyen közlelő, hogy milyen finoman van kifeestve a rendezőnő arca. A smink parányit elmázolódtott rajta. Lihegtek. A telefon tíz-tizenöt csöngetés után elhallgatott.

– Remélem, nem hív újból – mondta könnyeden, és mintha vékony sáron járna, kilépkedett a konyhába. Csönd volt – lent elrobogott egy trolibusz, szinte sívítva. Mintha az utolsó járat lett volna, pedig nem volt még késő. A telefon újból megszólalt. A konyhából csörömpölés hallatszott. Lágy lengyel káromkodás kísérte. A telefon elhallgatott.

Nyugalom volt körös-körül, az állóóra egyenletesen ütött, az asztalilámpa burája meghitt fényt árasztott a szép bútorokra. Barna bútorfény, rózsaszín kárpitok, súlyos bársonyfüggönyök az ablakokon.

Ám amikor a telefon kis szünet után újból megszólalt, a rendezőnő úgy rontott be a szobába, mint egy fúria, és hatalmas lendülettel kapta föl a kagylót.

A szájából dadogva bugyborékolnak elő a lengyel szavak, a szenvedély, a gyűlölet sistergett minden dallamos szavából. Vadul ismétlődött egyetlen mondat, amelyet tízszer is, hússzor is megismételt, először türelmesen, aztán egyre türelmetlenebbül. Végül letette a telefont, és mint egy gésa, elmázolt arccal nézett a fiúra, a szeme bevérzett – kipirult a dühtől és mosolygott.

– Kirúgtam – mondta diadallal –, végre volt erőm kirúgni.

És mint egy győztes hadvezér vagy egy lusta állat, száját megnyalva kezdte nézni a fiút, az újra megjelentnek hitt szabadságban.

És innen kezdődik történetünk.

[Varsói melódia II.]

Egyszerre megváltozott a koreográfia, a szék alatt tartogatott vodkásüveg egyre gyakrabban került elő. A szőnyegre kiömlött szesz illatához a levegőben, mint az afrikai szavannán a perzselt fű illata, a rendező nő hónaljának finom veríték-szaga keveredett – most némileg ernyedten ült, mintegy ugrásra készen, az íróasztaltól elfordított székén, és úgy vette szemügyre a fiatalembert ebben a világ-végi lakásban, mint akinek a világ minden ideje a rendelkezésére áll.

– Ugye tudod, hogy milyenek a lengyel lányok? – kérdezte kislányosan. Ebben a kislányos tónusban azonnal megszólalt egy szomorú, tragikus felhang – ebben a pillanatban napra meg lehetett állapítani a korát a váratlanul szinte selypíteni és gögicsélni kezdő harminchét éves nőnek, aki egy óvatlan mozdulattal még le is söpörte szemüvegét a padlóra.

– Tudom – felelte a fiú. – De most már elfáradtam, és lefekszem aludni.

A rendező nő kikerekedő szemmel nézett rá, de nem volt ideje semmit válaszolni, mert a fiú már felállt, és valami gyors és jeges búcsúformulát elköhögve, a száját összeszorítva hagyta el a szobát, lefeküdt matracára és a fejére húzta a paplant. Három perc telhetett el így, miközben zúgó-lüktető füllel feküdt az ágyán, és a szomszédból a bútorokba ütköző test jellegzetes tompa hangjait hallgatta saját fülzúgása, mint valami vízesés mögül, aztán egyszer csak kattant feje fölött a radiátorra csippentett lámpa kapcsolója, a meztelen villanykörte egyenest belevágott a szemébe, és a rendező nő ott állt előtte, meztelenül, esendő, kissé puha és elformátlanodóban levő marcipántestét felkínálva neki, arcán a részegség sem tudta eltompítani a fájdalomhatárig érő kívánságot. Aztán a test leroskadott a matrac szélére, egészen a fiúra hajolt, két kalácsfehér karja bizonytalanul elindult felé – rövid dulakodás kezdődött el, mely közben a fiú arcába csapott a nő vodkaszagú lehelete, egész szomorú lényét rálehelte a fiúra, aki a nő hóna alatt átbújva, úgy, hogy a test, mint egy elvágott zsinórzatú marionett, hirtelen összezsugorult, és ott maradt összeomolva, egy pillanatig kifordult tagokkal a paplanon, a matracon, a felgyúrt lepedőn –, ekkor a fiú felugrott az ágyról, és fehéren izzó gyűlölettel a szívében öltözködni kezdett. Nem tudta, hogy honnan a gyűlölet és ki ellen irányul, mert az ágyon kiszolgáltatottan, sebzett állatként vonagló meztelen rendező nő iránt inkább csak szánalmat érzett.

Nézte még ezt az utána kapdosó meztelen testet, és mintha szikessé vált volna egész lénye, sivatagi állat a homokvihárban, megpróbált kimenekülni a lakásból. Nem tudott, mert az ajtó kulcsra volt zárva, és a kulcs nem volt a zárban.

– Nyisd ki az ajtót – szólt szárazon, pattogva, mint egy vezénylőtiszt, a rendező nőre –, nyisd ki az ajtót, mert el akarok menni.

– Veled megyek – motyogta ekkor a rendező nő –, veled megyek... – felállt, és állapotához képest meglepő ügyességgel, nagy gyakorlatról téve tanúbizonyságot, öltözködni kezdett.

Látszott rajta, hogy mennyire igyekszik – mint egy kislány, aki fél a veréstől, és már ott állt előtte hóna alá szorított retiküllel az előszobában, és hisztérikusán nevetgélve próbált beletalálni kulcsával a zárba.

A fiú olyan türelmetlen volt, és annyira nem tudta, mit tesz, hogy amikor néhány másodperc múlva ott állt a ház előtt, a sötétben és hidegben, egy játszótér homokozója mellett, rájött, hogy ő ide soha többé nem akar visszajönni.

Vajh honnan ez a feneketlen gyűlölet egy magát felkínáló nővel szemben? Nem lett volna egyszerűbb megfogni a kezét, levenni szemüvegét az orráról és kigombolni a selyemblúzá? Nem lett volna egyszerűbb megérteni az egyre egyértelműbb felszólításokat? Nem lett volna kézenfekvőbb *tenni* valamit?

[A fölolvadás]

Chan Chu felolvasásra volt hivatalos. Élete első felolvasása lett volna ez, negyvenhárom éves volt ekkor, pontosabban félúton járt negyvenhárom és negyvennégy között.

– Mit olvassak föl? – gondolta Chan Chu. – Nincs mit felolvasnom, nem írtam semmit sem. És különben is, az egész csak hiúság, silány hiúság, semmi egyéb. Vagy mégis írni kéne valamit és mutogatni magam, mint a vásári majmot?

De amikor már megunta nézegetni a sebet a jobb kézfejen, a hüvelykujja tövében, ahol saját kutyája marta meg, a falu főutcáján, három héttel azelőtt, a kesztyűjén át, s mert életében először harapta meg kutya, csak örömet érzett, semmi bosszúságot, boldogan mutatta véres kézfejét az iskolai konyhán, ahol, értékelése szerint, nem rémültek meg eléggé a konyhalányok, fölnézett maga elé. Hát igen. Ott ültek vele szemben az emberek, és vártak. Arcok. Várakozással teli arcok. Vártak *valamire*. Erről a várakozásról eszébe jutott, hogy de hiszen ő már napok óta *erre* készül. Ez a lázas készülődés szinte teljesen kiment a fejéből. Hogy teljesen átrendezte az életét, ez is kiment a fejéből. Hogy úgy tett, mintha nem érdekelné a dolog, pedig nagyon is érdekelt, ez is kiment a fejéből. És elővette a zsebéből gondosan bekészített kéziratát, és halkán, szívdobogva, aztán egyre hangosodva, lassan, kissé éneklően, tudálékosan, mint egy templomi előénekes, mondatai dallamába kapaszkodva olvasni kezdett, aztán egyszer csak észrevette, hogy hiszen ő egyáltalán nem is figyel oda, hanem olvasás közben száguldoznak mindenfelé a gondolatai, az agya nyitottabb és éberebb, mint valaha. Mintha valaki más olvasott volna helyette, mert ő közben akármire gondolhatott. Legalábbis úgy képzelte, hogy nem figyel oda. Azt képzelte, hogy nem figyel oda, miközben olvas.

– Ezek azt hiszik, hogy látnak, és azt hiszik, hogy hallanak, tehát nem lát senki – gondolta Chan Chu –, és nem is hall senki. Most biztonságban vagyok. Egy atombunker nem lehet biztonságosabb.

Szórakoztatta, hogy milyen mélyen hallgat olvasás közben, egy hópehely a kabátujjára szállt, zenét hallgatott, járkált föl-alá otthon a fűtetlen, hideg lakásban, és élvezte, hogy fűtetlen a lakása, kinézett a piszkos ablakon, mélygarázs épült szemben, gázszag volt, vidáman dörzsölte össze két ellilult tenyerét, leemelt egy barátos könyvet a polcról, és, amúgy álltában, fogvacogva beleolvasott.

– Nem is rossz – gondolta –, nem is olyan rossz dolog ez a fölolvadás.

És míg hallgatta a hangját, amely ereszkedésével jelezte, hogy lassan a végére ér a fölolvadásról írt szövegnek, melynek igazságtartalmát egyáltalán nem volt módja ellenőrizni közben, mert annyira izgult, eltökélte, hogy utána néhány doboz sört föltétlenül meg fog inni a legjobb barátjával, lehetőleg nem alkoholmenteset. Ekkor észrevette, hogy a barátja nem is jött el. Ekkor már nem is olvasott.

És még mindig negyvenhárom és fél éves volt ekkor. És még mindig olvasott.

[Lakók]

Meglepő, de a hatalmas kolostorban egy időben sokan voltak, akik nem tudták, ki Chan Chu. Sem azt, hogy ki ő, sem azt, hogy kicsoda ő. És megkérdezni sem merték senkitől. És így éltek le az életüket, mindvégig a falak mellett surranva, tanító, iránymutatás nélkül. Ők, e páriák voltak a kolostor igazi lakói, Chan Chu szerint. Emiatt nemritkán az is előfordult, hogy egyesek csak *úgy tettek*, mintha nem ismernék Chan Chu-t. Végül Chan Chu már úgy élt a kolostorban, egy csomó szerzetes között, mint egy idegen városban. Nem szólt hozzá senki, és ő se senkihez.

Élete legboldogabb éveit voltak ezek, állította később.

[Az ígéretekről I.]

– Azért ígérsz meg annyi mindent, hogy megszerettesd magad – mondta Chan Chunak egyszer valaki –, azért, mert bizonytalanul állsz a nagyvilágban, nem hiszel és nem bízol önmagadban, de minél többet ígérsz, annál többet adsz el önmagadból, annál kevésbé fogsz bízni és hinni önmagadban, annál kevésbé leszel önmagad, míg végül egyetlen ígéret leszel, egyetlen beváltatlan ígéret, egy üres szoba, huzatos, bevert ablakkal.

– Nem baj – felelte Chan Chu.

[Szalma]

A kolostor udvarát ama leghidegebb télen belepte a hó és a jég. Ezért a szerzetesek, hogy el ne csússzanak, szalmát hintettek rajta végig. Chan Chu, akiben ekkor már jártányi erő is alig maradt, fölszedette a szalmát, mondván: *aki elcsúszik, elveszti egyensúlyát vagy fölbukik, az imát mondhat a Teremtőjének, hisz megszólított.* Attól fogva a szerzetesek valósággal versenyt estek hasra. Több súlyos bal eset is történt, úgyhogy Chan Chu végül mégis felszóratta szalmával az udvart.

– Nem kell annyit imádkozni – mondta rezignáltan.

[Az ígéretekről II.]

A Mesterre ekkor már fájdalmasan nehezedtek az évek.

– Sajnos – mondta a hozzá legközelebb állóknak – nem hittem volna, hogy ez lesz a vége. Boldogtalanul halok meg, mivel egy ígéretemet sem tudtam megszegni, így nem is viszem őket magammal a túlvilágra. És a beváltatlan ígérek nélkül sajnos nincs, ami fölemeljen a magasságokba, nincsenek szárnyaim.

[Telefon]

A lebegő sárga függönyök mögött végigharapdálta a hátát; az apja ágyán feküdtek, miközben megszólalt a telefon. Tudta, hogy nem szabadna fölvennie, mert ha fölveszi, a harapások, melyek édesen zsibongtak testében tovább, miközben

kéjesen zokogott elvesztett ártatlansága felett, soha nem fognak folytatódni. Mégis fölvette. Még mindig a látszatok fenntartásán mesterkedett. Hangjára erőltetett valamit, valami mesterkélt nyugalmat. Belül éppen dőlt össze és hamvadt el minden.

A beszélgetés gyorsan véget ért. A test az ágyon, melyhez visszafordult, olyan lett, mint a más által megrágott étel. Folytatták tovább, erőlködve, igyekezve, a szeretkezést, emlékeikre hagyatkozva, mint két öregember.

[A retikül]

Tél volt, csikorgó kemény hideg, a piszkos fagyott hó ropogott a lába alatt.

Hazafelé igyekezett valahonnan, már nem járt a busz, gyalog kelt át az Erzsébet hídon, mely fehéren és némán állt a szürke zajlás fölött.

A híd közepén, ahol a híd alig látható dombként megemelkedik, mintha valami hevert volna a földön, a sótól mart szürke bitumenjárdán.

Megerőltette a szemét, de nem tudott rájönni, hogy mi az.

Egy retikül volt; mellette két gondosan letett, bélését villantó finom vörös női bőrkesztyű.

A retikül és a kesztyűk fölött, a híd korlátján egy darabon megszakadt a jeges szürke hókéreg folytonossága.

Mintha valaki leszakított volna egy darab piszkos havat a korlátról.

– Rendőrt kéne hívni – gondolta, amíg a hókéregben keletkezett hiányjelre bámult: megbabonázva nézte lába előtt a két kesztyűt és a retikült a sótól mart járdán, és óvatosan kihajolva a korlát fölött lenézett az összeforradó, szétszakadó jégdarabokra.

Szemben sötéten magasodott a Gellért-hegy.

Így állt és didergett vagy tíz percre tanácstalanul, amikor két emberi alakot látott közeledni a hídfő felől: lassan váltak ki a sötétségből és folyton változtatták a méretüket: két ichtosaurusz közeledett, a fogát csattogtatva, zajosan, lomhán inogva: hol akkorák voltak, mint a híd pillére, hol összementek, egész parányira, liliputira, ő azonban úgy döntött, bármekkora is legyenek, kitér előlük, és átment a híd túlsó oldalára.

Amikor a híd közepére értek, megtorpantak.

Visszhangzott kacajuk a jeges szürke éjben – az egyik zsebre vágta a kesztyűket, a másik átkutatta a retikült, aztán gondosan belerázta tartalmát a Dunába, végül a hóna alá csapta, és hangosan röhögve mentek tovább.

Nem mert visszamenni.

Az Attila út egyik kapualjában megzörrent a nemrég fölszerelt kaputelefon.

Érintkezési hiba lehetett, mert egy szomorú férfihang a pontos időjelzést mondta be.

Éjfél volt, és a hangszóróból halkán, de határozottan szólalt meg a Himnusz a hideg éjben, ciripelve, zümmögve, mintha az éterből egy ismeretlen civilizáció üzenetét közvetítené.

A lobogó ruhás lány kivilágított szobrára meresztve szemét vigyázzban addig állt ott, míg oda nem fagyott a talpbélése is.

[Varsói melódia III.]

Eszeveszett gyűlölettel kezdte ráncigálni a nő kezéből a retiküljét, hogy visszaszerezze tőle a kulcscsomót, és az ide-oda rángatott nő taknyosan zokogva, elmázolt arccal nézett rá, miközben az ő száját általa még sohasem hallott, el sem képzelt szitokszavak hagyták el, és félig-meddig öntudatlanul, mintegy védekezésből, a nő is verekedni kezdett most már, vakon hadonászott, elvakítva a szemébe szivárgó festék marásától, mintha valami alattomos, hátulról támadó suhanc akarná kifosztani, vadul és minden rendszer nélkül, mint egy hátára esett rovar, csépelte karjával a levegőt; a folyton újra kezdődő fulladt kiabálásra sorra kigyúltak a fények az ablakokban, figyelő emberek sziluettjei jelentek meg az ablakkeretekben, és ők ketten, mint akik egy egész életet leéltek már egymás mellett, mint két, évtizedek óta együtt élő emberi roncs, gyalázták és átkozták egymást, a fiú nem is értette, honnan, miféle mélységből buknak belőle föl ezek a szavak, miért mondja azt, hogy *te rohadt bűdös kurva! ne szórakozz itt velem, ne csinálj úgy, mintha nem értenéd, te mocskos szajha, engedj el, ne nyúlj hozzám, add ide a kulcsot, add ide a kulcsot, a kulcsot add ide*, és a lány miért fogadkozik zokogva, hogy rendes lesz, és miért ígéri meg, hogy nem iszik többet, és mért beszél úgy hozzá, lengyelül, mintha összetévesztené valakivel, vagy tényleg azt hinné, hogy ő az, akivel tíz éve együtt élnek, miközben ő, mint egy náci kihallgatótiszt, jéghidegen, célratorősen, fogcsikorgatva, szünet nélkül rángatta áldozatát, de ekkor már a sötét lépcsőházban botladozott fölfelé, berontott az üres és sötét lakásba, dühödten fölérve egy széket fölkapta útításkáját, és szándékosan nyitva felejtve a bejárati ajtót, leszáguldott a lépcsőn, és messziről meghallva a trolibusz sívító hangját, rohant az éppen beérkező járat után, mögötte ott sántikált a rendezőnő, akinek a verekezésben végigszakadt a ruhája, elvesztette a mászóka alatt az egyik cipőjét, és most botladozva futott a trolibusz még nyitott ajtaja felé, mely jeges zördüléssel csapódott be az orra előtt, úgy, hogy – mint azt a fiú a trolibuszból, miközben levegő után kapkodott, jól láthatta – megcsúszott a jeges járdán és lehuppant a fenekére, egy vibráló ívlámpa fénykörébe, bambán bámult maga elé, tompán és révetegen, majd lassan oldalra dőlt a hideg járdán, mint egy puha rongybaba.

[Méz]

Egyetlen gyengéje volt Chan Chu-nak: a méz.

A szerzetesek ismerték ezt a gyengéjét, és gondoskodtak róla, hogy a kolostor élestarában mindig legyen elegendő bődönnel.

A Mester nem ette a mézet, nem ízesített vele semmit: nézte. Nézte, ahogy mások eszik. Ez volt a gyengéje. A mások ette méz.

[Dívány]

A kőkemény dívány, melyen a bölcsészhallgató a komor és elszánt zenészlányt visszafojtott lélegzettel ölelte magához a lány lakásán: beléhatolt, majd kirántot-

ta magát belőle, mint egy jatangánt a markolatából – mesélte Chan Chu –: a leány apjának megmerevedett holttestét ringatta kemény rugóin egy héttel később.

Egyszer látta a már nem egészen fiatal, a már nem is egészen férfit, az író, a leány apját, amint egyetlen pohár szódától berúg. Fáradtan bolondozott az udvari cselédszobából nyíló konyhában, imponálni akart a lánya udvarlójának, kacér hangot ütött meg a lányával, bohó volt, könnyed és felszabadult, csak éppen nem volt ott, csak épp csak majdnem volt olyan, mint egy igazi apa, és egyáltalán nem volt ott, a gáztűzhely és a konyhaszekrény között, kezében egy pohár szódával. Amikor megitta, tökéletesen, visszavonhatatlanul részeg lett.

A kemény dívány a hosszú, és nem különösebb ízlésre vallóan berendezett nagy Duna-parti polgári lakás harmadik, legbelső szobájában állt.

Úgy ölelte magához a lányt a kemény díványon, ahogyan halottat ölel az ember – csakis a saját gyönyörére gondolt, és csak arra, hogyan szálljon ki a kellő pillanatban, hogyan szakítsa meg, hisz rettegett az apaság gondolatától. – Nem csoda – mondta Chan Chu –, hogy a lánytest homályos utalássá vált a kezében.

Ebből a homályos utalásból élt a következő – megszakítatlan – évtizedben.

[Javított Herakleitosz]

Nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni.

De ugyanabba igen.

[Vér]

Szakad az istráng a vendéglakásban. A Botticelli-szépség gyermekien addig rángatta Chan Chu fütyijét, míg el nem szakadt az istráng és a lepedőt el nem öntötte a vér. Mintha játékvér lett volna, eleinte nem értették, honnan került oda, csak később kezdett irtózatosan fájni. Ám a szorongás és a fájdalom másnap hajnalban nagyobb kéjt csikart ki belőle, mint amit valaha ismert. Addig mozoghatott kedvére ki-be a Botticelli-szépségben, mintha nem is a farka lenne az ő folytatása, hanem ő folytatódna a farkában, ebben az ágyékára szerelt súlyos páncélökölben. Hajnalig Kafkáról beszélgettek a lakásban, melynek egy kivételével minden ajtaját kulcsra zárta a tulajdonos, és az asztalon a Botticelli-szépség üldözési mániás apjának papírai hanyódtak. A lány utóbb Angliába emigrált, ahol, hányatott emigránsévek után, a Finchley Road-i metrómegállóban megismerkedett egy még nála is szerencsétlenebb tamil menekülttel, és világszép gyermekeket hozott világra. Kócosan, borzasan, tejfehéren járja az utcákat kávészínű gyermekeivel, e szemérmes, finom és törékeny lényekkel, kik az Astoriánál, hol véletlenül összefutottak, Chan Chu és a milliórancú Botticelli-szépség, hallgatagon bámulták a krómozott karosszériákat az autószalon kirakatában.

[Mene tekell]

Kezében aranyfénnel csillogott a pálinkáspohár, a kémény nyitott szája lassan magához ragadta tüdejéből a szivarfüstöt, a sötét konyhában lobogott arcán a sustorgó kemencetűz.

[Kié?]

Egy időben Chan Chu első kérdése a hozzá tanítványul szegődni óhajtó vándor-szerzetesekhez mindig ugyanaz volt. Tíz éven át tette föl ugyanazt a kérdést makacsul, és őszintén szólva mindenki rettegett már ettől a kérdéstől, mert tíz év alatt senki sem tudott rá válaszolni. Chan Chu ugyanis, az elébe járuló szerzetes elé dugta lábát és megkérdezte tőle:

– Kié ez a láb?

– A Mesteré – hangzott az első válasz, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Valakié – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– A tiéd – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Nem tudom – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Az Istené – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Senkié – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Nincs – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Nem is láb – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Tyúktojás – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

– Á! – hangzott a felelet, de már le is sújtott Chan Chu botja, és az illetőt elkergették.

A tizedik év végén aztán többé nem tette föl Chan Chu a kérdést. Amikor egy óvatlan pillanatban, az egyik szerzetes, akkori kedvence, egy fiatal fiú, aki éppen Chan Chu lábáról vágta le hosszúra nőtt körmeit, fölbátorodva megkérdezte tőle, hogy vajon mégis mi lenne a helyes válasz a kérdésre, Chan Chu a körmvágástól megkínzott arccal a fiúra nézett:

– Most mért kérdezed ezt tőlem?

Frisbee

D.-nek

*Ha pólódba temettem az arcom, szagod,
mint egy kölyökkutyát, megnyugtatót.
Melyik tehet most róla: jobb? rosszabb? felem,
hogy többé már el nem viselhetem,*

*mikor a vállamat csókolgatod,
és ráütök szeszélyes zápor-ujjaidra,
ha bordáimon végigfuttatod.
Láthatatlan kéz által elhajítva*

*téren át az együtt töltött napok
pörgő, színpompás frisbee-kként suhognak.
Szöknének már tőlünk, de te még mindig ott vagy,
és az összeset újra elkapod.*

Minden napom

*Szimpla kávéét iszom reggel.
A müzlisdobozon kék hajó.
Lecsüngő fejjel baktatok lakás
és munkahely közt, mint a bányaló.*

*Észre sem veszem, ha elkaszál az
első fénysáv. Suhintásnyi félkör.
Nincs közöm a hulló végtagokhoz,
egy másik test az, ami eldől:*

*kötegni marokkó-pálcika.
Így esem hát el nap mint nap.
Köröttem nedves, narancssárga
levelek és temetetlen halottak.*

Hidegvérű szenvedély

Koncz András művészetéről

Szemtől szembe támadják meg a nézőt Koncz András festményei. Ritkán tapasztalni, hogy egy festő ilyen nyíltan és közvetlenül forduljon másokhoz. Messziről fölismerni képeit. Az *akarat*, amely árad belőlük, már azt megelőzően hatni kezd, hogy a néző belefeledkezne a színeknek, az árnyalatoknak, a fényeknek, a mintáknak, a kontrasztoknak a szemlélésébe – szóval még mielőtt festményekként kezdené élvezni őket. Agresszív közlésvágy jellemzi Koncz képeit. Ő maga pedig egyfolytában provokál. Azaz, a szó eredeti értelmében megszólít: odafordul másokhoz, de közben maga is figyelmet követel. Azaz párbeszédre ingerel. És ennek érdekében sok mindent elkövet, amitől általában az emberek, s így a festők is, józan ésszel tartózkodni szoktak.

De józanságról Koncz képei láttán aligha beszélhetünk. Inkább – hangsúlyozva a szót – gátlástalanságról, mely radikális, vagyis gyökeres. Nem ismer gátakat. Vagy talán nagyon is ismeri őket – de nem ismeri el hatalmukat. Áthág rajtuk, megsérti őket, miközben persze azt is tudatosítja nézőiben, hogy e gátak a megsértés gesztusától tudnak fájdalmasan hatékonyvá válni. Áthágásuk persze nem szünteti meg őket; de az áthágás pusztá gesztusa mégis élvezetet okoz. Amitől a fájdalom is elviselhető lesz. Különös élvezet az eredmény: nehezen választható el a fájdalomtól, noha nem is azonos vele. Egyfajta szadomazochizmus jellemzi: a vágó, miközben gátlástalanul bekeríti azt, amire vágya irányul, de amitől mégis meg van fosztva, saját magát kezdi fölemészteni. Nem idegen tőle persze a narcizmus sem, amitől az egész egy véget nem érő spirál benyomását is kelti.

S mindez – visszakanyarodva a provokációhoz – azért, hogy meg lehessen szólítani valakit. Természetesen a nézőt. Méghozzá úgy, hogy csapdát is állítanak neki. Koncz András festményeinek világa zárt, befelé épülő univerzum, amely nem annyira a nézésre, mint inkább a leskelődésre alkalmas. A nézőt a voyeur helyzetébe kényszerítik ezek a képek – ettől olyan élvezetesek, méghozzá elemi, már-már biológiai szinten. Ám ez az élvezet legalább annyira kétélű, mint a gátlástalanság, melynek a néző a képeket figyelve szemtanúja lehet. Mert az élvezet a kielégületlenség érzésével is társul – méghozzá jó nagy adagnyival. Nem csoda, hogy pornográf képzelődéseket tudnak ébreszteni ezek a festmények – hazudik, aki azt állítja, hogy kizárólag úgynevezett festői kvalitások miatt olyan jó nézni őket.

De közben, mint az Andersen-mesében a jégszilánk, valami hidegség is áthatja ezt az élvezetet. Ez is hozzátartozik Koncz András képeinek világához. De én ezt nem formai elemnek tartom csupán, nem a neonfényre emlékeztető színekkel, és nem is kizárólag a hűvösen, szenvtelenül bemutatott jelenetekkel magyarázom. Ez a hidegség megint csak a pornográfiának a jele. Roppant mérték-

ben erotikusak Koncz festményei. De ez az erotika minden esetben jéghideg. Nem azért, mert nem szenvedélyesek a képek – ellenkezőleg: a kortárs magyar festészetben ritkán látni ennyire szenvedélytől fűtött (tehát: mégis forró) képeket. Attól hideg, hogy halálos. A halál tükrében megélt erotika ébreszt a leskelődő nézőben pornográf fantáziákat – és ugyanezzel a halálos erotikával tudom magyarázni azt a gátlástalanságot is, amely éppúgy csábít szadizmusra, mint mazochizmusra vagy narcizmusra, és amelynek végső horizontja minden korlát-
ton és gáton túl van. Vagyis a halálban.

*

A mai magyar festészetben talán Koncz fél a legkevésbé attól, hogy szavakban is rekonstruálható történeteket meséljen el. Ezzel természetesen ki is szolgáltatja magát egyfajta veszélynek; hiszen a klasszikus modern festészet története éppen a narrativitás kiküszöbölésére irányuló küzdelemnek is a története. Koncz látványosan – még kölcsönvett motívumok és idézetek révén is – kötődik a huszadik század klasszikus modernségéhez; ugyanakkor, e modernséggel ellentétben a vizualitás logikáját soha nem kívánja elválasztani a narratív, irodalmi logikától. Vannak képei, amelyek még arra is alkalmasak, hogy képregényként lehessen őket szemlélni.

Ennek a képregénynek azonban egyetlen témája van, és egyetlen szereplője is. Annak ellenére, hogy sok figura látható rajtuk, s a helyszínek is változatosak. Mégis, ezek a festmények egy egyszemélyes színház benyomását keltik. A fantázia a színpad, s a fantáziáló én kivételései a szereplők. Ezek lépnek kapcsolatba egymással, különböző szerepekkel kísérletezve, a szexuálistól a politikaiig, miközben persze a valódi tét mindvégig az őket megálmódó én. Pontosabban ennek az érnek a belső küzdelme – illetve a megbékélésre való képtelensége. Ennek az önmagával folyton küszködő érnek a mitológiája épül képről képre.

Íme egy lehetséges „olvasat”. Az 1986-ban készült *Baby Face* című festmény előterében egy arcot látni, melynek simasága és kerekdedsége egy nőre enged következtetni. A napszemüveg nem árul el semmit arról, hogy merre néz. Titokzatosságát fokozza a vörös kéz (mancs) látványa, és a cigaretta, amely ez esetben annyira tolakodó, hogy szinte redőnyként zuhan az arc és a külvilág közé. A háttérben egy másik alakot látni: ha embernek nézem, állati benyomást kelt, ha állatnak, akkor emberit. Észrevehetően az előtérben lévő arcnak táncol – amely arc viszont nem néz rá. Mégis van valami, ami rokonítja őket: a titokzatosságuk, a megszólíthatatlanságuk. Az arc, ha teste lenne, talán úgy táncolna, mint a hátsó figura; az pedig, ha figyelne rá valaki (mint ahogyan a cigarettázó arc *nem* figyel rá), bizonyára éppúgy nézne, mint az előtérben lévő alak. Ehelyett csupán annyit látunk, hogy akinek arca van, az nem figyel a másakra; annak viszont éppen azért nincsen arca, mert nem figyelnek rá. Az arc és a test viszonya kibékíthetetlen. Az egyik kitárulkozik és sejtetően éppen ettől megszűnik embernek lenni; a másik viszont elsősorban attól őrzi meg emberi mivoltát, hogy nem figyel a másakra.

Az ugyancsak 1986-ban festett *Csitt!* című képen az előző kép arca felsőtesttel és feltartott vörös kézzel egészül ki. A hátsó emberi mivoltját elvesztett figura ezúttal háttal áll, egy görög oszlopot hordozva a hátán. Vagy: maga az oszlop a háta. Kabátjáról ítélve lehetne férfi is; csupasz lábszára alapján azonban inkább nőre lehet

következtetni. A napszemüveges arc ezúttal felé néz – a hátsó figura viszont feltűnően nem néz vissza. Talán mert nincs is feje. Az antik szoborral egytestű lény és a plakátszerű nő között továbbra sincs érintkezés. Mégis, a festménynek – miként a *Baby Face*-nek is – a harsány, agresszív színei, erős, lendületes ecsetvonásai egyébről sem „szólnak”, mint a kölcsönös odafordulás vágyáról.

Az 1987-es *Bebocsátásra várva* című festményen a szoborszerű lény végre megfordult. Tartása erotikus és sokat ígérő, csupasz lábszárát cipője még izgatóbbá teszi. A feje azonban nem emberi: egy szoborfej látható. Alul csupa hús, felül csupa márvány, a kabát alatt pedig csupa ígéret. Az előtérben lévő vonzó nőtől csak a napszemüveg maradt meg. Talán mert ránéztek, ezúttal brutális férfivá változott át. Viszont megjelent egy harmadik lény is, a két figura között. Arcának simasága a korábbi napszemüveges nő arcára emlékeztet, testének ormótlansága viszont a *Baby Face* állati táncosára. Eldönthetetlen, hogy táncol-e, menekül-e, vagy csak várakozik. Mindenesetre mintha benne sűrűsödne össze az a feszültség, amely a két fő figurát összeköti, de amely nem képes kiszülni.

Egy újabb, 1988-as képen, amelynek már a címe is árulkodó: *Dupla kereszt*, újra megjelenik a napszemüveg. Aki viseli, éppúgy lehetne férfi, mint nő. Szembe fordul a nézővel, s úgy hordja szemüvegét, mint Stanley Kubrick filmjében, a *Clockwork Orange*-ban a főhős a szemére illesztett kínzóeszközt. A szemüveg két szára és lencséje egy kettős keresztet képez – helyesebben feszületet. A korábbi festmények oszlop-embere ezúttal is megjelenik, oldalt. A szemüveg megnyúlt szára derékban vágja ketté az alakot, aki felül inkább egy madarat tartó nőre hasonlít, alulról viszont férfi, amit nagy, merev fallosza bizonyít. Itt is feltűnik egy állat – egy kószáló vadállat. A feszület kettős: ketten vannak keresztre feszítve – legalábbis lélekben. Talán ezért is nem néznek egymásra: a sorsuk úgyis ugyanaz. A kettős kereszt jegyében egyesültek, azaz végre létrejött a kapcsolat, aminek hiánya a korábbi képeket meghatározta. De hogy mennyire nincsen továbbra sem megoldva semmi, azt épp a keresztre feszítés gondolata mutatja. A vad színek és a lendületes ecsetnyomok elsősorban nem az élvezetnek (persze annak is!), hanem inkább a gyötremnek a nyomait mutatják.

A feszület azonban – időben megint visszakanyarodva – már korábban is megjelent egy festményen. Az 1987-ben készült *Terveket kovácsolva* című képen a napszemüveges figura mögött egy kohász egy feszületet kovácsol – izzó vasból. A klasszikus ikonográfiai hagyománynak megfelelően a feszület árasztja magából a fényt – ám ez a fény nem a keresztfának, hanem az izzó vasnak, vagyis a pusztító forróságnak a fénye. A feszület: a szenvedés jelképe, s persze – mint mindig – szadista fantáziálások kelléke. A szemüveges alak fantáziája ez a kereszt – pontosabban a keresztre feszülés, ami ez esetben a létezést nem megoldja, hanem kizárólag elpusztítja.

És lehetne folytatni. Például visszakanyarodni egy még korábbi, 1986-os képhez, a *Kisugáráshoz*, amelyen a későbbi feszület alsó szára jelenik meg – megint csak izzó vasból. Egy férfi tartja, akinek kabátja szétnyílt, hogy előtűnjék alóla az 1988-as fallosz. Ezúttal is nagy a mérete, de nem merev – hiszen épp elég merev a hóna alatt tartott tüzes vasdarab. Egy térdeplő alak felé közeledik anélkül, hogy ránézne. A térdeplő figura számára ez a férfi testesíti meg a keresztet, melynek négy szára: a fény, a tűz, a kín és a fallosz.

Elsősorban ezek jellemzik az embert Koncz András ekkori képein. Vagy: ezekre esik szét. És akkor össze kell kötözní, mint abroncsokkal a hordót, ahogyan az 1989-es *Kék madár* című festményen, amely olyan mélyen mer tragikus lenni, amire a magyar festészetben nemigen talállok példát. A bekötözött fejű, üvöltő ember csontváza izzó vasabroncsokként fogja össze a testet, amely kitért karokkal elszállni készül. Mintha maga a lélek lenne izzó vaskeresztre feszítve. Itt már senki mást nem látni; mint az árulkodó című *Body Double* vagy a *Sziámi balett* című festményeken is, a vágy valódi tárgya immár egyedül maga a vágyakozó. A saját keresztjére feszül rá – saját vágyainak lesz áldozata. Ösztönvilága labirintusának közepén nem a felszabadulás, hanem a Minotauros vár rá. Az a szörny, mely azután Picasso képeiről át is lép Koncz nem egy festményének a terébe, hol fenyegető rémként (*Valaki közénk állt*), hol nyugtalanító nőalakként (*Felgyújtott képzelet*).

*

A feszület motívuma viszonylag ritkán tűnik elő Koncz képein. Mégis, a megfeszítés témája még azokon a képeken is érezhetően jelen van, amelyeken nincsen közvetlen utalás erre a jelképre. Koncz András festészete részben attól olyan hatásos, hogy ezt az ősi motívumot szinte gyanútlan ártatlansággal (persze: nagyon is kiszámítottan!) helyezi modern környezetbe. A tömegkultúra rekvizitumai, a pop, a comics, a disco, a tv, a pornó, a gyár, a reklám stb. elemei uralják a festményeket – csupa olyasmi, amit az elmúlt évtizedek európai és amerikai festészetében elsősorban vagy az irónia, vagy pedig a társadalomkritika céljából jelenítettek meg. Koncz merész – jelen esetben tényleg gátlástalan – gesztussal lép túl ezen az immár szinte kötelező érvényűvé csontosodott hagyományon. A modern tömegkultúra díszletei az ő képein nem a világ lecsupaszodottságát hivatottak érzékeltetni. Ellenkezőleg: legjobb festményei mind azt sugallják, hogy ez az állítólag minden transzcendenciától megfosztott világ nagyon is alkalmas a szakralitás élményének a felkeltésére. A világ Koncz festészetében is hideg és csontig lecsupaszodott; de ő éppen ebből a teljes kifosztottságból merít erőt.

Tragikusnak tetsző témák uralják képeit; mégis, festészetét egyáltalán nem nevezném tragikusnak. Koncz művészetében a hiány, az űr, a kisemmizettség az a *titkos tartalék*, amely reményre ad lehetőséget. Magától értetődőnek tekinti a huszadik századi festészet azon irányzatait, melyek a világ deszakralizáltságát mutatják be, s föl sem merül benne annak gondolata, hogy visszalépjen egyfajta modern előtti naivitásba, ami pusztá hazugságot és giccset eredményezne. Viszont a deszakralizáltságot sem fogadja el végérvényesnek: képei arról tanúskodnak, hogy tisztában van ugyan a kifosztottsággal, s ezt személyes keresztre feszítettségként éli meg – de éppen a megfeszítettségnek ilyen ábrázolása jelzi, hogy képtelen ebbe beletörődni. Festészete attól olyan radikális – és attól olyan hatásos, pillanatok alatt magával ragadó –, hogy *abba merül alá, amitől talán a legjobban tart, s ott keresi a reményt, ahol a legmélyebb a reménytelenség*. Ezeken a képeken nyoma sincs az önáltatásnak. Koncz festészete úgy kapcsolódik a művészet ősi hagyományához (ami mindig is a létezés szakralitásának, az istenitől való megérintettségnek az érzékeltetése volt), hogy közben kizárólag előre tekint. A *hanyatlásban keresi a kapaszkodót, lefelé nézve ígyekszik fölfelé*.

Olyan festményeken is fölfedezhető ez, amelyekben látszólag nyoma sincs effaj-

ta metafizikai töprengéseknek. De még az *Egyszer rád kacsint a szerencse* (1987) című kép gátlástalan erotikája is arról tanúskodik, hogy Konczot mindeneke előtt egy *határhelyzet* foglalkoztat. Az egyik szereplő becsukja szemét s kinyújtott nyelvvel (amely egyébként a *Baby Face* című képen látható cigarettára is emlékeztet!) a másik szájához közelít; annak viszont nyitva a szeme, és a benne felvillanó sárga fény eldönthetetlenül teszi, hogy pillantása az élvezetről, a voyeurizmusról, a közönytől, a kárörömről árulkodik-e, vagy talán arról, hogy csapdába csalogatja a másikat. *Erotikus* szituáció, amely mégis *ördögi* aspektussal rendelkezik: attól megragadó, hogy nem különíthető el a vonzás és a taszítás. Az előbbi gondolatot idézve: a hanyatlásban jelenik meg a fölfelé kapaszkodás.

A tömegkultúra rekvizitumai számomra ezért hatnak úgy ezeken a képeken, mintha egy különös szentélybe vezetne be a festő. Megannyi konkrét helyhez, stílushoz, divathoz, korszakhoz, réteggalériához köthető kellék – és mégis, a festményeken éppen a térből és az időből szakadnak ki. És persze a bemutatott jeleneteknek sincsen se tere, se ideje – éppen az hiányzik belőlük, ami egy *megnyugtató* történet előfeltétele. Ehelyett a képeken minden esetben rendkívül intenzív *jelenlét* érzékelhető, ami általában a térből és időből való kiszakítottságnak a jele. A személyiség tépettsége, ami a nyolcvanas években festett képeknek szinte kivétel nélkül a témája, emiatt válik időnként szinte szakrálissá. Az eksztatikus magára találás ősi témája ezeken a képeken is fölfedezhető (ettől hatnak olyan vidámnak és örömtelnek is a festmények), de úgy, hogy Koncz az eksztatikus elveszettség kerülőútján jut el ennek az élménynek az érzékeltetéséhez.

*

Koncz előszeretettel fest olyan képeket, melyeknek az emberi figurák között kialakuló feszültség a témája. Ezeknek a figuráknak azonban olyannyira nincsen környezetük, hogy magukban álló szobrok benyomását keltik. Pontosabban: eleven szobrokat, hiszen van környezetük, de ez kizárólag a léleknek a belső környezete. Emiatt növekedhet az emberi alakok közötti feszültség – ami ezeken a festményeken végső soron a lélek feszültségeként jelenik meg – akár kozmikussá is. A *Balett az olajfák alatt* vagy az *Arbeiter Gymnastik* című 1991-ben festett képeken az egyénített figurák eltűnnek, s helyettük csoportjeleneteket látni, melyek tagjai feltűnően megvannak fosztva minden individualitástól. A képek szerkezete igazán leleplező: lent feketére festett, szerszámokkal fölfegyverkezett munkásokat láthatók, akik olyanok, mintha pokolbeli ördögök lennének; fönt viszont mezítelen nők röpködnek, erotikus angyalok szálldosnak, sőt maga Krisztus is föltűnik az Olajfák hegyén. Furcsa módon azonban az ördögökre emlékeztető fekete alakok egyáltalán nem visszataszítóak. Ellenkezőleg: különös, vonzó táncot lejtene, s izmos, kisportolt testük még az erotikát sem nélkülözi. A fönti angyalok és mezítelen asszonyok semmivel sem vonzóbbak náluk – inkább mások. Más a sorsuk, de ugyanaz a világuk. Hiszen még táncaiknak is hasonló a koreográfiája. Amit a festmények tapétamintás háttere is érzékeltet: látványkoreográfiaként ez tartja egyben a lenti és a fenti régiókat. A tapéta emiatt azonban nemcsak virágmintás ornamentika, hanem magának a létezésnek is a szötte. Mindenre ráborulva egyben tartja az üdvözülteket és az elkárhozottakat, a fehéreket és a feketéket, a kifosztottakat és azokat, akik megkapták, amire vágytak.

A tapéta, illetve a balett, ami Koncz festészetének az elmúlt években talán legjellemzőbb motívuma lett, szinte észrevétlenül bontakozott ki a nyolcvanas évek végén festett képeiből. Feltűnő, mennyire magától értetődően jelent meg, s milyen természetesen épült be abba a festői világba, amelyet Koncz a nyolcvanas évek második felében kidolgozott és amelyen azóta is dolgozik. Pedig a drámai, sőt tragikus szituációkkal ellentétben, amelyek festészetét mindig is uralták, a tapétaminta majdnem kizárólag vizuális feszültséggel rendelkezik. A tapéta az érzéki élvezetnek a forrása, a balett pedig kifejezetten önfeledt, vidám benyomást kelt, miközben persze a tapétaminta mindent egybefonó szerepe sem idegen tőle. Ám az a természetesség, amellyel a narratív jelenetek, illetve a díszítő motívumok megférnek egymással, belső rokonságukra figyelmeztet. Arra, hogy a tragikus, erotikus, egzisztenciális jelentéssel rendelkező szituációkban eleve ott lappangott a tapétává válásnak, illetve a balettszerű mozgásnak a lehetősége. Ám ekkor a tapétától és a balettől sem lehet elvitatni az egzisztenciális, sőt akár még a tragikumot súroló jelentést.

Egy hajmeresztő bravúr szemtanúi lehetünk. *Koncz a lecsupaszodott, minden transzcendenciától megfosztott világ reszakralizálását oly módon hajtja végre, hogy azt a lehető legkevésbé szakrálisnak tetsző hatásoknak szolgáltatja ki.* A tragikus mélységet, ami legjelentősebb képeiben mindig is fölfedezhető volt, úgy mélyíti tovább, hogy ráborítja a kétdimenziós tapétamintát, illetve a szintén kétdimenziós hatású táncmintát. Azaz: a szó eredeti értelmében felszínessé teszi – a felszínre redukálja – képeit, hogy így tegye őket valóban mélyekké. Emlékeztet ez az eljárás az impresszionisták technikájára, akik mindent – embert, állatot, parkot, fát, eget, vonatot – ugyanazzal az ecsettechnikával festettek meg, s ezzel a perspektivikus mélységet fokozatosan két dimenzióra szűkítették. A kép ettől tárggyá változott – a festők, mint Cézanne mondta, ettől kezdve nem tájakat festettek, hanem képeket –, ami azután az egész huszadik század festészetére rányomta bélyegét, a fiatal Matisse-tól kezdve Andy Warhol virágmintás Beuys-portréjáig bezáróan. Emellett Koncz változatlanul ragaszkodik a festészetnek ahhoz az ősi, mind a mai napig eleven tragikus hagyományához is, amely a minden létezés mélyén ott lappangó szenvedést igyekszik tudatosítani – az 1987-es *Fej, A Mester és madarai* vagy a *Kék madár* című képek világa nem idegen Francis Bacon vagy a bécsi akcionisták látásmódjától. S mindehhez járul annak az önfeledt, alapvetően optimista beállítottságú radikális destruktivizmusnak az öröksége is, a Dadától Erdély Miklósig, amely azoknak a jelentéseknek, látszat összefüggéseknek, logikai béklyóknak a lebontását és likvidálását tűzte ki célul, amelyek a szabadságnak, a világ szabad birtokbavételének az útjában állnak.

A tapéta a szó valódi értelmében felszín: ornamentika, amely nem elfed vagy díszít valamit, hanem – kétdimenziós látványként – maga válik kizárólagossá. Kétdimenziós, azaz virtuális valóság: egyes-egyedül önmagára vonatkoztatható. De azzal, hogy nincsen mögöttes tartalma, mindazt, amivel érintkezik, sajátos jelentéssel ruházza fel. Vidám, sőt eksztatikusan örömteli, hiszen azt, aki elmélyed az ornamentika szemlélésében, hozzásegíti, hogy megszabaduljon attól a nyomasztó mélységtől, amely minden lélek sajátja. De közben ugyanennyire nyomasztóvá is válhat, ha a létezés merő ornamentikára redukálódik. A *Fékezve szárnyalás* című festményen (1990), amelyen csak a háttérben jelenik meg a tapé-

ta, egy férfit és egy nőt látunk. Egymásra próbálnak figyelni, még sincs lényegi közük egymáshoz. Sőt: olyannyira burokba zárt lények benyomását keltik, hogy ettől ők maguk válnak tapétaszerű lényekké. Az *Érzéki háttér* című festményen a *Baby face*-jelenetek figurái tűnnek fel, s a két egymásra tekintő arc itt már érintkezik is: az érzéki tapéta köti őket egybe, ez viszont olyan, mintha vértől lenne lucskos. A *Mögötted* vagy a *Három grácia* című képeken ugyancsak az önmagára találásnak, illetve a másik meghódításának a problémája jelenik meg, és ezúttal is a tapéta segít megoldani a jelenetet. Az *Átfestett árnyék* című festményen pedig, amely az egyszerre egzisztenciális és ornamentikus képek egyik legjobb darabja, a vérző bordázatú, áttetsző lény Krisztusra emlékeztetően feszül rá – a tapétamintázatra.

A tapétának ugyanis, minden vidámságán és érzéki tobzódásán túl (vagy talán: éppen emiatt) szakrális jelentése is van. A csupasz emberi test, a vérző borda, az árnyék mind tapétává tud válni – a tapéta pedig ettől olyan lesz, mint a körtánc: a létezés körforgása. Amelyet minden élőlény kénytelen végigjárni, akár tetszik, akár nem. A *Körbejárás* című festményen az angyalok e világi szenvedésútja jelenik meg: a dráma, a balett, az ördögi és angyali lét, valamint a virágmintás tapéta ritka harmonikus egységbe olvad ezen a képen. A tapéta ez esetben: az emberi érintkezés képtelenségének megnyilvánulása. Ugyanakkor a tapétaminta egybe is köti mindazt, ami egyébként nem képes kapcsolatba kerülni egymással – ettől válik vidámmá is az, ami ugyanakkor nyomasztó is (a világnak ez az egyszerre *művi* és mégis *elevenbe vágó* jellege jól látható pl. a *Munkahipotézis* című festményen is.)

*

E kettősséggel tudom magyarázni Koncz festményeinek *hidegvérű* hatását: egyszerre személytelenek és mégis abszolút személyesek a festményei – expresszívek, de közben szenvtelenek is. Mintha kizárólag az nem tudna szenvedélyt ébreszteni ebben a festői világban, ami egyes-egyedül megérintette azt. A tragikum mély átélése jellemzi ezt a festészetet, ugyanakkor mindenfajta önsajnálathoz a tökéletes hiánya is. Ettől hat valóban hiteles megnyilvánulásnak az ezredfordulón. Koncz nyolcvanas években készült festményeinek a személyes hangneme a kilencvenes évek képeire is jellemző maradt, ám a tapéta és a balett motívumainak megjelenése e személyességet kitágította, anélkül hogy felszámolta volna. Megjelent a politika motívuma – többszörös áttétellel (szoc-reál, fasiszta esztétika), egyre gyakrabban tűnik fel a Miki egér figurája, amely szinte cinikus gesztusnak hat a néha majdnem melodramai jelenetek közepette; és monumentálissá növekedett a férfi és a nő viszonyának, illetve a nemi szerepeknek az ábrázolása. Vitathatatlanul nagy tere van ebben a festészetben a játéknak, a tömegkultúrába való alámerülés élvezetének, az ellentmondásosnak tetsző, mégis egymást erősítő művészettörténeti idézeteknek. Mégis, bármibe merül is alá az, aki e képeket festette, bármiben merítkezik is meg, minden esetben érezhető, hogy a játéknak *tétje* van. Mert végig egyfajta beavatódás szemtanúi lehetünk e festményeket nézve, aminek célja olyasvalami, ami nemcsak a festészetnek, hanem mindenfajta emberi törekvésnek is a végső horizontjára figyelmeztet.

Holofernesz feje

1.

A bécsi Művészettörténeti Múzeumban található Veronese festménye, amelyen egy fiatal nő alakja vonja magára figyelmünket. Megcsodálhatjuk rendíthetetlen arcának, méltóságának és szépségének gögös nyugalmát. Enyhén kipirult orcájától elüt hófehér homloka és hátrakötött, szorosan feltűzött szőke haja; a nyakát övező gyöngysor kiemeli keskeny ajkainak pírját. Kis idő elteltével tudjuk csak tekintetünket elszakítani a vállak puhaságától, a kezek finom vonalától, a ruha gazdag színeitől és a lágy tenyerektől – a női test vonzó melegétől –, és egy másik síkra terelni: a vastag, zöld ajtófüggöny felé – amerre hősnőnk fordítja tekintetét –, ahol egy másik hölgy sovány, sötét sziluettje látszik profilból. Ha tekintetünk nem időzik el ezen az alakon, a kép sarkában egy férfi merev és üres arcvonásait vehetjük észre, amely élesen elüt a sötét háttértől, s egyenetlen, szaggatott, vérszínű vonal választja el attól. Íme Judit, Holofernesz fejével.

Veronese épp az asszír vezér megölése utáni pillanatot ragadta meg. Mindez még az ellenséges táborban, a meggyilkolt sátrában történik, mielőtt elmenekül Izrael megszabadítója. A férfi teste még meleg, folyik a vére, s feje még nem került bele a zsákba, amelyet a szolgáló nyújt úrnőjének. Útitáska – méltó arra, hogy ily értékes kincset csomagoljanak bele.

Hiába is próbálnánk Judit arcán szenvedélyt felfedezni. Nincs rajta sem félelem, sem harag, sem féltékenység, sem irgalom, sem az undor grimasza, sem az elégedettség érzése. Semmi sem árulkodik arról, hogy ezek a szelíd kis kezek, amelyek most Nabukodonozor vezérének összezilált haját ragadják meg, egy pillanattal ezelőtt kardot tartottak.

Hogyan lehetséges, hogy egyáltalán nem kavarta fel Juditot a gyilkosság? Miért fegyelmezi hősné arcvonásait Veronese? Miért nem engedi, hogy eufória legyen úrrá rajta – hiszen megölte ellenségét; vagy undor – hiszen kezét vér szennyezi; avagy félelem – hiszen előtte a sötét éjszaka és ezer ellenséges sátor? A képen látható nő arckifejezése nem illik a szituációhoz, mintha egy másik történet, egy másik esemény részese lenne. Ez a szenvtelenség elkábít. Elerőtlenít. Hogyan értelmezzük? Mivel magyarázható? A művészet gyarlóságával? Nem tud érzelmeket kifejezni? Tekintsük a büntett dicséretének? A fortély apoteózisának? E kérdések arra kényszerítenek, hogy továbblépjünk. Ne álljunk meg a kép esztétikai értékeinél, tekintsünk el a színek játékától, a háttér és a fények feszültségétől. Jussunk el addig a kérdésig: „miért?” Az alapokig, amelyek egy érzelem nélküli Juditot engednek ábrázolni. Addig a rejtett szellemiségig, amely ily szuverén módon, ily kristályos távolságból eltűri a kegyetlenséget.

Paweł Lisicki 1966-ban született, 1994-ben Herder-ösztöndíjjal Bécsben tartózkodott, az ösztöndíj lejártá óta Varsóban él. A lengyel olvasóközönségnek Czesław Miłosz mutatta be, párhuzamot és hasonlóságot fedezve fel Lisicki és Bolesław Miciński, az ismert lengyel esszéista gondolatvilága és látásmódja között.

Lisickinek egy esszékötete jelent meg 1995-ben *Nie-ludzki Bóg* (Nem-emberi Isten) címen. – Jelen írása eredetileg a *Frona* című folyóirat 1995/6-7. számában látott napvilágot.

2.

Veronese az Írás hű tanítványának bizonyul. Ám éppen annak kell felháborítania minket, amit a Könyv oly nagy elismeréssel ír le. Judit napokon keresztül készül a merényletre. Ez idő alatt viselkedése kibúvók és képmutatás visszafogott játéka. Egyfelől nem vetemedett nyílt hazugságra, ugyanakkor ügyesen elcsábította Holoferneszt. Az izraelita nő kétértelmű szavai elhitették a hadvezérrel, hogy árulóval van dolga, aki kezére adja a várost. Judit ügyelt arra, hogy ne mondjon túl sokat. Még az ellenség sátrában is vigyázott, hogy meg ne szegje az Úr parancsolatát. Micsoda ravaszság! Szavai kicsit homályosak, de ez nem zavarja Holoferneszt. Saját érdekei szerint értelmezi azokat, s minden kétséget eloszlat a feltételezett áruló szépsége. Judit pedig csak annyit mond, amennyit lelkiismerete megenged. Valóban beteljesül könyörgése: „Adj nekem csalfa nyelvet, hogy megsebezzen és összezúzzam azokat...” Milyen nyugodtnak kellett látszania! Micsoda akaraterő! Három napot töltött az oroszlánbarlangban, asszírok között; a földijeitől kiszabott idő alatt és Nabukodonozor követe türelmének kiszolgáltatva kellett hűen végigjátszania szerepét.

Honnan tudta, hogy éppen így fejeződik be a lakoma? Részegek lármája és éneklése. Judit okosan óvakodik a bortól, hiszen józannak kell maradnia. Minden biztonnal örömmel vette észre, hogy Holofernesz nem tart mértéket, támolyogni kezd és egyre nehezebben fejezi ki gondolatait. Ezt az örömet azonban aggodalom is kísérhette: csak bírja végig, csak el ne fojtsa a túl sok ital a férfiban a vágyat! Katasztrófa lenne, ha anélkül kellené elhagynia a tábornok, hogy végrehajtsa az ítéletet és beteljesedjen az igazság. Talán időről időre kacér pillantást vetett a férfira, amelyet az a közös örömeire való felhívásként értelmezett, a nő pedig – szükséges rosszként. Nehezen titkolható megkönnyebbüléssel vette észre, hogy a vége felé közeledik a mulatság. A méltóságok elmentek, eltűntek a serlegek és a tálak az asztalról, még a szolgák is visszavonultak. Judit kettesben maradt Izrael üldözőjével. Holofernesz részegen feküdt. Aludt. Talán halkán hortyogott is. Rajtuk kívül nem volt senki a sátorban. Judit egy kardot látott az alvó teste felett. Megragadta, Istenhez, akiről hitte, hogy vele van, erőért fohászkodott – hisz ő mégiscsak gyenge nő – és lecsapott. Egy ütés nem volt elég. A fej a testen maradt, még egy csapásra volt szükség. Végre sikerült! Szólitja szolgáját, aki átadja neki az útításkát (ebben a pillanatban látja őt Veronese), s eltűnnek a zsákmánnyal az éjszaka védelmező sötétjében.

Érdekes, hogy a festők figyelmét a gyilkosság utáni pillanat ragadta meg, és rendszerint lemondanak a kétségkívül ünnepélyesebb esemény bemutatásáról: amikor Judit áttör az ostromlott Bethúliába és a város védőinek elcsüggedt tömege előtt előhúzza a zsákból a vérben úszó zsákmányt.

3.

Judit tettének kétértelműségéről sem a festő, sem a Könyv szövege nem ejt szót. És mégis – ma úgy véljük – épp e kétértelműség az, ami leginkább Judit szemére vehető. A józan ész egyáltalán nem a hősnő pártján áll. Inkább hazardjátékost lát benne, aki egy veszélyes gondolatért földijeit is kész kitenni a halálnak. Ez utóbbiak viselkedése érthető. Eleinte, mikor a veszély még messze volt, Bethúlia lakói úgy vélték, hogy gond nélkül megvédhetik városukat. Bár sorban érkeztek hozzájuk küldöttek, nem találtak meghallgatásra. Hiába figyelmeztették őket, hogy egyre közelednek Holofernesz hadai. A város lakói hittek áldozataik erejében. Miért engedné meg Isten a vereséget? Nem kötelezi-e őt a Szövetség? Megkapja az őt megillető ajándékokat – az izraelitákban még túl élénken élt a kiűzetés emléke, semhogy elfeledkezzenek az áldozatokról. Tehát gyanakodva fogadták a háborúról szóló híreket. Lehetetlen, hogy velük, akik betartják a parancsolatokat, bármilyen rossz megessen. A veszély hihetetlennek tűnt. Ezért nem félték Holofernesztől és katonáitól. Talán ő maga lemond a további menetelésről... Talán derült égből vilámcsapás éri... Talán visszatartja őt a patakokból hirtelen kiáradt víz avagy a nesztelen

skorpiók mérgé... Valaminek történnie kell, valami rendkívülinek, valaminek, ami megakadályozza őt abban, hogy elérje a várost. De egyre gyakrabban kaptak rossz híreket. S ezek már nem üres mendemondák voltak, hanem a tényleges veszélyről szóltak.

Amikor Nabukodonozor szekere a város alá érkezett és megszámlálhatatlan harcosa elfoglalta állásait a víz forrása körül, Bethúlia lakóival a pusztulás nézett szembe. Az izraeliták ekkor úrrá lett a harag: az önmaguk, Istenük és előljáróik elleni harag. Miért nem adták meg magukat azonnal? Miért harcoljanak az ellen, ami legyőzhetetlen? Micsoda ostobaság volt dicsekvésük, milyen értelmetlen a bizalmuk – elég, ha a megfelelő pillanatban megadják magukat a túlerőnek, behódolnak, békésen beengedik az ellenséget a városba és nem lenne okuk aggodalomra. Jahve helyett Nabukodonozornak állítanának szentélyt, Ábrahám, Izsák és Jákob Istene helyett a királyok királyát, az urak urát, az asszírok monarcháját imádnák. Végül is nem nagy különbség. A környező népek mind behódoltak és életben maradtak; ők hűségesekek maradtak és el kell veszniük! Milyen jogos volt ez a harag! Mert Istenért – aki nem lát, nem hall, és megengedi, hogy a város fala körül asszírok verjenek tábornak – kockáztatták azt, ami az embernek a legértékesebb: az életüket. Semmi különös nincs abban, hogy a fanatikus ellenállási vágygal szemben a józan ész kerekedik felül bennük. Ha öt napon belül nem változik semmi, és Jahve nem ragadja ki őket az ellenség kezei közül, megadják magukat, hogy ily módon legalább feleségeiket és gyermekeiket megmentse – esetleg saját életüket is. Talán rá lehetne bírni Holoferneszt, hogy ne legyen túl szigorú? Talán megválthatná bűnüket kivételes megadással és Nabukodonozor iránt mutatott tisztelettel? S ha ez nem sikerül, ha el kell hagyniuk földjüket, akkor is megmentik feleségeik és gyermekeik életét. És ez a jövőt jelenti.

Senki ne próbáljon nekik Isten elárulásáról beszélni – Isten önmagát árulta el, amikor nem érkezett meg időben a város megsegítésére! Ha azt akarja, hogy imádják, tegyen is érte valamit. Másképp nem lehet csodálkozni azon, ha engednek a túlerőnek. Ott, ahol gyengébb és erősebb áll egymással szemben, a gyengébbnek be kell hódolnia. A csata előre eldőlt, sehonnan sem lehet segítséget remélni, tehát a józan ész és az élet tisztelete kapitulációra szólít fel. Csak az ostobák hisznek a lehetetlenben (és mennyi ilyen ostoba akad), csak a bolond nem számol a valós erővel. Az izraeliták úgy döntöttek, hogy megadják magukat, és ez a döntés a józan ész szava volt. Öt napot adtak Istennek: nem cselekedett. Ha semmit nem képes tenni, megadják magukat, de megmentik a jövőt.

4.

Ekkor jelent meg ő. Elővigyázatos volt, nem állt ki a tömeg elé; csak a véneket és az előljárókat hívatta házába. Nem tudjuk, milyen volt. Az Írás csak annyit mond, hogy „Nagyon szép volt s egész lénye vonzó”. Esetleg támaszkodhatunk Veronesére és láthatjuk őt kipirultnak, villogó szeműnek, nyugtalanul hullámozó keblűnek, amint felháborodott, magabiztos hangon árulóknak bélyegzi földijeit. Milyen csodálatos jelenet! Fiatal, bájos nő, amint szemrehányást tesz az aggastyánoknak, gyenge özvegy, amint gyávasággal vádolja az erős férfiakat.

Juditnak az ember igényeitől kell megóvnia Istent. Azt mondja: „Kik vagytok, hogy így kísértitek a mai nap az Urat, és az emberek fiai közül fölé helyezitek magatokat?” Tudja, hogy Istent nem szabad bosszantani, fenyegetni, hogy az ő szemében a hűség fontosabb, mint akármi más: „Ha úgy tetszik neki, meghallja szavunk.” Nem az erőre és a szabadulás módjára mutat rá – kizárólag a Mindenható törvényeit védi. De nincs semmi je, amit felajánlhatna. Nem kiválasztott, mint Mózes, vagy akár Gedeon. Nem hivatkozhat semmiféle jelre, küldetésének semmiféle természetfeletti bizonyítékára. Nem jelent meg álmában a Mindenható, nem küldte el hozzá angyalát, nem fakasztott vizet, nem jelent meg neki égő csipkebokorban, sem felleg, sem szél képében. Judit nem rendelkezett a kiválasztottság semmiféle bizonyítékával, amelyet megmutathatott volna a vénekeknek és meggyőzhette volna őket arról, hogy ő Isten szemében kedves.

Semmi különös nincs tehát abban, hogy a nép vezérei tartózkodva fogadták. Tökéletesen meg lehet érteni Oziást: elismeri a nő igazát, ugyanakkor nem vonja vissza esküjét. Mit árthat a várakozás, ha már úgy sincs kiút? Vegyük szemügyre alaposabban Judit és a nép vezetőinek beszélgetését: mennyire tele van kibúvókkal és elhallgatásokkal. Judit megvádolja a véneket, ám ezt nem nyilvánosan teszi. Jól tudja, hogy szavai nem győznék meg az egyszerű embert. Az előjárók viszont várnak. Látják a nő buzgósságát, ájtatosságát, ugyanakkor tisztában vannak azzal, hogy mi is a feladatuk – örködni a közjó felett. Egyszer már követtek el hibát. Nem kockáztathatják egyetlen nő szaváért a túlélés már amúgy is bizonytalan reményét. Oziás tehát beleegyezését adja Judit tervéhez, bár nem tudja, mire számíthat. Megengedi, hogy a nő cselekedjen, de ez nem befolyásolja saját álláspontját. Talán ha a szeme előtt változott volna a bot kígyóvá vagy a fadarab karddá, Oziás lemondott volna esküjéről? Judit azonban csak a hit nevében beszél, amely mögött a nép vezetői nem látnak erőt. Holott csak az erő – s erről oly keservesen kellett meggyőződnie – nyújt szabadulást a fenyegetéstől. A vének és Judit eltávolodtak egymástól.

5.

Veronese napirendre tér a város megfélemlített lakóinak igaza felett. Az ő Juditja abszolút győztes, hősnő, a bátorság és a vitézség megszemélyesítője. Nem látja, de nem is akarja látni mindazt a félárnyékot, amely a nő alakjára rávetül. Hiszen a lehetetlent követeli. A városban fogytán a víz, éjszakánként a falakról ezer ellenséges tábortűz látszik, segítség nem várható sehonnan. Eközben ő továbbra is a hűséget követeli! Megtiltja, hogy a város megadja magát! Milyen joggal? Milyen erővel? Kizárólag a bizalomával! Judit nem hivatkozott semmiféle szokásos jelenésre: a nép határozatának ellenében vezetett vállalkozása kizárólag a Mindenhatóba vetett bizalomra épült. Épp ez vált ki belőlünk méltatlankodást: hogyan merete meggyőződéséért kockáztatni a megmaradtak életét?

Amit az Írás oly szívesen hangsúlyoz, hogy Judit már három éve özvegy volt, férje halála után nem ismert más férfit, állandóan börtönt tartott, s fő erénye, hogy „nagyon istenfélő volt”, végül, hogy magas kort ért meg, halálakor vagyonát rokonaira hagyva – ez minden, amit életéről tudni lehet. Nem volt tehát senki, akiről gondoskodnia kellett, sem gyermeke, sem férje. Nem kellett fia vagy lánya elvesztésével számolnia. Vajon szimpátiánk, józan eszünk nem azt követeli-e, hogy Judit és a nép vezetőinek párbeszéde alapján az utóbbiak oldalára álljunk? Hiszen ez a beteg nő, Istenéhez való ragaszkodásának örületében az összes életben maradt sorsát kockáztatta. Bármilyen elvekhez való hűség az eskü visszavonását követeli, ami az utolsó esélyt jelenti a túlélésre – Isten majd megvédi magát. Nem őt éri az asszír kard, nem őt vonszolja végig a harci mén a homokban, nem az ő testét üti át az íjász nyila. Ő mindezt nyugodtan végignézheti, azt teheti, ami neki tetszik, csak nekünk engedje meg, hogy mentjük életünket – mondják az izraeliták. Végül mi értelme a hűségnek, ha a holt már nem tud hű maradni?

Minden észérv azok oldalán áll, akik készek feladni a várost, mégis Judit az, aki hősnőként ismert lett. Ő, aki kockáztatott, aki inkább védte Isten törvényeit, mint az emberét, aki a Mindenhatóhoz való hűség nevében, az „úgy tetszik neki” nevében el akarta vetni a segítség utolsó lehetőségét.

6.

A régi mesterek érzéketlensége a halál iránt, közönyösségük a kegyetlenség iránt – talán csak ezzel magyarázhatjuk Veronese hozzáállását. A levágott fej a festők egyik legkedveltebb motívuma. Góliát, Keresztelő Szent János, Holofernesz feje. Andrea Mantegnánál Dávid bal lábát a legyőzött ellenség holttestén tartja: egyik kezében kard, a másikban Góliát feje. A kép domborműre emlékeztet, színkezelése, szürkéi és rozsdaszínei még inkább kiemelik a hős szoborszerűségét. Dávid győzelme Mantegna számára az Istenhez való hűség egyik bizonyí-

téka, Góliát feje pedig csak annak látható jele. Még ha Dávid megmozdulna, s arca étellel telne meg is – mint Caravaggiónál –, akkor sem vehetnénk észre rajta tétovázást. Kivont kardja hozzáér az ellenséghez, keze nem engedi el annak haját, hogy a csapás biztosan a nyakára süjtson. Vagy nézzük id. Cranach Judit-képét – kevésbé nőies, mint Veronesénél, de egyúttal kevésbé közömbös is. Ugyanezt az arcot láthatjuk Cranach más portréin vagy e kép ünnepi asztala mellett. Mindkét Judit Madonnává változhatna, ha elvennénk kezükből a véres fejet. Bűn nem érintheti, vér nem szennyezheti őket, a halál elvesz az igazságosságban.

7.

Ha nincs ez az adag kíméletlenség, Judit tette elvesztené nagyságát. Másrésztől viszont, vajon nem éppen ez a kegyetlenség áll tőlünk a legtávolabb az egész történetben? A valóság mint könnyezés, mint a mindennek minden iránt érzett sóvárgó szeretete; Isten mint szeretet, amely mindent elvisel, amelyet semmi nem háborít, nem sért és nem becsutelenít meg – íme ez az, ami megnehezíti nekünk Judit megértését. Ez az, ami zavart kelt bennünk, és ami Judit hősiességét vitathatóvá teszi: hogyan merészelt az Istennek való engedelmesség nevében gyilkosságot elkövetni? Hogyan is lehetne tettét magasztalni? Legfeljebb szemet lehet hunyni felette és általánosságban beszélni a bizalom és szeretet szükségességéről – és a többi? Fortély, kard és halál? Ez túl brutális, túl barbár.

Nincs abban semmi különös, hogy Judit Könyvének előzékeny kommentátora gondosan emlékeztet minket: „a héberek háborús szokásainak világában tette nem számított erkölcstelennek”. Vajon egy ilyen figyelmeztetés nem rossz lelkiismeretről árulkodik? Hogyan is lehetne másként, mikor egy fortélyos nőt, vagy – ami még rosszabb – egy házárdjátékost kell követendő példának bemutatni, aki még a Mindenható ígéretére sem hivatkozhat! Azért van hát szükség magyarázatra, hogy enyhítse a tettet, s ne engedje meg, hogy valamikor is másképp foghassák fel, mint „a héberek háborús szokásainak” megfelelő cselekedetet. E fáradozás azonban nem vezet eredményre! Judit tette vagy igazságos – az elhallgatásokkal és egy adag kegyetlenséggel együtt is –, vagy barbárság és elvakultság eredménye. Természetesen a kommentátornak az lett volna a legjobb, ha az izraelitákat maga Isten menti meg, mondjuk úgy, hogy az asszírokra lódarazsak csapását küldi, s ezzel visszafordulásra készíti őket. Ám mivel nem így történt, el kellett fogadnia Juditot, ugyanakkor hozzáigazítania tettét a mai ízléshez. Ám Veronese, aki az Írás nyomán halad, nem azért ábrázolja Juditot győztesként, mert bár valójában helytelenül cselekedett, mégis „a héber háborús barbár szokásoknak megfelelően” járt el, hanem azért, mert tettében bátorság és merészség mutatkozik meg. Judit elindult, hogy megölje az ellenséget, mert más kiút nem adódott. Keze nem remegett Holofernesz sátrában, bár az részen és fegyvertelenül feküdt, s inkább báránnyá hasonlított, mint büszke ellenségre. Juditban nem volt együttérzés, sem könyörület, arcán nem láthatunk könnyeket.

8.

A kegyetlenség mintegy az igazságosság árnyéka. Csak ilyen formában lehet elfogadható. Sem mint gyilkolási szenvedély, sem mint gyűlölet, sem mint bosszúvágy nem az. Judit csak egyszer életében tűnt fel a nyilvánosság előtt, csak egyszer tette azt, ami a kötelessége volt, olyan nyugalommal, amely egyetlen harcosnak sem vált volna szégyenére. Judit kegyetlensége az igazságosság határán marad, ezért válik megengedhetővé. Annak az igazságtalan kegyetlenségnek tagadása, amellyel Salome esetében találkozunk.

Ugyanabban a bécsi múzeumban két, Michelangelo iskolájából származó festő képe található egymás mellett. Mind Bernardino Luini, mind Cesar da Sesto festményén Salo-

me mosolyog. Apró, vékony vonalakkal megrajzolt arcán, amely egy menyét fejcskéjére emlékeztet, öröm tükröződik. Van benne valami bosszúvágyó: a szerencsétlenség és az igazságtalanság felett érzett elégedettség. Arca kikerekedett, tisztátalan. Ajkainak görbülete, valamint a szemei túl látványos szenvedélyről árulkodnak, semhogy a tányéron tartott fej az igazságossághoz tartozhasson. Ott, ahol megjelenik a szenvedély és az érzelem, a büntetés bűnné, az elhatározás kegyetlenségé alakul át.

Nem akkor van dolgunk kegyetlenséggel, amikor valaki valakit egyszerűen megöl, vagy amikor az egyik ember szenvedést okoz a másiknak, hanem akkor, amikor a gyilkosság szükségtelen és igazságtalan. Akkor, amikor a másik szenvedése öncélú, elégedettség forrása, és amikor a tett gyűlöletből, bosszúvágyból vagy valamilyen önös kívánság kielégítéséből fakad.

Ezen a ponton különbözik az igazságos a gonosztevőtől: az igazságos tudja, hogy ha a kegyetlen helyében találná magát, neki is büntetés járna. Judit sérthetetlen, hiszen a rend szolgálója. Kiáll az ellenség ellen, amely lerohanta országát, annak küldötte ellen, aki azt merészelte mondani, hogy ő az egész világ ura. Nabukodonozor ugyanis megparancsolta, „hogy a föld minden istenét semmisítsék meg, s minden nemzet csak Nabukodonozornak szolgáljon.”

Annak halála, aki megsérti a rendet, nem kegyetlen, hanem helyénvaló. A kegyetlenség felesleges. Az igazságosságnak, ahhoz, hogy megjelenhessen, végrehajtóra van szüksége.

Amennyiben Judit végrehajtó, Salome egyéniség. Képzeljük el a következő szituációt: a megsértett anya az őrjöngés határán áll, mivel nem más merészelte magára vonni figyelmét, mint egy teveszörtől bűzlő próféta. Mivel egyedül nem tudja végrehajtani bosszúját, rábeszéli a lányát. Keresztelő Szent János halála egy egyezségnek, a véletlennek, Heródes figyelmetlenségének, elhamarkodott ígéreteinek és gyengeségének eredménye. Egy nő egyéni vágya és a körülmények találkozásának következménye. Amennyiben Judit tettét mindenkinek el kellene követnie, Keresztelő Szent János gyilkossága csak egyetlen nő, egyetlen szenvedély, egyetlen este műve lehetett.

9.

Judit nem azért ment az ellenség táborába, hogy megmentse népét. Számára nem ez volt a legfontosabb. A Mindenható becsületét akarta megvédeni. Nem a halál és a rabság fenyegetése, nem a földijei sorsa felett érzett aggodalom, nem saját életének megmentése, hanem valaminek az igazságtalansága ösztönözte. Judit nem közönséges hősnő. Tettének értelme nem abban áll, hogy inkább keresi a halált, mint az életet, nem is abban, hogy kihívást intéz a város elnyomott lakóihoz: vajon ők is összeszedik-e bátorságukat a reménytelen helyzetben – ez mind igaz, de nem ez ad értelmet tettének. Judit hallgat, amikor az ellenség körbeveszi a várost és elvágja a vízutánpótlást. A fenyegetés annyira nyilvánvaló, hogy mindenkit hatalmába kerít a rettegés, ő mégis otthon marad. Tömegek hullámszanak az utcákon, az asszírok táborából lármá hallatszik, és ő még mindig nem tűnik fel. Azt lehet mondani, hogy ha az izraeliták nem szabtak volna Istennek feltételeket, ha úgy döntöttek volna, hogy a végsőig harcolnak, és inkább elvesznek, mint hogy kiadják a várost Holofernesznek, inkább meghalnak, mint hogy Nabukodonozor előtt meghajoljanak, akkor Judit meg sem jelent volna. Csak az embernek kijelölt határ átlépése, az izraeliták azon követelése, hogy Isten úgy cselekedjen, mintha ember volna, mintha engedelmisséget lehetne belőle kicsikarni – ez volt az, ami Judit reakcióját kiváltotta. ő elsősorban a Mindenható megsértett becsületének védelmére kel. Isten nevének tisztaságáért harcol, és nem a bekerített város megszabadításáért. Azért megy az ellenség táborába és azért cselekszik, hogy a Mindenható törvényeit megőrizze a nem-cselekvésnek.

Hogyan tudná egyáltalán egy halandó megsérteni Isten becsületét? Miért naiv Judit?

Miért gondolja, hogy a város védői által szabott feltételeknek van értelme? Miért érdeklik az Úrral szembeni elvárásai? Végül is ő úgy tesz, ahogy akar. Miért nem neveti ki Judit Oziást? Miért nem marad otthon és folytatja az imádkozást, várva, hogy felbukkanjon valaki, aki méltóbb a cselekvésre, vagy hogy ne bukkanjon fel senki? Ha Isten megteheti, hogy cselekedjen vagy ne cselekedjen, miért nem adja meg neki ezt a szabadságot? Nem bocsátott az asszírok táborára tüzes kénese, nem árasztotta el azt patak hullámaival, nem pusztította el a szél erejével. Miért cselekszik a nő maga? Mi viszi rá?

A megsértett igazságosság viszi rá, az a meggyőződés, hogy Isten nem csak hogy azt teszi, amit akar, hanem cselekvésre is kötelezi az embert, ha a rend felborul. Az a naiv meggyőződés, hogy Isten azt teszi, amit akar, mégis az embernek kötelessége védelmére kelni, amikor a halandó csorbát ejt halhatatlan dicsőségén. Ez hajtja Juditot a hősiességhez. S itt érhető tetten a történet legnagyobb talánya: ez a két, egymást kizáró igazság, ez a két meggyőződés, amelynek meg kellene semmisítenie egymást – Judit személyében kiegészül, kötelezi őt és cselekvésre készíti. Hogyan lehetséges, hogy azt védelmezi, ami örök? Hiszen semmi, ami emberi, nem érhet fel Istenig, és őt meg sem sértheti – Judit ezt tökéletesen tudja. Ezért tesz az izraelitáknak szemrehányást. Bár tudja, hogy ember semmilyen mértékű igazságtalanságot nem követhet el Isten ellen, nem is illetheti őt, mégis útra kel, hogy ezt a sérthetetlen Igazságosságot, ezt a beszennyezhetetlen Nevet, ezt a végtelent Megvédje. Hiszen ez őrülség – mondjuk. ő mégis így cselekedett. Védelmére kelt Annak, akinek semmiféle védelemre nincs szüksége, vállalta azok haragját, akik semmit nem árthatnak Neki. A Mindenható törvénye iránti buzgósa elemésztette, bár a Mindenhatónak erre nem volt szüksége.

„Most tehát, testvérek, mutassuk meg testvéreinknek, hogy tőlünk függ az életük, ránk támaszkodik a szentély, a templom és az oltár! Ezért adjunk hálát az Úrnak, Istenünknek, aki próbára tesz minket, éppúgy, mint atyáinkat.” Ahhoz, hogy Judit cselekvésre szánja el magát, nemcsak a szuverén Istenben kellett hinnie, aki azt teszi, amit akar, hanem saját személyes léte értelmében is. Hinnie kellett, hogy a mostoha sors nem közömbös, hanem próbatétel, kísérlet. Az ő Istene Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, Valaki, aki végigvonul a történelmen, aki ígér és megtartja szavát, aki parancsol és elítél. Mivel magyarázható ez a paradoxon?

10.

E történet a Biblia egyik legnagyobb titkáról szól: az isteni mindenhatóságról való meggyőződés nem fegyverezi le az embert, nem tétlenséget követel, hanem cselekvésre szólít fel. Judit átkel az ellenség táborába, bár ha nem tenné, az Úr úgy se veszítené semmit. Mégis elindul, mert a bethúliaiak Istennel szembeni elvárásait sértőnek találta. Méltónak érzi magát a cselekvésre és visszaállítja a rendet, amit amúgy sem lehetett volna megsérteni. Egyetlen uralkodójának becsületét védi, bár ezt a becsületet nem veheti el Tőle senki. Ebben áll a próba, ami alá a város lakói vettek: vajon fenyegetett helyzetben megadják magukat vagy hűségesek maradnak? Igen, mintha a hűségességnek abszolút nézőpontból lenne értelme! De a Biblia emberének sosem volt sajátja az abszolút nézőpont, tisztában van korlátozott voltával. Tudja, hogy adott helyen és adott időben él, amely változékony és állhatatlan, és mégis úgy tekint ezt az időt, mint feltétlen próbatételt. Így igazolja, hogy az ő Istene, aki mellett már nemzedékek tanúskodtak, minden más bálványtól és istenségtől különbözik, hatalmasabb Holofernesz hadainál és Nabukodonozor királyságánál.

Judit nem halálba indul, nem a hősiességet keresi, nem a végzetnek adja meg magát – csupán hű marad. Reménnyel telve indul tettének végrehajtására. Amit tesz, nem a kétségbeesés eredménye, hanem annak a bizalomnak a következménye, hogy ebben az egy eseményben megnyilatkozhat az Úr abszolút hatalma.

Judit nem tragikus hős. Abban a hitben cselekszik, hogy minden sorsban a Mindenható akarata rejlik, aki az egyént próbára teszi; hogy az imádság és a bizalom elég a lehetetlen megváltoztatásához; hogy az, akinek az akarata nem változik, meghallja azt, aki alázattal imádkozik. Igazsága: hűség ahhoz, aki megengedte, hogy hűségesek legyenek hozzá.

11.

Antigoné hasonlóképpen hűséges. Ő is elveti az emberi törvényeket, hogy meg ne sértse azt, „ami az isteneknek szent”. Iszméné visszahúzódik, hagyja, hogy legyőzze a félelem: „Erőseké a jog: miénk a hódolás, akármilyen keserves is meghajlanunk.”* Iszméné úgy gondolkodik, mint a Holofernesz hadaitól bekerített város lakói: nem szabad a lehetetlent akarni. Ha már Kreon engedelmességet parancsolt, nem szabad ellenkezni vele. Csak az ostobák szállnak szembe a túlerővel. Iszméné nem rendíti meg Antigoné meggyőződését, aki a király parancsa ellenére el akarja temetni bátyját, Polüneikészt, csak úgy gondolja, hogy a terv esztelen: a halottnak már nem árthat az élő.

Ez ad okot Antigonénak a felháborodásra, a gyengébb nővér megvetésére. Próba elé állítja Iszménét: „Most hát megmutathatod: nemes vagy-é, vagy csak nagyok korcs fajzata.” Együttműködést követel tőle, és ezen keresztül – hősiességet és a félelem legyőzését. Mikor Iszméné nem tesz eleget a kihívásnak, Antigoné szakít vele, és egyedül lát tette végrehajtásához. Ebben a tragédiában, akárcsak Judit Könyvében, az élet minőségéről van szó. Nem a túlélésről, hanem arról, hogyan éljük az életet? De ezen a ponton alapvető különbséget látunk: Antigoné nem hisz vállalkozásának sikerében. A halált választja. Amikor nővérével szakít, a következőt mondja: „Hadd tőrje bolond fejem balvégzetét! Nem törhet úgy a sors reám, hogy elrabolja fő javam: a szép halált.”

Antigoné az örök törvényeket védi, amelyek megparancsolják, hogy a nővér szeresse fivérét. „Olyan hatalmas soha nem lehet szavad, hogy bármi földi rendelettel elsöpörd az istenek íratlan, szent törvényeit” – mondja Kreonnak. Ez utóbbi bűnös, hiszen parancsa átlépte annak határát, ami az emberhez tartozik, és isteni intézkedést érintett. Kreon olyan dologról akart rendelkezni, amiről halandónak szava sem lehet: hogyan fogadja be Hádész a meggyilkoltakat?

Az ember általi isten-védelemben, a döntésben, amely arra ösztönöz, hogy a hitet az élet fölé helyezzük, Antigoné közel áll Judithhoz. Eltekintve attól, hogy az előbbiből hiányzik a bibliai hősnő bizalma. Kezdetből fogva a halált keresi. Az élet elviselhetetlenné vált számára. Antigoné nem kívülről érkezik, hogy visszaállítsa a megbolygatott rendet, már születésével kiválasztottságra van ítélve. Nem annyira a kulisszák mögül bukkan elő, mint Judit, hanem kezdetből fogva jelen van.

Antigoné szintén hősi tettet hajt végre, ám azzal saját méltóságát védi meg. Helyzete tragikus, mivel nem létezik számára kiút: vagy megfutamodik és engedelmeskedik, ám akkor hitvánná lesz, vagy vállalja azt, ami szörnyű és hősiességet tanúsít. Nem tudja ebből kimenteni senki, ez a „vagy-vagy” sorsának részévé vált. A tragédiának nincs pozitív kimenetele, és csak úgy maradhat tiszta, ha vállalja azt, ami szörnyű. Az ember szemszögéből nézve az istenek lényegtelenek. A tragikus hős egyedül cselekszik, egyedül áll a nehézségekkel szemben. „Semmit se kérj! Ha sorsa elvégeztetett: halandó ember azt ki nem kerülheti.” A szabaddulás minden gondolata kizárná a tragikus szituáció tökéletességét, elmaszatolná az elmozdíthatatlan konfliktust, az egyensúlyban lévő értékek összecsapását. Ahhoz, hogy cselekedhessen, Antigonénak meg kell halnia: a halál beteljesedett sorsának pecsétje.

A tragikus ember hősiessége önmagában áll – nem származhat az istenektől, akik – a halandókhoz hasonlóan – a szükségyszerűség által védett rend részei.

Mind Judit, mind Antigoné a gőg ellen lép fel. Az első Holofernesz hatalma és Betúlia lakosainak gyengesége ellen harcol, a második Kreon intézkedése ellen, amely túllépte

az emberi mértékeket. Judit hősiessége és nagysága azonban a bizalmon alapul, Istentől adatott, míg Antigoné tettéért kizárólag maga felel. Amikor a bibliai ember az igazságtalanság ellen harcol, ereje egy nála hatalmasabb iránti bizalomból származik. A hősiesség csak a bizalom megerősítéseként mutatkozik meg. A tragikus ember nem kap az istenektől segítséget, csak magára van utalva. Véghezviszi, amit kell és elvész, ha úgy szükséges. Magában rejlik erénye. A hit emberének erénye a Mindenhatótól származik.

A tragikus ember e világban marad, a bibliai ember túllép ezen a világon. Az első találkozik azzal, ami isteni, a második viszont az élő Istennel találkozik, aki képes arra, hogy ígéreteket tegyen és teljesítsen. Ha közülük az első azt a tökéletességet fejezi ki, amelyet az ember akkor érhet el, ha egyedül győzi le a haláltól való félelmet, akkor a második ezen a tökéletességen a reményével túllép a Mindenható felé. Hadész törvényei semmit sem változtak volna, ha Antigoné nem temeti el Polüneikész, Antigoné ugyanakkor elvesztette volna hősiességét. Isten dicsőségét megsértik, ha Judit nem kel Védelmére. A bibliai ember csak egy lépéssel megy tovább, mint a tragikus hős: mindent, ami méltó és igazságos, az Úrtól származónak fog fel, annak, „ami úgy tetszik neki”.

12.

A bibliai ember legmeglepőbb vonása mégis a bátorsága. A bátorság, ami nem egyszer a vakmerőséggel közvetlenül határos: kész arra, hogy cselekedjen a világban, mintha rajta keresztül mutatkozna meg az, ami végtelen, ami kimondhatatlan. Tettekre szánja el magát – feltételes, kétértelmű, korlátozott tettekre, mint amilyen minden emberi tett – és hiszi, hogy elérí az örökkévalót. Nemcsak megtartja az isteni örök törvényeket, hanem védi is azokat, és hiszi, hogy léte ettől a védelemtől függ. Feloldhatatlan paradoxon: végesnek lenni és hinni, hogy a cselekedet értelme végtelen; szolgálni Istent, akihez semmi el nem érhet, és ugyanakkor védeni őt a megaláztatástól, a támadásoktól és a bálványimádástól. Vajon létezik-e annál nagyobb bátorság, mint amelyről Judit tett tanúbizonyságot, amikor hittel és az Örökkévalóba vetett bizalommal felfegyverezve egyedül indult az asszír tábor ellen?

Ebben a bátorságban nincs semmi passzivitás, semmi várakozás, s ha mégis, az olyan kárhozatra és elutasításra méltó magatartássá válik, mint a Holofernesz hadaitól körülvett város védőinek viselkedése. Ez a bátorság megköveteli, hogy időben észrevegyük a fátylat, amely mögött Isten rejtőzik; hogy látszólag lényegtelen eseményekben felfedezzük az örök próbatételt visszfényét; hogy saját sorsunkban, amelynek az emberi emlékezetben nyoma sem marad, meglássuk a Gondviselés jótékony kezét. Ez a bátorság adott erőt Juditnak, hogy megőrizze nyugalma Holofernesz táborában, hogy lépésről lépésre véghezvigye tétét, legyőzze az ellenséget és visszatérjen Bethúliába, sőt mi több – hogy nyugalomba vonuljon, és soha többé ne legyen rá szükség. Egyetlen egyszer volt szolgáló és végrehajtó. Ez a bátorság, amely Istent szembeállítja az időben, a végességben, a korlátozottságban az emberben, biztosítja, hogy az ember közönyös maradjon a világ minden fenyegetésével szemben. Ez a bátorság teljes alázatot követel az Egyetlen iránt, cserébe megkapjuk a sorstól való megmenekülés lehetőségét.

13.

Az Isten által szabott korlátok látszólagos biztosítékot nyújtanak. Ez vezette a bethúliaikat, és ezért szenvedtek volna vereséget, ha nem jelenik meg köztük egy nő, aki Istenben az abszolút uralkodót látta. A belé vetett hit, amely úgy tett, „ahogy neki tetszik”, erőt adott Juditnak, amelynek a bethúliaiak hite híján volt.

Egy nagyon nőies nő

(Esterházy-utánérzés)

Van egy nő. Szeret, gyűlöl. Mikor hogy. Eleinte féltékeny volt más nőkre, az időmre, még a múltamra is. Most már csak az életmódomra az. Ha elutazom, bánja is, meg nem is, de azért jobban bánja. Amikor jól van, nagyon igényes – mindent másképp szeretne. Ilyenkor ezért elégedetlen. (Velem). Ha nincs jól, szenved, deprimált, fulladozik, dühös magára. Meg arra, hogy meghízott. Engem sem enged közel magához: aki ilyen kövér, az nem lehet vonzó a férfiaknak. Ha valaki mégis úgy tesz, mintha ez nem taszítaná, az hazudik. Az kétszínű. Én is az vagyok – csak nem tudom, éppen mit hazudjak, hogy (így is) szeretem-e, vagy hogy viszolygok tőle. (Mindkettő csak részben igaz). Fogjon talán le. Nagy erőfeszítéssel (saláta, gyümölcs, semmi cukor meg zsiradék) lefog. De akkor megint nagyon igényes. Fárasztó.

Ditirambus E. T.-ről

*Eszményi Tamás az a férfi, akiért döglének ma is a nők,
Őszül, de még nem öreg; no és jóképtű is legelőbb.
Gyöngéd, figyelmes, udvarias, és hogyha sokat
dolgozik párja, ő bizony szó nélkül elmosogat.
Inni csak akkor iszik, ha a társaság iszik vele,
tévét csak együtt néz, újságba ritkán bújik bele.
A dohányzásról leszokott már sok évvel ezelőtt,
s oly jól be tudja osztani, amiből kevés van, az időt!
Ha bántja valami párját, empátiás a Tamás,
szótlatlanul átérez mindent, nincs sértett dohogás;
virágot olyankor hoz, amikor leginkább kell a virág,
s ügyesen működteti a kis kávémasinát.
Azt már nem is mondhatom el, hogy az ágyban mit bír el ő –
Eszményi Tamásért sóhajtozik minden
egyenrangúra pingált, hajszott, boldogtalan mai nő.*

Megbízható ösztön*

Ki ne tudná, hogy Budapest Európa egyik legszebb városa. Ha mondjuk egy kora tavaszi estén helyet foglalunk valamelyik Duna-parti kávéház kertjében, ott a Petőfi tér fölött, ahol a gőzösök kikötnek vagy a Lánchíd környékén, akkor színek, távolságok és élénk közvetlenség igazán nagyszerűen lüktető hullámmása tárul elénk az aranyló estében. Diadalmasan hatol be a folyam a városba, mely odaadón fogadja, tág utat tár elébe, szétnyitva súlyos és tiszteleltre méltó tömegeit. Mert a Duna ide, az ősi magyar királyság fővárosába már méltóságteljesen hömpölygő síksági folyamként érkezik, és míg Bécsnél némi ifjúi éretlenséget mutat, legmélyében hordoz még valamit Alpokban eredt mellékfolyói természetéből, néhol örvényt kavarnak még benne az Inn és az Enns szellemei – lejjebb más formát ölt a folyamisten, és másként fejezi ki erejét. Gönyű alatt már szembetűnő a változás, aholis egy hordalékszigetet fog közre a folyam, két partján pedig szélesen teríti ligeteit, melyek lombkoronái szürkészöld habzással fodrozzák a síkság álmodó horizontját.

Ahogy a folyam a városba érkezik, jobbra, mintegy az útjában álló szárazföld fölöslegeként magasodik a budai Várhegy. S vele az, ami a legmagasztosabb. A Vár és a Parlament terjedelmes tömege, pillérre pillér, miként évszázadra évszázad, az egyszerű szürkében méltóságteljesen a kontinens politikailag legtehetségesebb és legöntudatosabb népének dicső múltját megjelenítve mintegy. Majd arrébb és még magasabban, a Gellérthegyen Szent Gellért tartja a keresztet kezletnek, amerre a végtelen róna van, melynek láttán megérthetjük e nemzet zenéjét, dalának kabóca-zümmögését, a benne lappangó pogány álmok fel-felparázsló tüzeit. Ám a szent kezében emelkedő kereszt egyúttal hitvallás Európa mellett, és jele ama régi, ha nem is mindig szerencsés szövetségnek, mely a Szent Római Birodalommal kötött, ama szövetségnek, mely sokszor megingott ugyan, ám döntő próbák idején soha nem mondott csődöt. Mert e birodalom kapuinál, valahányszor oda özönlött a Kelet, az ő mindent elnyelő, felémésztő sötétségével, elsőként mindig a magyarok álltak, tettek bizonyosságot lovagias szellemükről, és ontották értünk is vérüket.

A sürgő-forgó főváros immár valóságos lukat fűrt magának a tiszteleltre méltó hegyen keresztül, abba ontja forgalmának sugárzó nyüzsgését híd és utca, és szintűgy áraszt vissza embert és járművet az Alagút torka. A folyón át odalátni a kávéház kerti asztalától, és amikor megdöntött kéményekkel testes fehér gőzös úszik át a híd alatt, mely élettől hemzseggő sziklapárkányként feszül a lenyugvó nap fényében, melynek sugarai fehérre izzítják az ablaktáblákat, ami-

**Ein sicherer Instinkt* (1932). In: id.: *Die Erzählungen*. Herausgegeben von Wendelin Schmidt-Dengler. München: Biederstein Verlag 1976. 223–229 p.

kor a gyors járművek nyomán felverődő vöröses por megáll a levegőben, és motorcsónak szánt hosszan habzó barázdát a folyam majd szilánkokban villódzó, majd meg elsimulóan fénylő lapályán – akkor azt kívánja az ember, bárcsak ki-léphetne énjének korlátai közül, hogy aztán szerény fonálként szövődhessen az élet e sokszínű szönyegébe, közelebb kerülve és szorosabban kötődve így az élethez, mint ahogy egyébként vagyunk.

Itt üldögéltem Géza barátommal, a festővel. Van ezekben a magyar férfiakban valami egészen sajátos. Kissé könnyelműek, irigylésre méltóan gondtalanok, szinte már felszínesnek tűnnek – ám a döntő pillanatban és minden komoly dologban meglepően egyet gondolnak velünk. Az igazi magyar mindig ráérez a lényegre, ám meg is elégszik ezzel az ösztönösséggel, nem fejtí az palackokba, és nem rendszerezi semmiféle skolasztikus mintapincészet rekeszeibe; sőt, kiváló ösztönei révén, gyakran a legmulatságosabb módon beszél mellé, és gyermeki csintalansággal mondja éppenséggel az ellenkezőjét – mivel egyáltalán nem törődik a szavakkal és a definíciókkal. Tudni kell rájuk hangolódni az embernek. Ha a magunkfajta mintegy jól kikalkulált falábakon, ilyen meg olyan számú, jószerivel már a metafizikai anyaölből magára öltött alapfogalmaival és dialektikus tételezéseivel jön elő, furcsa gondolati százlábúként szinte – akkor a magyar megijed, mintha valami torzszüleménytől. Aztán később meg rájön az ember, hogy mindazt tudja a „bácsi” – csak hogy amúgy a maga módján. Tudni kell rájuk hangolódni az embernek. Igazi magyar férfiemberrel szemben légy egyszerűen természetes ember, légy az, aki vagy; és akkor hamarosan mintha összeesküdtek volna.

Én rá tudtam hangolódni Gézára és az ő elmaradhatatlan improvizációira. Mert ez is hozzájuk tartozik. Ehhez mindig van kedvük, készek bármikor átmenet nélkül és teljes lelki nyugalommal letérni az előre látható útvonalról és átcsapni egészen a groteszkbe.

„Meséltem már neked a levágott lábujj történetét?”, szólalt meg váratlanul Géza, mikor az alkony első borzongató fuvallata érkezett a Duna felől.

Arra számítottam, egyik legújabb csínytevését adja majd elő. Ám hamarosan kiderült, hogy régebbi a történet, abból az időből való, amikor Géza még az Akadémiára járt, és néhány hónapot én is Budapesten töltöttem. Csak hogy mindeddig egyszer sem került szóba.

Egyik este, kezdte mesélni, nagyon boldogtalan volt (valami nő miatt), és ráadásul még bosszús is, mert imádottja, akinél láthatólag nem járt szerencsével, már megint hiába várakoztatta a kávéházban, ahová akkoriban mindnyájan – egy egész kompánia – jártunk. Délelőtt Géza az Anatómiai Intézetben járt, melynek látogatása a művészeti akadémisták számára kötelező volt.

Történt, hogy ellopott onnan egy nagylábujjat. Igazi nagylábujjat, férfilábról valót, szép, rózsaszín ízületi vágásfelülettel.

Majd egy darab papírba csomagolva magával vitte a kávéházba.

Talán boldogtalansága nevelt benne némi keserűséget és gonoszkodó hajlamot, vagy szórakozását kereste a csinos kis improvizáció révén – mindenesetre a nagylábujjat belecsúsztatta a fogason egymás hegyén-hátán lógó kabátok egyikének a zsebébe; szándéka, persze, az volt, hogy szemmel tartja a kabátot, kívárvá az illetőt, aki távozóban magára ölti, s akit aztán ő majd követni fog egy darabon.

Erre azonban nem került sor. Géza vagy túlságosan alámerült búbánatába,

és ennek kapcsán talán a konyakba is, vagy pedig a kávéház különféle nagy termein át jövő-menő, meg csoportokban álldogáló emberek vonták el figyelmét – mire a lábujj újra eszébe jutott és a dolog után nézett volna, az előbb még mindenfelől sűrűn teleaggatott fogas üres volt, s így a kétséges ajándék gazdájának is nyoma veszett. Órák teltek el közben, mint most észrevette, imádottjának jöttére semmiképpen sem számíthatott már, a kávéház pedig teljesen kiürült. Ezért aztán kedvetlenül elballagott.

Nagyon figyelmesen hallgattam elbeszélését és azokat a fontolgatásokat, vélekedéseket, melyeket hozzáfűzött, és amelyek, mint mondta, időről-időre azóta is megfordulnak a fejében. Hogy az illető a rendőrségre ment-e végül? Vagy hirtelen elhatározással, egyszerűen a Dunába dobta a lábujjat?

Első pillantásra ezt lehetne gondolni. De, fűzte hozzá, figyelemre méltó módon minden emberben van valahol a rossz lelkiismeretnek egyfajta rejtett készlete, és neki meggyőződése, hogy a lábujj felfedezése után a kabát tulajdonosa érzett ebből valamennyit, például mikor egy arra járó rendőrrel találkozott az utcán. Hiszen a dugdosott, levágott lábujj – ami immár valójában az övé, mármint az ő dolga! – valamiféle sötét üggyel hozta összefüggésbe. Nem is gondolná az ember, vélekedett Géza, milyen nehéz egy gyanús tárgyat eldobni és megszabadulni tőle. Úgy érezzük, mintha figyelnének bennünket. Ha rajtakapnának és kérdőre vonnának a lábujj kapcsán – azt gondolom, zavarba jönnénk, és hebegnénk, mint egy lefülelt bűnöző, sőt talán hazudnánk, teljesen szükségtelenül, ellentmondásba bonyolódva saját állításainkkal... Aztán, a kabátzsebben lapuló, ártatlan lábujj felfedezője mit érezhetett vajon, mikor a leletre rátapintott?! És milyen alkalommal, milyen helyzetben tapintott rá? Biztosan rohant a rendőrségre! Ez a legvalószínűbb, mondta Géza, egészen biztosan!

„Semmi ilyesmi nem történt”, mondtam én.

Elkerekedett szemekkel meredt rám, és mivel meghökkent szavaim határozottságán, kissé értetlenül. Most már nem titkoszkodtam tovább, és kimondtam:

„Ugyanis az én kabátom volt az.”

Ekkor Gézáról igen találó pillanatfelvételt lehetett volna készíteni. Mérhetetlen csodálkozás után azonnal szomorúság ült ki az arcára, jóságos kék szemei tágra nyíltak, megragadta a karomat, és végül azt nyögte ki:

„Igazán nagyon sajnálom!”

Én persze hangos nevetésben törtem ki. Amikor megint levegőhöz jutottam, elkezdtem mesélni immár az *én* történetemet, ahogy azt, úgyszólván a másik oldalról nézve, megéltem.

Nekem is találkám volt akkoriban egy nőszeméllyel; csakhogy az, ellentétben a Géza partnerével, tényleg megérkezett, méghozzá nagyon pontosan. A Gerbaud-nál kellett találkozoznunk, a Vörösmarty téren. A pincért küldtem a kabátomért, majd egy oldalajtón át, háromnegyed öt körül hagytam el sietve a kávéházat. Amikor beléptem a cukrászdába, az én hölgyem már ott ült. Néhány percre a türelmét kértem még, mert a kávéházból nem tudtam elintézni egy telefonát. Hivatalos ügyben kellett volna sürgősen felhívnom valakit, és meg akartam próbálni még egyszer, hátha a cukrászdából sikerül.

A lábujj így a fölkében került elő, a kabátom jobb zsebéből, az aprópénzzel együtt.

Miután kicsomagoltam a papírt, és rádöbbsentem, miféle dolog akadt a kezembe, tüzetesen megvizsgáltam a villanylámpa fényében. A húsa egészen fehér volt. Különösen azonban az a körülmény tűnt fel – ha most visszagondolok rá –, hogy a második ujjpercen néhány hosszú, fekete szőrszál ült a kifehéredett húsban. Visszadugtam a leletet a zsebembe, elintéztem a hívást, a teázóba visszafelé menet pedig gyorsan útba ejtettem még egy ajtót, a lezúduló vízzel eltüntettem a lábujjat, és a dolog így látszólag meg is oldódott.

Meghittent ültünk egymás mellett. Tulajdonképpen azt terveztük, hogy a Vörösmarty téren elfogyasztott tea után a földalattira szállunk, kivonatozunk a Városligetbe, és ott sétálgatunk kicsit. A Gerbaud-t én már ennek megfelelően választottam a találka helyéül. Akkoriban ugyanis kint laktam, méghozzá egyes-egyedül, a Nagy János utcában; ez nem esett messze a Városligettől, és úgy számítottam, hogy a szép hölgyet fel lehet majd csábítani egy szolid kis házi szupéra.

Ekkor kezdődött aztán. Makacsul ragaszkodtam a Gerbaud-hoz, mégpedig mindenféle kifogásokkal. Először magam sem vettem észre, újabb és újabb témákkal traktáltam és édességgel tölttem hölgyemet, noha azzal már torkig volt. Csak amikor azzal hozakodtam elő, hogy sajnos mindenképpen maradnunk kell még egy darabig, mert fontos hivatalos ügyben várok hívást: akkor vált világossá számomra, hogy a háttérben nem más rejtőzik, mint – a lábujj. Pontosan emlékszem arra a pillanatra. Mivel a hölgynek kezdett olyan érzése támadni, mintha a tervezett kirándulás számomra egyáltalán nem lenne fontos (és talán annak ingerlő végállomása sem, lehet, hogy tényleg ez fordult meg a fejében, így utólag ki tudhatja azt már, korábbi beszélgetéseinkből mindenesetre tisztában lehetett vele, hol és miképpen lakom) – mivel tehát ilyen bántó üldögélésbe tereltem a dolgot, unottan levette végül a kalapját. Közben, ahogy a tükör felé fordult, nagyon fehér tarkóján szemet szűrt néhány hosszabb hajszál (az utóbbi időben talán nem volt fodrásznál?) – igen, és ekkor vált egészen nyilvánvalóvá számomra, hogy egész idő alatt a lábujj forgolódott úgyszólván a fejemben, és az dúlta semmivé az élet örömeinek minden vonzerejét, férfias indulatomat meg kiváltképpen. „Nos, gondolhatod”, fejeztem be az asztalon át Gézához hajolva elbeszélésemet, „hogy később sem lett az egészből semmi. Sötétedésig ott ültünk a Gerbaud-ban. Aztán többet sose láttam ezt az Erzsébetet – ráadásul a következő napon már Bécsbe kellett utaznom egy időre.”

„Erzsébetet?! – kiáltott fel Géza –, azt a barna hajú Erzsit, aki többször velünk volt a kávéházban, azt – ?”

„Igen”, válaszoltam. Géza erre magába roskadt és hallgatásba merült, mintha élete rejtélyének tojását költené éppen. Hamarosan megtudtam, hogy ő akkor, ott a kávéházban, ugyanezt a nőt várta hiába.

V. HORVÁTH KÁROLY fordítása

MIT VESZÍTETT MAGYARORSZÁG A NÉMETEK KITELEPÍTÉSÉVEL?*

Materiális és morális veszteségeink sorában, amelyeket országunk e hamarosan véget érő 20. században elszenvedett, úgy vélem, feltétlenül megemlítendő a hazai németek 50 évvel ezelőtt megindult, s 1946–1948 közt végrehajtott kitelepítése is, a maga tragikus következményeivel.

A kérdés felvetésének jogosultsága – hogy tudniillik mit veszített Magyarország a németek kitelepítésével? – első pillanatra talán nem különösebben meggyőző, hiszen ennek az akciónak közvetlen vesztese nyilvánvalóan a magyarországi némettség, s úgy tűnhet, Magyarország csak nyert vele, hogy földjeiket, házaikat, gazdaságaikat igénybe vehette olyan telepítési célokra, amelyek egyrészt a régóta esedékes nagyszabású földreformmal álltak összefüggésben, másrészt az ismét vesztes háború után ismét elcsatolásra kerülő területekről tömegesen érkező magyar – köztük székely – menekültek, kiutasítottak, majd áttelepülők égetően sürgős elhelyezésére kellett.

Az 1945 nyarán Potsdamban összeülő nagyhatalmaknál a magyarországi németek kitelepítésének lehetővé tételét szorgalmazó magyar kormány tudatában volt annak az értéknek, amelyet a német kisebbség javai jelentettek, de annak is, hogy a német mezőgazdák közismerten kimagasló szakmai hozzáértése, hallatlan szorgalma, magas fokú munkaerkölcse és -kultúrája bár nehezen számszerűsíthető, de kétségtelen érzékeny veszteségként fog jelentkezni kitelepítésük következtében, ám úgy vélte, hogy ez csupán átmeneti visszaesést okoz, amit kell is, érdemes is vállalni. S bár a kitelepítéssel kapcsolatos eredeti várakozások a végrehajtás folyamán nem valósultak meg teljességgel, végtére is közel félmillió katasztrális holdat és közel 45 ezer házat vettek el a németektől, s adtak – sok helyütt számos fosztogatás, felelőtlen herdálás után végre tartósan – új gazdák kezére. Közülük azonban sokan sokáig megközelíteni sem tudták a németek által folytatott gazdálkodás terméseredményeit, színvonalát. A magyarországi mezőgazdaság emiatti veszteségei, amelyek különösen nem lebecsülhetők a háború utáni amúgy is igen súlyos helyzetben, nem mérhetők azonban ahhoz a többrendbeli súlyos morális – de nem csupán eszmei jellegű, hanem reális következményekkel is járó – veszteséghez, ami Magyarországot a kitelepítés következtében érte. Ezek részben már akkoriban körvonalazódtak, részben csak jóval később tudatosultak.

Súlyos morális veszteség volt mindenekelőtt a nemzetiségi diszkrimináció alkalmazása az ország egészét érintő problémák megoldására. Vitathatatlanul égető szükség volt mélyreható földreformra, a nagymértékben felduzzadt agrárszegénység földhöz juttatására, de egy nemzeti kollektívum – a hazai némettség – rovására akarták bővíteni – mint nyíltan hirdették – „a magyarság életterét”. A németek kitelepítésével kapcsolatban az „új magyar honfoglalás” jelszavát hangoztatták: így sikerül Magyarországot végre magyar országgá tenni. Ezzel olyan korábbi káros tendenciák örököseként léptek fel, ame-

* Előadásként elhangzott 1996. szeptember 11-én Budapesten, a Friedrich Ebert Alapítvány által „Mi minden veszett el itt Magyarország állampolgárainak elpusztítása, elhurcolása és elnémitása következtében?” címmel rendezett nemzetközi konferencián.

lyek együtt élő más etnikumok, „népiségek” akár eltávolításukig is menő korlátozásával, kiszorításával képzelték legjobban – vagy egyáltalán – elérhetőnek a magyarság felemelését. Néhány józan és felelős gondolkodó azonnal felismerte: kevésbé ezelőtt hasonló mentalitás vezetett a törekvéshez, hogy az ország gazdasági és társadalmi problémáit a zsidóság eltávolításával „oldják meg” – az ország zsidótlanításának programját most az ország svábtalanítása programjának felvetése követi. A németek tervbe vett, majd megkezdett kitelepítését találóan állították párhuzamba a zsidók deportálásával, s vezették vissza lényegében azonos gyökerekre. A németek kitelepítésével szemben állást foglaló korabeli memorandumok, felszólalások némelyike igen nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy az a háborús vereségnél nagyobb erkölcsi vereség, amely Magyarországot a zsidók deportálása miatt érte, megismétlődhet a németek kitelepítése miatt: a történelem ítélőszéke előtt egyszer majd bizonyosan erről is számot kell adni. Persze a második világháború utáni nemzetközi atmoszférában semmi súlya nem lehetett az ilyen figyelmeztetéseknek, a németek kitelepítését – mint más országokból is – nemcsak a Szovjetunió sürgette, hanem ahhoz a nyugati demokratikus nagyhatalmak is hozzájárultak.

Azonnal és közvetlenül érzékelhető volt azonban, hogy a „Magyarország a magyaroké” elv megfelelőjeként Csehszlovákia az ország német lakossága mellett a magyaroktól is meg kíván szabadulni, őket is ki akarja telepíteni, mert „Csehszlovákia a csehek és a szlovákok állama”. Éppen ezért szorgalmazta a szovjet támogatást élvező benesi politika a magyarországi németek minél nagyobb arányú kitelepítését, hiszen így teremthető kellően tágas hely Magyarországon az oda kitelepíteni kívánt csehszlovákiai magyarság befogadtatására. A magyarországi németek kitelepítése programjának korabeli magyar ellenzői szerint annak meghirdetése valósággal „felhívás keringőre” azoknak a szomszédos országokbeli kormányoknak, amelyek szívesen megszabadulnának kisebbségi magyar lakosságuktól. Csehszlovákia nehezen nyugodott bele abba, hogy a nyugati hatalmak ellenzése következtében a potsdami határozat nem járult hozzá a magyarok egyoldalú kötelező kitelepítéséhez, hanem csak lakosságcsereről lehetett szó a továbbiakban a két kormány közvetlen tárgyalásai alapján. Mindkét ország kormánya lényegében kollektíve tette felelőssé az eltávolítani kívánt nemzetiséget az ország 1938–1945 közti sorsáért, miközben mindkettő tagadta ezt, s azt állította, hogy az illető népességet nem egészében kívánja eltávolítani, mint nemzeti kollektívumot, hanem annak csak a „fasiszta részét”. Ezt mindkét ország kormánya önkényesen oly tágan értelmezte, hogy százezrek férjenek bele. A magyar kormány például az ország mintegy 470 ezer német anyanyelvű lakosából kitelepítendőnek minősítette azt a 300 ezret, aki a legutóbbi – 1941. évi – népszámláláskor nemzetiség szerint is németnek vallotta magát, majd – a kollektív jellegű kitelepítés benyomását még jobban kerülendő – szűkítette ugyan a kitelepítendő körét 250, sőt 200 ezerre, de a szovjet befolyást érvényesítő Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására végül is olyan kitelepítési rendeletet adott ki 1945 decemberében, amely tulajdonképpen az egész magyarországi németiség mint nemzeti kollektívum kitelepítését írta elő. Mint azonban ismeretes, a végrehajtásnak a Szovjetunió és a nyugati szövetséges nagyhatalmak viszonya megromlásával összefüggő akadozása, a kitelepítendő körének a magyar kormány általi szűkítése a végrehajtás folyamán, majd végül a kitelepítési akció abbamaradása következtében ténylegesen mintegy 170 ezer lett a Magyarországról kitelepített németek száma. A háború folyamán elvándoroltakkal, evakuáltakkal, visszatérni nem tudó katonákkal együtt tehető mintegy 230 ezerre a magyarországi németiség számbeli vesztesége.

Magyarország értékes állampolgárait veszítette el a németek kitelepítésével. Ennek korabeli magyar ellenzői nem mulasztották el, hogy rámutassanak: a háború okozta nagy vérveszteségek után mit jelent ez az „érvágás”, de érvelésük nem érvényesülhetett olyan körülmények közt, amikor az ismét elcsatolásra kerülő területekről magyar vért

ömlesztettek a lecsapolt német vér helyébe. A felülkerekedett vélekedés szerint a nem magyarokkal, nemzetiségekkel mindig csak baj volt, s a továbbiakban is az lenne. A Szent István-i eszmét megtagadva, a szent király intelmei ellenére, arra a nézetre hajlott, hogy éppenséggel csak az egynyelvű, egynemű ország igazán életképes és biztonságos. Ezzel akaratlanul maga is behódolt a homogén nemzetállamiság azon eszméjének, amely a szomszédos országokban nemzeti kisebbségi sorsban élt vagy abba ismét visszajutott magyarok létjogait fenyegette – s fenyegeti azóta is.

A németek kitelepítését Magyarországon is olyan propaganda vezette be és övezte a végrehajtás során, amely szerint fasiszta hazaárulók nyerik el ezáltal megérdemelt büntetésüket. A háborús felelősség nyomasztó vádját, amelyet a győztesek, s főleg a területi kérdésekben érdekelt szomszédos országok Magyarországgal szemben emeltek, jórészt a német nemzeti kisebbségre mint bűnbakra hárította: ők voltak Hitler ötödik hadoszlopa, ők ásták alá – államot alkotva az államban – az ellenállást az országot csatlósává tevő náci Németországgal szemben. Méltán tiltakozva az ellen, hogy a „fasiszta nép”, „fasiszta nemzet” felháborító bélyegét a magyarságra süssék, azonos, hasonlóképpen méltatlan módon a német nemzeti kisebbséget siettek magyar részről így megbélyegezni. Ez beleillett a németkérdés akkori általános nemzetközi megítélésébe. A német szövetségben elvesztett háború után, várhatóan súlyos béketárgyalások elé nézve, nagy bizonyítási kényszer hatotta át az új Magyarország kormányait, hogy tudniillik nemcsak – mint a győztesek oldalára került szomszédaink állították – imitált, hanem valóban gyökeres rendszerváltozás következett be Magyarországon, amelynek kormánya kész kíméletlenül felszámolni a fasiszta maradványait. Ennek egyik legfőbb bizonyosságául a németek kitelepítésére való elszántságát kívánta demonstrálni.

Az a szerep, amelyet a második világháború éveiben a magyarországi nemzetiszocialista német népcsoportszervezetnek deklarált Volksbund betöltött, szinte felkínálta az ilyen beállítás lehetőségét – különösen, ha jószerivel hallgattak az akkori magyar kormányok felelősségéről abban, hogy részben kegyeit keresve a német birodalomnak, részben nyomásának engedve, kiszolgáltatta a magyarországi németiséget ennek a szervezetnek, s az azt felhasználó német birodalmi hatalmi politikának, befolyásnak. Még az egyszerű Volksbund-tagokat sem lett volna szabad azonban minden további nélkül azonosítani a hitleri Németország érdekeit kiszolgáló népcsoport-vezetőséggel, még kevésbé az úgynevezett „Volksbund-támogatók” mesterkéltén felállított kategóriájába soroltakat, s végleg nem lett volna szabad egészében elmarasztalni a magyarországi németiséget. Kétségtelen, hogy azok a hatások, amelyek a magyarországi németiséget érték, sokban károsan befolyásolták magatartását ezekben az években, de átmeneti és felületi befolyások voltak ezek, nem voltak tartósak és mélyek. Míg azonban az azonos természetű tömeges magyar eltévelyedéseket, mint a nyilasokét, megbocsátással kezelték, kijelentve, hogy ezekről a félrevezetett, de egyébként derék, dolgozó magyar emberekről az ország nem mondhatja le, a félrevezetett németeknek nem ajánlottak fel hasonló megigazulási lehetőséget: nekik hazájuk elvesztésével kellett bűnhődniük.

Azt hangoztatta a kitelepítési propaganda, hogy a magyarországi németiség rút hálátlansággal fizetett magyar hazájának, amely minden szükségeset és jót fölös bőségben megadott nekik, pedig közismerten komoly problémák voltak anyanyelvi jogai – különösen iskolai, vallásgyakorlási – érvényesítése terén; az ilyen problémákat nem is mulasztotta el kihasználni a volksbundista agitáció. Egyenesen hazaárulásnak nyilvánították azután magyar részről, ha egy német anyanyelvű nemzetiségileg is németnek vallotta magát s nem magyarnak, a hagyományos magyar politikai nemzetfelfogásnak megfelelően. A magyar kormány csak a magukat magyar nemzetiségűnek valló német anyanyelvűeket akarta mentesíteni, mint már a szovjet munkatáborokba hurcolástól 1944 végén, 1945 elején, úgy a kitelepítés alól is, de sem akkor, sem ezúttal nem tudott ennek ér-

vényt szerezni, csak a kitelepítési rendelkezések említett későbbi módosítása során, amikor már csak a korábban magukat német nemzetiségűnek nyilvánítók kitelepítéséhez ragaszkodott továbbra is igaztalanul és makacsul.

A népcsoport-vezetőségtől és a Volksbund-funkcionáriusoktól eltekintve politikailag passzív volt a magyarországi németiség nagy többsége, de néhány tízezren az úgynevezett Hűség mozgalom keretében aktív ellenállást is kifejtettek a Volksbunddal és az általa propagált SS-„toborzással” szemben. A Volksbundból kilépettek, a Hűség mozgalomhoz csatlakoztak sem mentesültek azonban az 1945 decemberi kitelepítési rendelet hatálya alól, s a fegyveres SS-hez nem önként, hanem 1944-ben már kényszer folytán bevonultak is csak a kitelepítési rendelkezések ezen későbbi módosítása nyomán kerülhették el a továbbiakban a kitelepítést. Mivel a meghirdetett „széncsatát” nem lehetett a német bányászok nélkül megvívni, ekkor az ő kitelepítésüktől is eltekintettek, továbbá német ipari munkások is mentesültek. A kormány tehát ekkor már gazdasági – főleg bányászati és ipari – vonalon csökkenteni próbálta a kitelepítéssel kapcsolatban előálló veszteségeket.

Továbbra is fennmaradt azonban a morális veszteség, amely az országot azáltal érte, hogy – az utóbbi néhány évet jellemző bizonyos megzavarodottságát leszámítva – hagyományosan magyar hazafias érzelmű, az ország fenntartásából, gyarapításából részét példamutatóan kivévó, a magyarsággal és az ország más népeivel való együttélést becsülő, a kulturális kölcsönhatásokat értékelő német népességet hazaáruló gyanánt kezelte, szülőföldje, hazája elhagyására ítélte. Egy nemzeti kisebbség kettős kötődése, így a magyarországi németiség egyszerre fennálló ragaszkodása német identitásához és magyar hazájához, akkor is elismerendő, ha nemzetiség és hazafiság harmóniája bizonyos körülmények közt megzavarodhat, mint az a magyarországi németekkel az utóbbi időkben történt. Nem vezet – s ez esetben sem vezetett – jóra, ha az „uralkodó nemzet” a nemzeti kisebbségnek tulajdonképpen csak azon részét hajlamos államhűnek és hazafiasnak tekinteni, amely hajlik az asszimilációra, s biztatóan halad annak útján előre, ám eleve hűtlenséggel vádolja és hazafiatlannak tartja a kisebbség nemzetileg öntudatos és igényeit aszerint támasztó részét. A kisebbség nemzetileg öntudatos része az anyanyelvi jogos igényeivel szembeni értetlenség, ellenállás következtében a magáramaradottság, kiszolgáltatottság nyomasztó érzésével küzdve, a népközösség gondolatából merít erőt, és saját népisége többségi államától remél szolidáris támogatást, amivel viszont, amint a hitleri Németország tette, rútvissza lehet élni: hatalompolitikai céljai, befolyásának kiterjesztése érdekében azt közvetítette a Magyarországon kisebbségként kettős kötődésben élő néprésze, népcsoportja felé a Volksbundon keresztül, hogy a népközösséghez tartozás előbbre való, mint a hazájául szolgáló állam közössége, s azt várta el tőle, hogy az azonos népiségből származtatott olyan kötelmeket ismerjen el, amelyeknek a haza iránti kötelmekkel szemben prioritást kell élvezniük.

Állítható-e felelősséggel, hogy a döntő többségében paraszti jellegű, gazdálkodása mindennapos teendőivel és gondjaival elfoglalt egyszerű hazai német nép mindezek hatására egészében és alapjában megváltozott volna hagyományos gondolkodásában, érzületében, mentalitásában? Állítható-e, hogy – mivel Magyarországon is dogmaként hirdették a német nácik, hogy „németnek lenni annyi, mint nemzetiszocialistának lenni”, hogy a németnek a nemzetiszocializmus a népiségétől, fajiságától meghatározott világnézete – valóban nemzetiszocialistává is vált volna ez a nemzetiszocialista külsőségekkel környezett, nemzetiszocialista maszlagokkal szédíteni próbált, főleg fiatal korosztályaiiban veszélyeztetett nép, amely a hangoskodókkal, randalírozókkal szemben a maga tömegében továbbra sem kívánt többet és másként, mint amit szerény nemzetiségi, anyanyelvi igényei méltánylására joggal kérhetett, sürgethetett. A nagy többség viszonya nem romlott meg a magyarsággal s az együtt élő más népekkel, a náci „újpogányság” agitációja ellenében istenfélő, jámbor, templomba járó, papjaik intő szavára hallgató nép-

ség maradt. A magyar hatóságokkal nem fordultak ellenségesen szembe, sőt a Volksbund-funkcionáriusok zaklatásaitól, erőszakoskodásaitól tőlük kértek védelmet. Külpolitikai okokból azonban nem kaptak hathatós védelmet sem a kormánytól, sem a helyi hatóságoktól. A náci Németország és a Volksbund szemében gyűlöletes Hűség mozgalma a kormány magára hagyta, majd feloszlatta; tűrte, hogy vezetőit a német megszállás után a Gestapo elhurcolja. Az 1944. évi kényszersorozáson magyar csendőrökkel állíttaták elő az SS-hez bevonulni vonakodókat; a magyar nemzeti zászló alatt felvonuló, a Himnusz és a Szózatot éneklő hazai németek tiltakozó demonstrációi eredménytelenek maradtak. És ezek után a kitelepítéskor magyar karhatalom zárta körül a német falvakat, hogy meg ne szökhessenek ezek a „hazaárulók”, akik sírva vettek búcsút a hazától, szülőföldjüktől, ahová őseik sírja, egész életük szorgos munkája, édes-bús emlékeik sora kötötte őket. A magyar haza iránti szeretetük kitelepítettségükben is megmaradt – az elszenvedett megaláztatások s a nagy sorscsapás ellenére.

Mint ismeretes, a Magyarországról kitelepített németek az akció első szakaszában a romokban heverő, éhező Németország amerikai megszállási övezetébe kerültek, mintegy 120 ezren; a második kitelepítési hullám áldozatait viszont a szovjet megszállási övezetbe, mintegy 50 ezren. Amikor a nyugati övezetekből NSZK, a szovjet övezetből NDK alakult, s az így létrejött két Németország eltérő gazdasági, társadalmi, politikai, katonai rendszerek része lett, Magyarország politikája a kitelepítettek NSZK-beli részét a legnagyobb gyanakvással kezelte, revansvágyat tulajdonított neki, szervezeteikben a kardcsörtetőnek mondott nyugatnémet imperializmus diverzáns politikája lehetséges eszközeit vélte. Ezzel szemben elégedett lehetett azzal, ahogyan a békétábor oszlopának tartott NDK-ban bűntudatot sulykoltak a volt kisebbségi németekbe, így a Magyarországról kitelepítettekbe is, politikai átnevelésük során. Pedig a Magyarországról kitelepített németek NSZK-beli része sem vált – ártatlanságát hangoztatva, igazságtalan és embertelen elűzésnek tartott kitelepítése felett háborogva – Magyarország ellenségévé a hidegháborús években, hanem békés úton remélt és várt el valamiféle orvoslást, főleg erkölcsi rehabilitációt a fasisztaság általánosítóan alkalmazott megbélyegző vádjá alól. Belátván, hogy egy ideig remélt hazatérésüknek nincs esélye, megkezdődött – s nemsokára lényegesen javuló gazdasági körülmények között folytatódott – a maguk közt összetartó és magyarországi német sajátosságait megőrző kitelepítettek beilleszkedése, integrálódása az ottani német lakosságba, amely kezdetben idegenkedve fogadta ugyan a „nyakukra telepítetteket”, de egyre inkább megtanulta becsülni őket, ott is bizonyított érényeikért, s kimagasló teljesítményeikért.

En veszteségeink közé számítom azt a sok elfecsérelt időt és energiát is, amit Magyarország a kitelepített németek befolyásolására, a velük folytatott makacs vitákra fordított. Igaz ugyan, hogy az ő részükről is sok elfogultság, ingerült hangvételű túlzás nyilvánult meg, főleg amiatt, hogy egyesek, akik annak idején a volksbundista fiatal értelmiségben számottevőbb szerepet játszottak, váltig tagadták, hogy népcsoport-politikájuknak bárminő felelőssége lett volna: szerintük tisztára német népiségvédelem volt az, a magyarság őket régóta megvető, elnyomó, gyötrő, pusztító németellenes fajgyűlöletével szemben. Ugyanakkor a magyar politika persze a magyar felelősségről hallgatott, s hosszú évtizedeken át változatlanul azon fáradozott, hogy a németek kitelepítését teljesen jogosultnak, indokoltnak és szükségesnek állítsa be, amit különben – mint hangsúlyozta – a nemzetközi jogi érvényű potsdami határozat elő is írt számára. Holott a történelem ítélőszéke előtt, amelynek elfogulatlan és szabad működéséhez csak nagyon sokára érték meg a feltételek, egészen nyilvánvaló, hogy vélekedjünk bármiként is a magyarországi németek bizonyos irányzatai, szervezetei, vezetői második világháború alatti szerepéről, az egész hazai német nemzetiség felelőssé tétele és eltávolítása bűntett volt, amin nem változtat sem a szovjet nyomás, sem az amerikai szemet hunyás, amely csupán arra fi-

gyelmeztetett, hogy emberségesen hajtsák végre ezt az embertelenséget. Magyarország máig ható szörnyű morális vereségének tartom, hogy a magyarországi németek kitelepítését, amelynek tervét eredetileg Hitler vetette fel, és végrehajtására a tervet lelkesen üdvözlő Horthynak a háború utánra tett ismételt ígéretét, hogy ezáltal Németországnak Magyarországhoz való viszonyát a kisebbségi problémáktól, mint zavaró tényezőtől, egyszer s mindenkorra tehermentesíti, megdöbbenő módon az az új Magyarország valószínűsítette meg, amely rendszerét népi demokratikusnak nevezte.

A magyarországi németek felét, mint már utaltam rá, a körülmények alakulása folytán nem telepítették ki. Állampolgári jogait 1949–1950-ben helyreállították, de elkobzott javaikat többnyire már nem kapták vissza. Minthogy földjeiket elvesztették, az iparban kerestek megélhetést, szétszéledve az országban. Akik falvaikban maradtak, az azokba betelepített s ott immár többséget képező magyarokkal, székelyekkel együtt lettek a szerveződő termelőszövetkezetek dolgozói. Mivel a kitelepítés során főleg a nemzetileg öntudatosabb részt távolították el, a visszamaradtak általában a már eddig is leginkább elmagyarosodottak voltak. Kezdetben ugyan főleg az átéltek miatti megfélemlítettség okozta, hogy a Magyarországon megmaradt mintegy 230 ezer németből mindössze néhány tízezer vallotta magát németnek a tízévenkénti népszámlálásokon, de az asszimiláció ugrásszerű, rohamos fokozódása is egyre inkább lett oka ennek: a német anyanyelv ismerete jórészt kiveszett a fiatalságból, hiszen a nagymamák egyre kevésbé tudták továbbörökíteni azt a családban; az óvodákban, iskolákban pedig hosszú évekig ha egyáltalán, úgy inkább csak mondvacsinált módon játszott az anyanyelv – teljesen jelentéktelen – szerepet. A hangsúly – a legkisebb kortól – az oroszoktatáson volt. Az oly nagyra tartott magyar nemzetiségpolitika kirakatpolitika volt, amely fontosabbnak tartotta a látványos folklórműsorokat, mint az anyanyelv megőrzése, ápolása feltételeinek intézményes megteremtését, megfelelő biztosítását. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének működése meglehetősen korlátozott és ellenőrzött volt, s a pártállami viszonyok (1949–1989) között a párt és a kormány politikájának a hazai németiség körében való népszerűsítését várták el tőle mindenekelőtt.

Az európai nemzetközi viszonyok enyhülése nyomán ébredt rá a magyar kormány arra, hogy milyen veszteség nem építeni a magyarországi németiség mindig vállalt és betöltött összekötő kapocs, híd szerepére a kontinens németlakta országai felé. De jellemző módon sokáig kizárólag az NDK viszonylatában emelte ki ezt a hídszerepet; az NSZK-val, Ausztriával csak jóval később alakulhattak ki olyan kapcsolatok, amelyek lehetővé tették számukra is, hogy segítsék a már-már nemzetiségi létében veszélyeztetett magyarországi németiséget, s hogy az egymástól sokáig elszigetelt kitelepített, illetve Magyarországon megmaradt németek kapcsolata normalizálódhassék. A legutóbbi évek nagy nemzetközi változásai, köztük a két Németország egyesülése és megnövekedett súlya Európában, különösen fontossá teszi a rendszerváltozáson átment Magyarországon, hogy ezt az Európához való csatlakozás szempontjából oly igen jelentős kapcsolatot azáltal is erősítse, hogy tudatosítja magában, mit veszített Magyarország a németek kitelepítésével, s mit nyerhet a történelmi tanulságok levonásával.

LEVELEK TÖRÖK LAJOSHOZ*

V.

933. ápr. 4.

Kedves Főtanácsos Uram,

köszönöm levelét és jó híreit.

A pécsi kiállításra két pasztellt küldök, melyek legkésőbb csütörtökön indulnak, azaz jövő hétfőn már Pécsen lesznek. A méreteik – mert volt kedves, Főtanácsos úr, a rámásról gondoskodni – 47,3 x 38 cm. Előbb megírom ezt, mint érkeznek, hogy esetleg a csináltatásuk meginduljon. Címeik: *A párizsi Notre Dame* és a *Père Lachaise* (temető) – két korábbi művem, melyeket itt lévő mappámból veszek elő. Múltkor nem volt pénzem, hogy jobban csomagoljam a *Pécsi emléket*, ezek azonban gondosabban indulnak és bizonyára teljesen épen érkeznek. Úgy gondolom, egy-egy ára 40 pengő lehetne. A jelzett nyári kiállításra föltétlenül akarok küldeni egy képet, csupán azt kérem, hogy idejében értesítsenek. Esetleg, valóban, egyik Pécsen lévő képemet állítanám ki. A mostani, húsvéti kiállításra még annyit, hogy nagyon örülnék, ha a Nagyságos Asszonyról készült pasztellvázlatomat ki lehetne állítani a küldendő két tájképpel – *Arcképterv* vagy *Arcképvázlat* címmel. Ez jól egészítené ki az én anyagomat. Ha lehetséges, kérni fogok egy katalógust, mert – érthető – érdekel, milyen a fölvonulás.

Köszönöm a *Pécsi emlék* körül lefolytatott szívós fáradozását. A követségen itt Ambró tanácsost fogom látni ebben az ügyben. Mert sajnos a magánátutalások igen rosszul állnak – 100 frankért például 28 pengőt fizetnek ki Budapesten. Másrészt abból az összegből lehetőleg egy ruhát kellene vennem, *nyolc* éve más ruhájában járok, és az is most teljesen rongyból áll. Másrészt azonban még valami közbe jön – és itt a következőre kérem meg Főtanácsos urat. Artúr öcsém egyik nap jelentkezni fog, kérem, legyen kedves, utaltasson ki abból az összegből 15 pengőt *számára*. Szegény fiúnak fél éve nincs egy fillérje sem, és én szeretném, ha húsvétra egy kicsit fölemelhetném a kedvét. Előre is köszönöm ezt, és remélem, ennek nincs akadálya. Vajon hogy van édesanyja? Gebauer ugyan nem írt eddig, de már előre is írtam az amerikaiak San Franciscóba, követelése ügyében. Úgy tudtam meg, hogy az, jelenleg, többi közt, azzal a bánattal van elfoglalva, vajon megölje-e azt a hegedűművészt, aki távollétében elvette tőle feleségét. Egyszóval rendkívül deprimált, és ügyeivel nemigen törődik. Mégis megreklamáltam a kérdéses dolgot, annál is inkább, mert érte felelősnek érzem magam. (Gebauer Pécsen tanította freskótechnikai vonatkozásban, melyért adós maradt.)

Egry is írja, hogy jól tettem, amikor budapesti, Tamásnál már „fix” kiállítást le-

* Az itt közreadott levelezés előzményei a Jelenkor előző évfolyamában a szeptemberi, az októberi, a decemberi, illetve az idei februári számban található; a Martyn-levelek tágabb hátterét és a címzett személyét Hárs Éva a szeptemberi számban közzétett bevezetője világítja meg. – A levelek közlése során a szóalakok leírásánál a mai helyesírás szabályait követtük. Kivételt ezalól a tulajdonnevek, illetve a belőlük képzett melléknevek jelentettek: ezekben az esetekben megtartottuk a Martyn Ferenc által használt formát. A legszükségesebb információkra szorítókozó jegyzeteket a közreadó, Hárs Éva állította össze. – *A szerk.*

mondtam kedvezőbb időre. Az ilyen dolgokban fontos a jól választott momentum, hiszen többévi munkáról van szó. Én hiszem, hogy már erősen kifelé megyünk a gazdasági krízisből, a politikaiak még nagyon zörögnek, de azok után majd ezek is leköszörülődnek. Csak akkor, egy viszonylagos csöndben, számíthatunk aztán mi is több praktikus sikerre. Remélem, Egry már most kiállít – otthon van Badacsony-Tomajban. A Budapesten, a Műcsarnokban rendezendő kiállításról kaptam híreket magam is, de azt hiszem, hogy kötelességérzésem dacára nem állítok ki; azok a műveim, melyek számításba jönnek, Budapesten vannak ugyan, de a velük járó adminisztrálórész nem tudom senkire bízni. Most már kivárom az egyéni, kollektív jellegű kiállítást. „Anyagom” itt egyre szaporodik, dacára annak, hogy igen sokat lefoglal a praktikus, mindennapi élet gondja – nemsokára együtt lesz 30 nagy rajzkompozícióm és képek készülnek. Az az érzésem, hogy itt *előbb* kijövök velük, mint Budapesten. Más tervem nincs, mint kihúzni az időt és dolgozni. Persze itt mindig akad váratlan lehetőség, Spanyolország felé egyre orientálódok (spanyolul már egész jól tudok) és most meghívtak Palesztinába, az útiköltségen kívül semmibe sem kerülne egy két-három hónapos ott-tartózkodás. Sajnos Palesztina aránylag kevésbé dekoratív ország, festő szempontból nem túlságosan vonz. Ily módon hazautazásomról nem gondolkodom egyelőre (most volna egy olcsó vonat, 50 % kedvezménnyel), mert végre elég jól haladok munkámmal. Az ember egy-egy napot húz ki, nagyobb vonatkozású terveim mind megállnak, így kitűnően indult hollandiai terveink is, ezekkel most várni kell, noha La Haye-ban egy holland festő jó barát dolgozik érdekünkben. A legutóbbi ottani kiállítások *teljes* kudarccal végződtek, vigyázni kell tehát és várni, újra várni.

Köszönöm, Kedves Főtanácsos Uram, szíves gondosságát és szerető munkáját, amit mindnyájunk és különösen az én érdekemben annyi ideje visz sikerre, ha lelki örömen kívül más nem jut ki érte, közös meggyőződésünk, ösztönös kötelességünket tesszük egy tragikus sorsú ország kultúrája érdekében, ami a hazánk. Talán megérjük, hogy oda tesznek bennünket, Európában, ahol régóta tulajdonképpen vagyunk? Ha nem, gondolom, nem baj! Akik utánunk jönnek, könnyebben megkapják azt. – Szeretettel köszöntöm és a Nagyságos Asszonynak kézcsókomat küldöm

Martyn Ferenc.

Paris. 933. ápr. 10.

Kedves Főtanácsos Uram,

még meg sem érkezett előbbi levelem, és én, kényszerülve, újabb kéréssel állok elő: nagyon kérem, legyen kedves és teljesítse azt. Andor öcsém írja, hogy Hetényben, a tavaszi munkákhoz nincs elég pénze – ahhoz, hogy a legszükségesebbet elvégezze, 25 pengőre van még szüksége. Az én tavalyi ottlétem oly hasznos volt számomra, hogy azt pár sorral el sem mondhatom, még mindig azt az anyagot dolgozom föl, mi több, az *elején* tartok a magyar témájú rajzoknak és festményeknek. Ezt, az ilyen irányú terveimet még inkább fejleszteni szeretném, ha hazaérkezem, azaz még nagyobb alaposággal fogok az anyaggyűjtéshez. Mindent megér nekem tehát az, ha ott, relatíve nyugodtan eltölthetek néhány hetet, azaz, ha tőlem telik, segíteni akarok Andoron. Most arról van szó, hogy a nyárra odajönne Hamerli László és felesége (Budapestről), kivennék a házat nyaralásra, ami szintúgy egy kis segítségszámba menne. Mindent összevéve azonban Andor, egyéves roppant munka után oda jutott, ahol a kezdetén állt, be kell állni a munkába Pécsett, mint kereskedőnek. Mi, testvérek azonban kell hogy összefogjunk az ő érdekében, segítségére, ezért most a magam eszközeivel ily módon felelek sürgető levelére, hogy Főtanácsos urat kérem meg, utaltasson ki a még rendelkezésemre álló pénzből 25 pengőt Andor öcsém számára, aki (egy külön levéllel) jelentkezni fog a következő napokban. Kérem, ha alkalma adódik, küldjön pár sort, kedves Főtanácsos uram, mindig nagy örömet okoz,

ha olvashatom híreit. Úgy hiszem, kérésemnek nincs akadálya, ha volna mégis valami, talán sikerül megoldást találni, Andor bizonyára úgy fogadja azt, mint a legnagyobb segítséget. Szeretném tudni, megérkeztek-e pasztelljaim és jó állapotban. A jelzett ár megfelelő, vagy még olcsóbbnak kell lennie? – Szeretném azt is megtudni, hogy Egy barátunk kiállít-e, és mit.

Hosszabb levélben írt pesti kiállításáról, mely mindenképp eredményes volt. Most különben újból Badacsonyan van, és súlyos grippje után újra munkához fog. Ártinger Imre* könyvét róla még nem láttam.

Schulhof Aranka gondjaimra bízott egy olajfestményt, címe: *Faun és nimfa* – ezt szeretné alkalmilag kiállítani Pécsen. Elsősorban Főtanácsos úr véleményét szeretném hallani: elküldjem-e? A festmény tisztaságú mű és kiállítható, értem, mitológiai tartalma mellett nincs semmi kifogásolható benne. Ha tehát elküldhetem, kérek afirmatív választ.

Végül egy második kérés. Visszakaptam pasztelljaim egy részét, melyeket még 1926-ban készítettem (ebből küldtem a két parisi részletet is). A rendelkezésemre álló „anyagból” Főtanácsos úrnak szeretnék egyet elküldeni, azt kérdezem most, hogy történjék ez. Küldjek el alkalmilag 2-3 darabot, vagy én válasszak? Egy *Szajna-part* különösen számításba jöhetne, ezzel szeretnék – ezúttal – hozzájárulni a gyűjteményhez. Kérem, tessék erre nézve is írni. – Legközelebb bővebben írok magamról, és arról, ami elfoglal. Mostanában elég sok bajom van és izgalmakat élek át naponta – vajon mi lesz velem egy év múlva, nem tudom. Nem lehetetlen, hogy „kitesznek” innét bennünket, egyre szorul a hurok. De hova menni? Én igyekszem a végsőkéig kitartani. Hollandiában és Spanyolországban van némi kapcsolatom, de még nem elegendők ahhoz, hogy rájuk lépve megállhassak. Hogy élünk mi itt, idegenben, ezt otthon el sem tudják képzelni.

A követségen még nem jártam, azonban meg fogom tudni, van-e valami megoldás egy esetleges jövőbeli esetre. Legalább egy ruhát kellene vennem, mert kétségbeejtő a helyzetem. Mi több, szó van arról, hogy egy filmnél lesz dolgom, ahol feltétlenül kell egy rendes ruha. Farkas, a Don Quijote fotográfusa kezd munkához mostanában, lehetséges, hogy ott akad egy kis dolgom.

Kérésemre, Főtanácsos uram, még egyszer kérem, szíveskedjék valami megoldást találni, és ha lehet, kérek egy pár soros választ. A Nagyságos Asszonynak kézcsoókomat küldöm, és a viszontlátásig szeretettel köszöntöm:

Ferenc.

Paris 33. május 14.

Kedves Főtanácsos Uram,

köszönöm levelét, híreit és a kiállítási katalógust. Andor öcsém is írt közben, nyugtázza a pénzt, és mondja, hogy Hamerli Lászlóék nála vannak Hetényben. Én, úgy látszik, nem jutok haza ezen a nyáron, talán jobban elhúzódik itt-tartózkodásom, mint gondoltam. Különben „momentán” elég rosszul állok, egészségileg is jobb lehetne. Igaz, van vagy 20-25 rajzom, de ez tulajdonképp csak a megindítás, az eddigi kísérleteknek most kellene leszedni a termését, azaz még annyi rajzot elkészíteni, ami félévi munka. Festményem kevés van, egy sem kész, viszont több tervem van. Egyéb elfoglaltságom igen sok időmet veszi el, például előfordul, hogy két napig dolgozom publicitás ügyekben és nulla eredménnyel zárul az le. Roppant nehéz dolog többféle szellemi igénynek eleget tenni, különösen ha a hangsúly a magam külön munkáimon van, a többi pedig mind jelentéktelennek nagy. Egyszerűen, igyekszem maradni és tisztas eredményeket összehozni. Az általános depresszió itt most igen nagy.

* Ártinger Imre könyvét... – Oltványi Imre művészeti író, műgyűjtő. 1932 és 1940 között szerkesztette az *Ars Hungarica* c. monográfia-sorozatot. Ennek egyik kötete az 1932-ben megjelent, általa írt Egy József-monográfia.

A június 4-i kiállítás ügye erősen foglalkoztat. Kár, hogy nem vagyok otthon, hogy segítségül lehetnék! Egy dologra kell nagy figyelemmel lenni, arra, hogy Pécsnek egy-két éve kezd *igen jó híre* lenni, ami „kultúra”-területre vonatkozik. Bármilyen legyen is az eredmény, ezt a kiállítást nagyon gondosan kell összeválogatni. Kár, hogy, főleg anyagiak miatt, azokból a festményekből, melyek engem tulajdonképp képviselnek, Budapestről nem tudok semmit leküldetni. (Ez egy csomó pénzbe kerülne) – így aztán csak arról lehet szó, ami Pécssett van. Így kérem fogom, hogy a *Szabolcsi tájat*, a *Bajor tájat*, a város tulajdonában lévő *Bernhardt Klári arcképe* című képet, dr. Deutsch Zsigmond (Irgalmasok utca) tulajdonában lévő *Deutsch Ádám arcképe* című festményt (mely még nem is volt egyáltalában kiállítva), a *Pécsi emléket* szeretném kihozni. Deutschéknak egyidejűleg írok, hogy a képet adják ki, erről különben már volt is szó. Ha aztán Főtanácsos úr jónak látja, a Keresztény gyógyszerészeknél lévő kis *Kompozíciót* és végül Főtanácsos úr arcképét ajánlanám még. Ezentúl pedig küldeni fogok még egy pasztellt is, melynek mérete 44,5 x 35 cm. Még ez egyszer kérem, hogy a rámászás gondját vállalja el Főtanácsos úr. (Árban, mint a múltkor: 45 p.) Ha innét beleszólhatok a kiállítás rendezésébe, az az lenne, hogy a városi múzeumban lévő Klie Zoltán-féle festményt kölcsön kellene kérni, általában persze inkább a Gebauer, Gábor és főképp Egry nevén lenne a hangsúly, mint például Miertlén,* aki kevés szenzációt adhat egy fejlettebb ízlésű budapesti vagy wien ember számára. – Ami az eladást illeti, nagyon kérem, kedves Főtanácsos uram, ha lehetséges, tegye azt meg érdekemben. Mindenekelőtt: égető szükségem van egy ruhára, csak napokig viselhetem még a „trencskótomat”, utána szinte *ki sem mehetek az utcára*. Úgy gondoltam, hogy ha együtt lenne újból száz pengő, abból csináltatnék Pécssett egy ruhát, és Marensiné útján a futárral kiküldetném azt. Ismételten kérem, Főtanácsos Uram, legyen gondja rám ebben a tekintetben. Úgy hiszem, száz pengőért már egy egész szép ruhát lehetne kapni, talán Főtanácsos úr ajánlhatna egy szabót, akinek aztán, adott esetben, megküldeném a méretet. Ne nehezteljen rám, hogy ezzel terhelem, de nincs más út számomra. Itt épp hogy kihúzó magam, de semmire nem telik, ami ruha, fehérnemű. Fél év óta egyszer sem volt egy pihenőnapom, amit a tiszta levegőn tölthettem volna el, lehet, hogy azért vagyok oly ideges, és gyomorpanaszaimmal újra kezdődik a história.

Többféle elfoglaltságom közt megemlítem, hogy tárgyalok a Larousse céggel egy Magyarországáról szóló könyv ügyében. Ez itt teljesen hiányzik. Ha sikerül, annak egy megoldása volna, az, hogy otthon a megyéket és érdekelt városokat belevonnánk a költségek viselésébe, ami, ily módon, egyenként igen kicsiny tétel lenne, viszont igen nagy munka. Szó van a modern magyar piktúráról is, a többi országok mind hihetetlen előnyben vannak velünk, még Portugália, Lettország is, nem is beszélve a szegény Ausztriáról. Amit lehet, megteszek az ügyben, valami hasznom is lehetne belőle. Viszont 1-2 száz pengő egy várostól még elképzelhető. A kormányra (kultusz) nem számítunk, de nem lehetetlen, hogy Budapesten ebben az irányban lenne némi siker. Az eredményt főleg a Larousse cég kitűnő híre és jelentősége garantálná és a már hasonló, forgalomban lévő könyvek: sok fotóval, kevés szöveggel.

A jelzett pasztellt jövő héten küldöm; a kiállításához jó sikert kívánok. Főtanácsos úrnak szánt művet majd magam viszem, az félre van téve. Ha lesz valami eredmény, kérek párt sort, nem kell mondanom, milyen jólesik az. – A Nagyságos Asszonynak hódolatomat küldöm, Főtanácsos urat szeretettel köszöntöm:

F.

Ha Artúr öcsém segíthetne a kiállítás körül, kérem, tessék őt igénybe venni. Nincs munkája, egy kis elfoglaltság csak jót tenne neki. Egyszerű üzenetre ő készséggel jelentkezik, azt hiszem, használható lenne.

* inkább a Gebauer, Gábor és főképp Egry nevén lenne a hangsúly, mint például Miertlén – Miertl Gyula a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kiállításain tájképekkel szereplő festő.

Paris. 933. május 18.

Kedves Főtanácsos Uram,

a mai postával elküldtem két pasztellt, ezek is ama 12 darab közül valók, amelyeket kicseréltem itt, ezek tulajdonképpen a javát képezik annak, amit első utam alkalmából csináltam. Azt, amit Főtanácsos úrnak szántam, magam fogom vinni.

Címek: „Pont Grenelle” (pasztell)

„Meudon” (pasztell)

Szerintem a zöld táj, Meudon, mely tulajdonképp kilátás Parisra a meudoni teraszról, jobb. (Mint érdekességet említem, hogy 1870-ben a német ágyúk álltak ezen a helyen, Parisra irányítva.) Talán lesz egy kis eredmény, és ez esetben mégis sikerül tervem, az, hogy egy ruhát csináltathassak. Kérem, ha lesz valami, írja meg Főtanácsos úr. Egészségem nem a legjobb, de remélem, hogy hamarosan rendbe jövök, most nem tudok dolgozni sem.

A parisi vásáron szép a magyar pavilon, kitűnő borokat isznak ott a franciák, ez mindig különben is hatásos. A tokaji pár perc alatt több propagandát „fejt ki”, mint a sajtó évek alatt. Ismerőseim, akik idejönnek, elképednek, milyen drága Paris. Általános az elégedetlenség, nem tudni, hova vezet ez a politika. Egy pontos adat a hasonlításra: Parisban annyiba kerül egy birkacomb, mint nálunk egy egész birka. A kenyér újból drágult. Viszont mind a pengő, mind a márka (a nem hivatalos jegyzésben) esnek. Mindenesetre inflációról beszélnek; mivel az itt nem volt, nagy az ijedelem. Mi azt már ismerjük. Tény az, hogy a franc nem maradhat izolálva, de a kormány egyelőre vár és határozatlan. Különös, hogy fejlődnek az események. A revízió ügyét – mi tudjuk itt – az elvet már elfogadták, nem makacskodni, hanem hajlékonynak lenni, íme ez az irány. Egy ideje ezt olvassa a jó polgár, Tunisz, Szíria túl sokba kerül. Nehogy adóját megint emeljék, „lemond a protektorátról” – azaz Tunisz előbb-utóbb az olaszoké (a gyakorlatban már az is, praktikus szempontból).

Viszontlátásra, kedves Főtanácsos Uram, kézcsókomat küldöm a Nagyságos Aszszonyának és szeretetteljes köszöntőt:

Ferenc.

[levelezőlap]

Paris. 933. 6. 22.

Kedves Főtanácsos Uram,

Artúr öcsém nyugtával jelentkezik, nagyon kérem, kegyeskedjék neki 10 pengőt kiutaltatni. Hálás köszönettel és szeretettel:

M. Ferenc.

Paris. 933. június 23.

Kedves Főtanácsos Uram, bocsássa meg, nagyon kérem, hogy újra zavarom levelemmel. Öcséimtől kaptam híreket, melyek engem meglehetősen nyugtalanítanak. De mert ez idén nem szándékozom hazautazni, személyesen nem járhatok el ügyeikben és nem segíthetek rajtuk. Úgy tudom, hogy az Egyesületünk kezében van még 60 pengő, most kénytelen vagyok lemondani arról, hogy abból megvásárolhassam azt a ruhát, melyre évek óta várok. Andor (Hetényből) 50 pengőt kér, Artúr pedig 10-et. Kérem tehát, kedves Főtanácsos Uram, kegyeskedjék ezeket az összegeket nekik kifizettetni, tőlem hoznak pár sort és nyugtát. Nincs más megoldás, hogy segítsék rajtuk. Hálásan köszönöm fáradozását, és majd a magam módján viszonzom azt. Magamról a következőket:

Most Kiss Vilma festőnővel és barátaival egy terv megvalósításán dolgozom – desins animés (magyarul nem is tudom: mozgó rajzfilmek?) produkálása céljából. Ez egy igen messzeható ügy – két filmtársasággal is tárgyalok. Ha megindul a produkció (egy-

lőre két 300 méteres filmről van szó, mindegyik 8000 rajz), úgy több hónapi megélhetést biztosít az nekem, noha én csak „adminisztrálok” és mellékesen meg is tanulom többé-kevésbé a dolgot (bár közvetlenül nem érdekel.) A dolog jól áll.

Ezenkívül teljesen elkészült a balettem. Ha Szentpál Olgáékkal* (Rabinovszky) nem tudom megvalósítani (bemutatnánk jövőre Parisban), úgy a monte-carlói orosz balett-társasággal lépek érintkezésbe, akik különben most épp itt adnak elő remek dolgokat, a legjobb festők műveivel.

Tárgyalok egy kiadóval egy Magyarországról szóló könyvvvel kapcsolatosan, és itt-ott publicitás és napilaprajzokkal is foglalkozom.

Mindezen túl az egyedüli hangsúly a magam művein van: július végéig együtt lesz vagy 25 nagyobb rajzom, egy kitűnő együttes, csaknem egyévi, igen erősen kiválógatott munka. Utána aztán főleg és kizárólag festeni fogok, úgyhogy újabb fél év múlva együtt egy jó kiállításanyag. Időközben aztán dönteni fogok, hol kezdjem a kiállításokat, itt feltétlenül megcsinálom. – Egészségem jó. Spanyolul igen haladt tudásom, az ősszel vagy olaszul vagy oroszul kezdek tanulni.

Bizony ez idén nem jutok haza. Engem főleg Artúr sorsa érdekel, de innét alig tehetek valamit. A fontos most az, hogy meg ne szakítsam a munkát, Franciaországot elhagyni, ez nem praktikus, megszakad minden szál, új emberek jönnek.

Legközelebb bővebben írok majd, részletesen arról, ami elfoglat – festői terveimről és problémáimról, melyek *íme* most valósulnak meg. Annyi az, hogy messze nem elég hozzá az energiám, most kezdődik csak a munka, lassú és hosszú előkészületek után.

A Nagyságos Asszonynak kézcsókomat küldöm, Főtanácsos urat szeretettel köszöntöm:

Ferenc.

Nagyon megörvendeztetne pár sor írása. Így is hallottam híreket a pécsi eseményekről, de nem tudom, milyen volt kiállításunk.

[képeslap]

933. aug.

Köszöntő a katalán partokról.

F.

Paris. 33. szept. 3.

Kedves Főtanácsos Uram, köszönöm érdeklődését. Délen voltam, barátoknál, onnét küldtem is egy lapot. Sajnos, időben, kevés volt, csodálatos vidék az, finom pireneusi illatával, pálmáival és narancsfáival. És a tenger kéksége! A katalánok aranyos, remek emberek, én, déli ember, igen jól éreztem magam köztük. Hat kis festményt csináltam, napi jegyzeteket, egy corridát is, ami Catalaniában inkább játék, a dél-spanyol bikaviadalokhoz képest. De minderről majd bőségesen, élőszóval. Addig úgysem nyugszom, míg Főtanácsos úrkat Parisba és délre el nem kísérhetem. Ha egyszer rendeződnek a közép-európai pénzügyek, úgy ez egy megvalósítható terv lesz.

Visszatérek lapjára. Én a jelzett levelet nem kaptam meg, a levél tehát elveszett. Nem értettem, mi is történt annyi időn keresztül, de annál jobban örülök most, hogy mégis kaptam hírt, jó nyaralást a szőke Balatonnál, jó pihenést.

Novemberben lesz egy éve, hogy itt vagyok, a komoly munkáról szólva nem túl sok az eredmény. 20-25 nagy rajzom van, de a java még tervben. Csak néhány festményem,

* Szentpál Olgáékkal (...) nem tudom megvalósítani – Szentpál Olga a hagyományos kötöttségektől felszabadított tánc- és mozgásművészeti iskola egyik hazai pedagógus-egyénsége a húszas-harmincas években; a művészettörténész Rabinovszky Máriusz felesége.

az is csupa kezdet. Aránylag kitűnőnek mondható az egészségem, jobban is dolgozom, de mégis igen lassan. Az anyag túl nagy részében magyar vonatkozású, itt-ott absztrakció és talán valami délről. Szoborkonstrukciókat szeretnék csinálni közben, a tervük kész. És elkészítettem egy balettot, melynek sorsa még bizonytalan.

Praktikusan bizony nem jól mennek az ügyeim, noha itt tagadhatatlanul érik az általános javulás. Kiss Vilma és Perényi Lenke társaságában egy ideje rajzfilmügyekben járok és tárgyalok, de még mindig nem tudtam végleges eredményre vinni. Ez, ha megindul, egy nagyszabású üzlet lenne, amiből egy ideig jól lehetne megélni. Persze a publicitásrajzok továbbra is foglalkoztatnak több-kevesebb eredménnyel. Tény az, hogy hosszabb idejű hitelből élek, és csak novemberre számíthatok biztosabb jövedelemre. Most mindenestre újra munkához láttam, és elsősorban portrékat csinálók, melyek itt állnak megkezdetten hónapok óta (a pécsi Deutsch família szerepel a sorozatban elsőnek), ezek legalább biztosra vehetők anyagi oldalról, míg különben sokféle tárgyalásom és szalagálásom a rajzfilmügyben ez ideig határozott, igazi jövedelmet nem mutathat föl. Az ember nem is gondolja, mennyi vesződség, mennyi utánjárás kell ahhoz, hogy egyetlen rajzfilm előállítását meginduljon. Megjegyzem, Perényi Lenke a szakmában a legkiválóbbak egyike (nagy amerikai karrierje a garancia) és munkatársai is azok, a tervek nagyszerűek. Már nemegyszer megfelelő megegyezésnél tartottam – két filmtársasággal, amikor megakadt a dolog. Persze ha ez a kis társaság egy ilyen 300 méteres rajzfilmet elkészít, a többi automatikusan jönne. A fő baj ott van, hogy minden produkció a maga tervein ül, és nem tud egyhamar más szellemű műveket bevezetni. Engem, végül, gyakorlati szempontból is érdekelt az ügy; új orientáció van ezen a téren is, arról volt szó, hogy balett-tervet dolgoznánk föl, én azonban ezt legszívesebben mégis színpadon látnám.

Schulhof Aranka, ez a rajongó idealista, Überseeben meghalt még a nyár kezdetén. Grippét kapott és az elvitte. Nagyon sajnálom őt, régi, gyermekemlékek fűződnek nevéhez, ő, szegény, Rippl-Rónai mester udvarához tartozott. Steinleitnerék hívnak oda, ők is nagyon le vannak sújtva.

Miután Főtanácsos úr levele elveszett, nem tudom, mi történt kiállításainkon – talán lenne kedves és pár sorban visszatérne erre a témára. Nem tudom, mi volt tőlem kiállítva, főképp azt nem, a reprezentációs kiállításunk milyen volt. A jövőt is szeretném tudni, mihez tart az végett. Szeretnék ebből a hat catalániai „levelezőlapból” Pécsre küldeni, mert mindenkinek nagyon tetszenek, de lehetséges, hogy kényszerítve leszek, és el kell őket adnom hamarosan. Ez esetben gondoskodnom kell arról, hogy idejében küldhessek olyan művet, ami a pécsi publikumnak jobban megfelel. Azt hiszem, egyetértünk abban, hogy fokozatosan kell előrehaladnunk az újabb törekvések bemutatásával – ez a fő oka annak, hogy én nem küldök soha „problematikus” kompozíciós műveimből, azokat egy későbbi időpontra tartogatva. Itt megjegyzem, hogy annyi kísérlet után most nem csinállok magamnak gondot pesti kiállításom dátumával, ha együtt lesz az anyag, úgy majd kilépek vele. Hazulról nemigen kapok híreket, a rokonság, Rippl-Rónaiék felől, egyre fogy, kedves embereim, fiatalok főképp, hagynak el bennünket. Apáméktól is kevés a hírem, az se jó, különösen Andor öcsémmel van baj, Hetényben, aki, nem tudom, miféle változásokon megy át. Nem tudom, mikor kerülök haza, talán jövő év nyarán, talán tavasszal. Most, az ősszel, igyekezni fogok, hogy újra órákat adhassak festésetzből, tovább tanulom a spanyolt, mely máris egész tűrhetően megy. Egyik tervem az, hogy részben gyalog bejárnam Spanyolországot, rajzokat és fotókat csinálnék, és egy kevés szövegű könyvet hoznék össze az ismeretlen és csodálatos Spanyolországról. Otthon nem ismerjük! Talán kapnék kiadót erre, és ha tervem szerint készülné el, úgy az egy nagyon szép könyv lenne, megnyitva későbbi könyvek sorát, amit egy napon messzibb, délibb országokból írhatnék és állíthatnék össze. Kevés az ember ideje és energiája.

Kedves Főtanácsos Uram, megkérdem, hazaküldhetem-e útleveletem. Lejárt jó ideje

és nélküle nem mozdulhatok. Már a múltban többször volt kedves vesződni ezzel az ügyemmel, most újból megkérem, hogy válaszoljon, mit és hogyan tegyek.

Szeretnék egyszer én is megállni a Balatonnál, talán ez a legszebb része szegény hazánknak. Egy barátunk – úgy tudom – otthon van, nem fognak találkozni Főtanácsos úrék?

Köszönöm, befejezésül, a lapot és mihamarabb, gondolom, egy levelet kapok. A viszontlátásig, írom, sok szeretettel gondolkodom mindkettőjükre és szívből szóló barátsággal köszöntő

M. Ferenctől.

Címem állandóan egy: 8. rue François-Mouthon, Paris XV.

Paris. 33. szept. 29.

Kedves Főtanácsos Uram, úgy látszik, Fonyódra küldött leveletem nem kapta meg, ezúttal talán az enyém veszett el? Egyet-mást megírtam volt, de most újra megkérdem, mikor lesz téli kiállításunk? Szeretném ezt tudni, hogy idejében elkészíthessek valamit. Azután azt is szeretném hallani, vajon elküldhetem-e útleveletem meghosszabbítás végett. – Dolgozom, szokás szerint, képeket festek, rajzolok és konstrukciókat készítek, most egy nyugodtabb, egyszerűbb és mindenképp jobb szakasz következik. Ha igaz, nagy anyagom Budapesten majd egyszerre kerül bemutatásra. De ezenkívül igen sokféle elfoglaltságom van. Perényi Lenkével, Kiss Vilmával és azok barátnőivel hónapok óta dolgozom rajzfilmügyben, és terveink igen előrehaladtak. Ez egy igen komplikált és messze nyúló szervezkedés, filmprodukciónak és amerikai szisztéma szerint correspondence útján történő tanítása a rajzfilmnek. Én nem ijedek meg semmiféle munkától. Remélem, ez időn több keresetem lesz mint tanítónak, több ajánlatot adtam be magániskolákhoz. Egyetlen célom az, hogy festői terveimet megvalósíthassam – ezért vesződöm és ezért áldozom föl minden erőmet. – Egészségileg tűrhetően állok. Kérem kedves Főtanácsos uram, írjon párt sort, szeretném tudni, hogy vannak, és azt, hogy mi újság Pécsen. – Szeretettel köszöntöm és a Nagyságos Asszonynak hódolatomat küldöm:

M. Ferenc.

933. X. 16.

Kedves Főtanácsos Uram, köszönöm kedves és vigasztaló levelét. Bizony eléggé lehangoltak vagyunk, párisi magyarok, és nem látjuk magunk előtt a kilátást. De vajon mit lehet tenni, hová kell mennünk? Már régóta foglalkozom a tervvel, hogy Spanyolországba tegyem át otthonomat, Barcelonába, de mindez roppant körülményes és kockázatos. Csak egyik naptól a másikig dőcög a szekér...

Különben mostanában jól dolgozom, igen színes, magyar témájú képeket festek, melyek minden tekintetben ígéretesek. De a párisi drágaság megöli az embert. Egy itt élő pécsi, Előd Géza jó ismerősöm (Előd postatanácsos fia) december elején meg haza, vele küldeni fogok a téli kiállításra anyagot, két kisebb olajfestményt. Már most megköszönöm a rájárási költségeket. Úgy örülök, hogy a mai nehéz körülmények közt is oly szép eredményeket mutat fel az Egyesület; a tehetségkutató kiállítást pedig külön is hangsúlyozottan üdvözlöm. Bár magam is intenzívebben részt vehetnék a közös munkában! Mellékelem útleveletem is, nagyon szépen köszönöm, Főtanácsos uram, baráti szívességet ebben a dologban. Miután kitudódott, hogy még 40 pengőm van az Egyesület kezelésében, szeretnék arra nézve egy kérést megkockáztatni, ami a következő lenne: Artúr öcsémnek juttatnék 15 pengőt (ő szegény nagy nyomorúságban van, összes hozzátartozóim közül az ő sorsa foglalkoztat legjobban, hiszen betegsége minden áldozatot kevésre redukál), azonkívül 21 pengőt szeretnék eljuttatni a következő címre: Asztalos Mihályné, Budapest, Liszt Ferenc tér 7. Cukorkaüzlet – Bodnár Ödön fivére megbízásából (az

utóbbi itt a Magyar Ház tanítója), akinek ezzel az összeggel tartozom. Gondolom, egy pengő fedezi a postai költséget. „Egyelőre – mint mondják – ezek a kéréseim”, nem is tudom, miképp történik az, hogy szakadatlanul terhelem Főtanácsos urat, akinek pedig úgyis annyi a dolga.

Magamra visszatérve, a grafikai anyagom körülbelül együtt van, és most 6-7 festményen dolgozom. Régi szoborterveim (konstrukcióim) azonban még papirosan vannak. A „magyar balett” sorsa még bizonytalan, úgy látom, Szentpálék Budapesten anyagiak miatt nem tudnak hozzáfogni. Ily módon valószínű, hogy a „Monte-carlói orosz balett”-tel egyezek meg, ami azt jelentené, hogy a jövő szezonban kijönne a mű. A *Nyárspolgár* című mappám kivételén is dolgozom. Praktikusan nemrég egy valóságos konszertet szerveztem reklám- és plakátrajzokkal kapcsolatosan – egy ügynökünk van. De ez csak a kezdetén áll. Sokkal jobban bosszant az, hogy az amerikai Perényi Lenke egy többhetes munkámat elhibázta: havi háromezer frankot ajánlott föl neki egy iskola, rajzfilmtanításügyben, melyből napi egy-két órai (esti) elfoglaltságért nekem ezer jutott volna. P. kevesellte ezt, később, amikor elfogadta volna, az iskola másokat szerzett. Vissza van a rajzfilmprodukción, ahol persze csak „percentekről” lehet szó. Spanyolul természetesen tovább tanulok, ez most már a fejlett fokon áll: azt hiszem, ez idén nekifogok az olasz nyelvnek is. Spanyolul különben rendszeresen „társalgunk”, csere alapon.

Egyik budapesti ismerősömnek öt kis képet küldtem, collioure-i emlékeket (köztük egy corridát) abban a reményben, hogy ő eladja azokat. Pedig nagyon szerettem volna ezt Pécsre juttatni. Mily csodálatos vidék az! De megkérdem, ha valami külön óhaja volna Főtanácsos úrnak – téma tekintetében, írja azt meg nekem, most még van idő ahhoz, hogy elkészítsem.

Parisban szép és elég meleg ősz van, vajon hogyan ússzuk meg a telet! Legfőbb gondom most az, hogy egy pár cipőt vehessek magamnak – kis és nagy gondok ily módon összekeverednek és elmosódnak. Mert nagy politikai felhők alatt most mégis megindult a párisi szezon, és ha annak nagyobb része számomra elérhető, mert pénzbe sem kerül (például a múlt évben úgyszólván állandóan ingyen jártam a legjobb mozikba, igaz, nem túl gyakran), de mindehhez elsősorban egy pár cipőre van szükség. A festőszerszámok azonban fontosabbak.

Szeretettel köszöntöm Főtanácsos úrékat, és köszönöm kedves levelét és a benne foglaltakat. Jobb jövőt, mint az elmúlt év volt és jó egészséget! A viszontlátásig:

Ferenc.

Paris. 33. nov. 23.

Kedves Főtanácsos Uram,

köszönöm levelét és az útlevelet. Kiállításunkra a következőképpen határoztam: A héten küldeni fogok egy olajfestményt, melynek mérete 61 x 50 cm. Ha lehetséges, a vakkereten hagyva küldöm, ha nem, úgy felgöngyölítve. A festmény címe: *A spanyolországi úti-mappából*. Árat tessék határozni, én nem ismerem, mit lehet kérni. A jelzett festmény nincs lakkozva, de ettől el lehet tekinteni. Igen kedvezőtlen körülmények közt csináltam ezt a kis képet a prezentálást illetően, azt hiszem, legcélszerűbb az lenne, ha Gebauer barátunk újra vakkeretre húzná, és befejezésül egy centiméteres aranykeret kitűnő lenne. (Ha lehet, felhúzza küldöm, ez esetben ez a munka elesik.) Ezentúl írtam Budapestre, hogy december 1-jén küldjék el Főtanácsos úrnak azokat a kis festményeket, melyek még ott vannak – ezek a collioure-i munkák. Legfőljebb négyről van szó, lehet, hogy kevesebb. Cím lenne: *Collioure* (napi jegyzetek egy katalán kikötőből). Ezeket, mert nem lehet felhúzni, üveg alá kellene helyezni és a szokásos, kitűnő módon keretezni. Én azt hiszem, hogy ezek a képek jól mennek a pécsi anyaggal, annak egy kis tárgyi újszerűséget adhatnak. Mint mindig, most is megkérem Főtanácsos urat, legyen kedves és válassza ki

saját gyűjteménye számára azt, amit legjobban szeret közülük. Persze fontos lenne, ha sikerülne valami eladás – öcséimen kellene segíteni, akik rendkívül súlyos helyzetben vannak, végül magamon. Ezúttal köszönöm meg, hogy Artúr öcsém ügyében volt oly kedves lépéseket tenni (mint ő írja) – a városi szellemi munkákban való részvételt illetően. De talán föl lehetne őt használni a kiállításnál is, ő szívesen tenne meg mindent, úgy-sincs dolga, sajnos.

Magamról ezúttal annyit, hogy most új erővel fogok a munkához; sok tennivalóm van, megcsinálom 34-ben párisi kiállításomat. Sajnos anyagilag elég bajom van, a párisi drágaság megöli az embert. Folytatom eddigi ügyeimet és fotográfálok is. A „VU” december 9-i számában is jönnek fotók, többi közt a hetényi kis parasztlányok képe is. Szeretném tudni, milyen lesz kiállításunk. Ha lesz katalógus, kérem szeretnék egyet.

A viszontlátásig szeretettel köszöntöm kedves Főtanácsos uramat és kézcsókomat küldöm a Nagyságos Asszonynak:

Ferenc.

Gebauert és édesanyját szeretettel köszöntöm.

Paris. 34. I. 7.

Már több hónapja nem kaptam Főtanácsos Úrtól híreket, remélem és kívánom, hogy nem az egészségével van baj, hanem elfoglaltsága akadályozza meg abban, hogy pár sort küldjön. – A katalógust köszönöm; nagy érdeklődéssel olvastam dr. Szőnyi* izes cikkét. Egyben megtudtam azt is, hogy tőlem mi volt kiállítva.

Magamról csak annyit, hogy kitűnően dolgozom, egészségem jó és egy pár hónapja különösen rosszul megy a dolgom. Munkáim óriási tempóban haladnak mindazáltal, és ennek következtében párisi vonatkozású festői terveim igen jól alakulnak. Persze a szörnyű anyagi pangás, politikai zavarok erősen befolyásolják ügyeim (és barátaimét) fejlődését. Ha nem lenne akadálya, már hetek múlva kiállítanék az „Abstraction-Création” nevű új galériában, melyet úgy tekintenek itt, mint az egész európai piktúra magvát és jövőjét. Ez egy nemzetközi értelmű csoport, körülbelül 80 taggal, melyből csak 12 francia van. Magyarok közül Beothy István szobrász* visz ott jelentékeny szerepet, és még van egypár magyar, például Tihanyi.* Én ott új ember vagyok. Itt, ebben a galériában szeretném kollektív kiállításomat is rendezni, ami persze későbbi dátum lenne.

De úgy látom, hogy meg fogok akadni, valószínűleg hamarosan hazakerülök, legalábbis pár hónapra – főképp azért, hogy anyagilag rendezzem ügyeimet. Igen sok adósságom van, én *mindenkinek* praktikusán itt rendelkezésére állok, és komoly eredménye-

* *A katalógust köszönöm...* – Dr. Szőnyi Ottó előadását közli a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága „1933 Téli Kiállítás” tárgymutató katalógusában, *Lotz Károly művészete a pécsi Székes-egyházban* címmel. Dr. Szőnyi Ottó pápai kamarás, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága egyesület tiszteletbeli tagja. – 1933-ban Martyn Ferenc kiállított képei a Társaság e katalógusa szerint: 1. Spanyolországi útimapából – 200 Ft és 4 kép Collioure – napi jegyzetek egy katalán kikötőből címmel à 60,- Ft. Valamennyi olajfestmény.

* *Beothy István szobrász* – Beothy István (1897–1961), szobrász és konstruktőr. Budapesten építészeti és szobrászati tanulmányokat végzett, 1925-től Párizsban élt. 1931-től az „Abstraction-Création” művészcsoport titkára, melynek 1934-től Martyn is tagja és kiállításainak résztvevője. 1983-ban Beothy István műveiből Pécssett a Modern Magyar Képtárban gyűjteményes kiállítást rendeztek.

* *Tihanyi Lajos* – (1885-1938), a MA c. folyóirat köré csoportosult festőkhöz tartozott. A húszas évek végétől élt Párizsban.

ket érek el érdekükben, csak, természetesen, a magam ügyei állnak rosszul. Egy bizonyos: pár hónapon belül rendeznem kell a dolgokat, mert nagy baj lesz különben, ami egész jövőmre kihatással lehet. Szóval minderről majd úgyis bővebben. Otthon, úgy képezem, pár hónapot kizárólagosan pénzszerzésre fordítok, és aztán folytatnám itteni működésemet. Egyelőre beláthatatlan, milyen lehetőségek várnak rám Parisban, mindenestre a legelső teendő: a kitartás. Annyit, annyifélét, amit végzek, úgysem tudna senki utánam csinálni, ezt minduntalan hallom – de persze mindez energiát vesz el, és késleltet amúgy is rendkívül nehéz jellemű festői teendőimben.

Ezúttal különben egy kérésem volna Főtanácsos úrhoz. Artúr öcsém mondja, hogy Rajkovits Károly irodájában (71. ajtó a Városházán) egy kisegítő munkaerőre volna szükség, melyről a polgármester úr rendelkezik. Artúr, úgy tudom, ebben az ügyben volt Főtanácsos úrnál, sőt időközben más ügyeiben is, amiket én magam még meg sem köszöntem. Mármost én, ezúttal, nagyon kérem Főtanácsos uramat, fogadja Artúr öcsémet, és azontúl tegye meg az érdekében azt, amit szükségesnek tart. Szegény fiú esztendőök óta van borzalmasan nehéz helyzetben, nincs egy fillérje sem, teljesen demoralizálja helyzete. Viszont Rajkovits állítólag megszerette (ott már dolgozott) és *szívesen* venné magához. Persze minden a polgármestertől függ. Artúr már a napokban jelentkezik és személyesen, pontosabban adja elő a dolgot, melyet én, persze, innét nem ismerek egész pontosan. Végezetül: előre is köszönöm Főtanácsos Uram közbenjárását és azért *nagyon* hálás leszek. Ez az ügy nekem nagy gondom, szakadatlanul foglalkoztat. Szeretném tudni azontúl, miféle terveink vannak, amennyiben én azokhoz hozzájárulhatok, teljesen rendelkezésére állok. A tavaszi kiállítás mikor lesz, ezt szeretném tudni, mert hiszen ezúttal is olyat szeretnék Pécssett kiállítani, ami mindenképp logikus. Az, amit évek óta csinállok, tulajdonképp és kizárólagosan a párisi igen előrehaladott kritikának szólnak, némi aggodalmam van, vajon Budapesten nem forszírozom-e egy tervbe vett kiállítással a helyzetet (ami nem célom), hiszen egy idő múlva úgyis *magától* előbbre kerül a kritika és az ízlés, amikor aztán neki kényelmesebb retrospektíve elkönyvelni a képet. A feketeleves még úgy is vissza van (lásd Rippl-Rónai esetét), amit egyébiránt a legnagyobb derűvel várok. Egyszóval, Pécssett most is azt állítanám ki, ami mind a Társaságnak, mind nekem a leglogikusabb, és ami mégis feltétlenül jó. Ha jónak látja Főtanácsos úr, készítenék egy párisi (város) képet és esetleg valami francia ízű (tárgyban) figurális képet. Kérem, majd erre szíveskedjék felelni – ezt igazán úgy teszem, ahogy kívánja.

Szeretnék fotókat küldeni műtermemről – én most „kezdek valaki lenni”, ahogy mondják, a többesztendei előkészületek eredményét most realizálom, egyébiránt nagyon pontosan és élvezettel. Ne tűnjék azonban mindez dicsekvésnek – a „valaki” itt azt jelenti, hogy a kis „i” betűt már elég ügyesen írom.

Remélem, hogy hamarosan kezethatok Főtanácsos úrral Pécssett, és egyszer talán lesz alkalmam arra is, hogy kissé részletesebben beszámoljak arról, ami festészetben Parisban történik.

Kérem, kézcsókomat küldöm a Nagyságos Asszonynak és Főtanácsos urat szeretettel köszöntöm:

M. Ferenc.

8. rue François-Mouthon
Paris (15e)

PILINSZKY JÁNOS ADY-KÉPE

Két költő viszonya, kivált egyiknek a másik életművében való értelmezettsége meglehetősen szokványos irodalomtörténeti téma. Az ilyen földolgozásoknak van is bizonyos másodlagos jellege; ezek ugyanis az árnyalatokat mondják ki, nem a lényeket, az igazán fontosat. Magam, aki nem vagyok Pilinszky János életművének módszeres kutatója, s az életmű ismeretében nem vehetem föl a versenyt az erre szakosodottakkal, egy ilyen, a már kialakult képet finomítani hivatott megközelítésre nem is vállalkoznék, ha nem gondolnám úgy, hogy Pilinszky Ady-képében valami nagyon lényeges, a két költőn messze túlmutató tanulság is megfogalmazódik. Pilinszky azonban, bár Adyról mindig csak röviden szólt, egy olyan értelmezési keretben interpretálta Ady életművét és szerepét, hogy magáról a modernitásról is fontos fölismeréseket mondhatott ki. Arról a modernitásról, amelynek zászlóbontó kezdetén (persze lényegi előzmények után) Ady, korszaklezáró végén pedig alighanem maga Pilinszky állott, s amelynek radikális átalakulását, új gondolkodástörténeti fázissá szerveződését Pilinszky meglehetősen pontosan észlelte is. A nagy témát, Pilinszkynek a modernitáshoz való nagyon összetett s kellően maig nem elemzett viszonyát, persze, egyetlen rövid előadásban nem lehet kielégítően tárgyalni. De Ady-képe alapelemeinek értelmezésével e viszony néhány lényeges mozzanatát föl lehet villantani. A következőkben magam csupán erre teszek kísérletet.

A tulajdonképpeni értelmezés előtt, persze, néhány tényrt célszerű emlékezetünkbe idézni. Mindenekelőtt arról kell szólni, hogy Pilinszky életében köztudottan jelentős szerep jutott Ady életművének. A gimnazista, az iskolában oktatott irodalomtól még ódzkodó majdani költő, 14 vagy 15 éves korában, 1935-36 körül Ady verseit hallva ébredt rá a költészetre, a költészet varázsára. Ezt maga is többször megvallotta, nyilvánosan is szólt róla, sőt ma már a Pilinszky-irodalom is számon tartja. (Vö. Tüskés Tibor, 1986.) Joggal, hiszen ennek az élménynek a hatására „döntött” úgy, „hogy költő lesz”. (Pilinszky János, 1994. 64.) Utóbb azonban bonyolultabb, sőt ellentmondásosabb lett a viszonya a költő-elődhez. Mi több, fölszínesen olvasva elszórt utalásait, interjúkban elhangzott néhány mondatos gondolatmeneteit, az Adytól való eltávolodás jeleként is értelmezhetjük őket. Bár írásaiban szinte mindig tételesen elismeri Ady költői nagyságát, igazán közel hozzá már nem Ady, hanem – a magyarok közül – József Attila állott. Ha Adyról szólt, szinte mindig szólt József Attiláról is, és utóbbit következetesen egy hozzá közelebb álló magatartás és modor példajaként hozta föl. Sőt, vegyük észre, Adyról szólva az igazi viszonyítási pont éppen József Attila volt számára, az Ady-értelmezést ez utóbbi költészete felől végezte el. De úgy, s ez az igazán tanulságos, hogy a két költő-előd szembeállításával voltaképpen a modernitás alakulástörténetét, alaptendenciáját is jellemezte.

Érdemes azt is emlékezetünkbe idézni, hogy értekező prózában, cikkben Pilinszky csak két alkalommal szólt Adyról. Először 1962-ben, egy József Attiláról írott rövid méltatásban jelent meg hangsúlyosan Ady neve és szerepe, majd néhány évvel később, 1968-ban önálló vallomásban szólt róla. Ez utóbbi írása sem hosszú, kb. egy nyomtatott lapnyi csupán, de e szöveg rendkívül tömör és gazdag, sőt gondolati szövete már-már a jó versek sűrítettségével rokon. Interjúkban, részben előszavas beszélgetésekben, részben eleve írásban fogalmazott válaszokban azonban ennél jóval többször emlegette Adyt. Így 1968-ban, 1969-ben (kétszer), 1970-ben (kétszer), 1971-ben, 1973-ban, 1977-ben, 1979-ben,

1980-ban (kétszer) és 1981-ben is. Ezek közül azonban szoros értelemben csak egynek tárgya Ady, a többiben csak utal rá. Ám utalásainak e sorozatából, ha vázlatosan is, rekonstruálható pozíciójának alakulástörténete, észlelhető véleményének részleges, de mégis megfogható módosulása.

Pilinszky Ady-értelmezésének kezdőpontja kétségkívül a *József Attila emlékkönyvébe* című, a Kortárs 1962. decemberi számában megjelent kisesszé. Ez természetesen József Attilát jellemzi, de – és szempontunkból ez az érdekes – Adyval összevetve. Szerinte József Attila: „Mozarti tehetség volt: a legbonyolultabb és a legegyszerűbb, a legmélyebb és a legtörekenyebb, a legsúlyosabb és a legáttetszőbb. *Ady titáni erőfeszítése* után ezért vették őt észre oly kevesen. A legkülönbekeztetettebb az emberek mindig rossz irányból várják. Neki nem voltak *fejedelmi pózai*, mint Adynak; nem ismerte a romantikus díszeket; a legmerészebb kísérleteit is a tökélyig megoldotta. Sorsa a legkülönbekeztetettebb rokon: Hölderlinével, Kafkaéval, Jézuséval.” Majd a sokat idézett záró mondat: „Huszonöt évvel halála után még ma is ő a legmodernebb költőnk.” (Pilinszky János, 1993. 240.) Ez a jellemzés annyira fősíkokban megszólaló, hogy nem lehet kétséges, vonzalma teljesen József Attiláé. De aligha véletlen, hogy mindeközben Adyról is kimondott néhány fontos dolgot. Mindenekelőtt azt kell észrevennünk, hogy Adyt viszonyítási pontként kezelte, olyan magasan jegyzett költőnek tartotta, akihez mérten lehet meghatározni a számára aktuálisan fontos alkotót, József Attilát is – az összevetés azonban ekkor aligha kedvező Adyra. A „titáni erőfeszítés” emlegetése ugyan még egyszerre elismerő és rosszálló, hiszen egyetlen jelzős szerkezetben tartalmazza a nagyra és a látványosra való törekvést. A „fejedelmi pózok” fölemlgetése azonban jórészt már csak kritika. Számára tehát Ady ugyan fontos költő volt ekkor is, de a „legmodernebb”, azaz a legmaibb már nem ő volt, hanem a másik alkotó.

Hat évvel későbbi, 1968. augusztus 3-i Adyról adott interjújából ugyanez az Ady iránti kritikai pozíció rajzolódik ki. Igaz, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai, akik erre a beszélgetésre rávették, arra keresték a választ, mi lehet az oka az Ady-recepció akkori apályának, s ez Pilinszkyt is befolyásolhatta. De önmagához, korábbi véleményéhez így is hű maradt. Már az interjú első mondatában ott folytatta, ahol a 62-es esszében abba hagyta: a királyi pózt emlegette föl megint. S leszögezte. „Ez a királyi póz vált lehetetlenné. Ma a Lear királyt szeretjük, aki engedett az alázat kísértésének. Ady viszont király akart lenni. Ma azokat a királyokat szeretjük, akik megtagadták a királyságot, és nem azokat a költőket, akik királyokká akartak lenni.” (Pilinszky János, 1994. 28.) Majd, Vezér Erzsébettel polemizálva, meg is fogalmazta főntartása okát. A királyi póz, mondta, azért vált tarthatatlanná: „Mert ma, amikor azt éljük át, hogy az egyéniséggel egy koncentrációs táborban, vagy nem tudom hol, szinte minden megtörténhet és abszolút lefokozható, és az ember megismerte a hihetetlen kiszolgáltatottságot, akkor e királyi útról nem lehet elindulni. Ez nem egy elindulási alap.” (Pilinszky János, 1994. 28.) Majd, egy újabb ellenvetésre válaszolva, még tovább finomította véleményét: „... a nagyok közül – mondta – ma igazán József Attila a népszerű. Aki egy didergő atom volt tulajdonképpen. Önerzetes atom. *De ma egyedül ez az atomönrézt fogadható el.*” (Pilinszky János, 1994. 29.)

Kétségtelen, e dichotómia elnagyolt. Tudjuk, Adyt nemcsak királyi pózok jellemezték, de a „minden egész eltörött”, „az ősi vad, kit rettenet űz” élménye is. Sőt, ő volt az, aki azt is kimondta: „ugrani már: soha már”. József Attila pedig, legalábbis egy ideig, maga is mutatott harsány gesztusokat – Németh László például éppen ezért nem szeretete. Tagadhatatlan azonban, hogy a szembeállítás mégis jogosult: e dichotómia lényeges összefüggést fejez ki. Értelmezése előtt azonban egy pillanatra meg kell állnunk. Az interjúban ugyan még sok minden van, ami megérdemli figyelmünket, ám Pilinszky értelmezésének alapsajátosságát már itt észre kell vennünk. Azt tudniillik, hogy bár költőről szólt, pozícióját mégsem szorosabban vett irodalmi, költészet-technikai kérdések hatá-

rozták meg. Ki is mondta: „Azok sem vonják kétségbe Ady nagyságát, akik nem szeretik, csak *nem tudnak élni vele*.” (Pilinszky János, 1994. 29.) Azaz: elismerte, hogy Ady nagy költő, ám számára nem ez volt az élő kérdés; valami mással volt baja. Valami olyannal, amit ez a költészet csak kifejezett. Az élő kérdés számára az, miért „nem tud élni” Ady költészetével, miért „idegenedik el” tőle?

Aligha kétséges, hogy Pilinszky Ady-értelmezése egy olyan „atomönerzet” pozíciójából fakadt, mint amelyet ő József Attilának tulajdonított. Az a „didergő”, „önerzetes atom”, akinek ő József Attilát látta, volt ő maga is, és Ady magatartása innen látszott „királyi póznak”. A kései modernitás léttapasztalata szólalt meg tehát benne. Az a tapasztalat, amelyet az én-integritás elvesztése, pontosabban, az én-integritás összezsugorodása, redukáltsága ural. A klasszikus modernításban ugyanis az én-integritás eszménye (és élménye) központi jelentőségű volt (innen érthető meg a 19. század személyiség-kultusza), s egy olyan személyiségképet föltételezett, „amelyik – Kulcsár Szabó Ernőt idézve – a szubjektumot önmaga dologiságának *teljességében* tekintette egésznek” (Vö. Kulcsár Szabó Ernő, 1995. 860.) A szubjektumnak ez a teljességet uraló képessége és szerepe azonban a kései modernításban fönn tarthatatlanná vált. Ezt, más szavakkal ugyan, de az interjú folytatásában Pilinszky maga világosan ki is mondta. Beszélgetőtársának, Vezér Erzsébetnek arra az ellenvetésére, hogy a „kornak vannak olyan tulajdonságai, amelyiktől nem tudja a költő elvonatkoztatni magát, s Ady nem is akarta” (Pilinszky János, 1994. 32.) – így replikázott: „Nézzé, én itt Eliot véleményét kitűnőnek tartom, aki azt mondta, hogy egy költő az nem nagy személyiség, hanem medium. Szóval Ady is nagy személyiség és nagy medium egyszerre. Én a medium Adyt szeretem, épp a biblikus verseiben, mert Isten előtt végre kicsinek érzi magát. Míg ezt a nagy személyiséget [...], ezt korszerűtlennek érzem.” (Pilinszky János, 1994. 32.) S hogy a „nagy személyiség”-nek ezt a kritikáját egy konzekvensen érvényesített kor- és létélmény tapasztalataként fogalmazta meg, a beszélgetés vége félreérthetetlenül mutatja. Úgy vélte ugyanis, hogy: „épp most érkezünk talán egy olyan periódusba, hogy az egész modernség kérdéses lesz. És ez a modernség kritikája, első komoly kritikánk lesz talán.” Majd, ismét: „...most a modernizmus is valami nagyon erős kritikai revízió alá fog kerülni, rövidesen. Szóval a sok eredmény mellett a fölhalmozódó válságok is felszínre fognak kerülni”. (Pilinszky János, 1994. 33.) Kor és én-integritás összefüggését tehát világosan látta, jöllehet ennek szociológikus meghatározottságára, közvetítési mechanizmusaira nem ügyelt.

A Vezér Erzsébeték készítette interjú természetesen, mint minden eleven dialógus, Pilinszkyt is saját álláspontja következetesebb végiggondolására és megfogalmazására készítette. Jól látható, hogy már a beszélgetés közben beépítette érvelésébe a beszélgetőpartner ellenérveinek tapasztalatait – vagy úgy, hogy elfogadta azokat, vagy úgy, hogy finomabb szerkezetű érvelésre kényszerült. Vezér Erzsébet érdeme, hogy Pilinszky ebben az interjúban Adyval kapcsolatban olyasmikről is beszélt, amikről máskor nem, vagy nem ily részletesen. Így itt szólt például arról, hogy az Ady-vers „a sejtetésre, a szuggesztióra rendezkedik be. Éltető eleme a félhomály, magnéziumfényben.” (Pilinszky János, 1994. 29.) S itt szólt arról is, hogy Adyt ezekben „a nyelvi szuggesztióiban” kell átélni, s hogy „Ady az valami egészen sajátos dolgot csinált, ami nélküle nem lenne a világban” (Pilinszky János, 1994. 32.) Adynak ezt a nagy kreatív teljesítményét pedig, jól érzékelhetően, már itt, a „királyi pózok” ellenére is messzemenően méltányolta.

A beszélgetés ösztönző szerepe azonban igazán az Adyról írott vallomásában mutatkozik meg. Ezt a rövid esszéjét voltaképpen szintén a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai hívták életre, hiszen ők kérték föl az *Iffjú szívekben élek?* (*Vallomások Adyról*) című írói vallomásgyűjteményben való szereplésre. Ez az írása valamikor 1968-ban készült, bizonyosan az előbbieken tárgyalt beszélgetés után, ám 1969-ben már meg is jelent. Ez tekinthető Pilinszky Adyról írott legkierleltebb gondolatmenetének. Egészében mesteri

írás, összefoglalja, újrendezi és szabatos szavakba önti mindazt, amit Adyról, az Ady-életmű lényegéről gondolt.

E vallomásának kapcsolata a Vezér Erzsébetekkel folytatott beszélgetéssel kétségtelen. Itt jórészt azt mondja el szabatosabban, fegyelmezett szerkesztésben, amit a beszélgetés során gondolt végig. Vallomása így részben álláspontja megismétlése. Az én-integritás elvesztésének, redukáltságának élménye pl. itt is középponti elem. Már a második mondatban megvallja, „... tökéletesen megértem, miért hanyatlott napjainkban [Ady] költészete iránti szeretetünk, lelkesedésünk. A koncentrációs táborok világa, az egyetlen kis didergő molekulára redukált ember után mit kezdjünk Ady királyi pózaival? József Attila mérésadatai az emberről és a mindenségről kétségtelenül sokkalta pontosabbak, használhatóbbak számunkra.” (Pilinszky János, 1969. 110.) Azt is újra elmondja itt, hogy a költő-előd „költészete főként nyelvi és képi szuggesztiókból él.” (Uo.) S az egyezéseket még jó néhány ponton ki lehetne mutatni. Ezeknél azonban szempontunkból fontosabbak azok a pontok, ahol a korábbi beszélgetés tanulságai továbblépésre készítették, s egy kiegyensúlyozottabb, sőt – végső lényegét tekintve – egyértelműen elismerő Ady-képet inspiráltak. Az első, ami e vonatkozásban föltűnő, az mindjárt a vallomás intonációja. Az első mondat ugyanis ez: „Ady ébresztett rá a költészet értelmére tizennégy éves koromban”. (Pilinszky János 1969. 110.) Ez a pozitív sugallmú nyitás pedig nemcsak rásugárzik az egész szövegre, s Ady kiemelt fontosságát mutatja a személyes élettörténetben, de ismételt megerősítést is kap a továbbiakban. A „királyi póz” bírálata s a nehezen fordíthatóság leszögezése után ugyanis a vallomás így folytatódik: „Ady jövője? Az értékelésben mutatkozó apály – szerintem – előbb-utóbb eltűnik majd. Hiszen éppen költészetének »királyi eleme« rendkívül gazdag, sokrétű, ha sokszor több is van benne – sajnos – a nietzscheánus, mint az evangéliumi királyságból.” S a „gazdagság”-nak ez az elismerése valamiképpen a klasszikus modernításban megnyilatkozó – még megnyilatkozni tudó – én-integritás visszaigazolása is. Az egykorvolt személyiség emberi gazdagságának méltánylása, egy későbbi, rosszabb pozícióból, az Auschwitz utáni világból. Ez magyarázza meg, hogy Ady mérlege Pilinszky-nél végül is igen jó: „Számomra – mondta – mindenek ellenére – döntően és végérvényesen Ady a legjelentősebb modern magyar költő. Mint Baudelaire a franciáknál, ő az, aki Atlasz módjára megfordította hátán a régi világot, mondhatnám úgy is, a régi magyar világot. Ilyen tette csak szuverén óriás vállalkozhattott. Hogy mások Európa modernebb törekvéseit közvetítették volna? Mit számít? Ady egy irodalomtörténeti pillanatban a glóbusz ránc eső pontján magára vette és meg is fordította a világot. A többi irodalom. És többnyire csak irodalom már.” (Pilinszky János, 1969. 111.)

A vallomásnak ebben a részében több olyan tétel is van, ami némi magyarázatot igényel. Ha felületesen olvassuk e szöveget, föltűnik például, hogy itt Ady mint a „legjelentősebb modern magyar költő” szerepel. Ez pedig látszólag ellentmond Pilinszky korábbi tételének, miszerint József Attila a „legmodernebb költőnk”. Valójában azonban, ha jobban belegondolunk, itt nincs ellentmondás. Pilinszkyhez valóban József Attila tragikus létélménye, léttapasztalata állt a legközelebb; az én-vesztést dokumentáló kései József Attila-költészet kétségkívül közelebb van az Auschwitz utáni ember tapasztalataihoz, redukáltság-élményéhez, mint Ady „titáni erőfeszítése”. De Pilinszky azt is tudta, hogy – igaz, egy merőben más történeti szituációban – Ady valóban szuverén személyiségként tudott megnyilatkozni. Ahogy a vallomás ki is mondja: „szuverén óriás” volt. Az én-integritásnak az ilyen fokú létezhetését az én-vesztést átélő kései modernitásbeli ember, kivált pedig a posztmodern elkötelezettje, persze nemigen ismeri el. Ha nyíltan talán nem is, implicite illúzióknak véli s mint számára (már) lehetetlent, elveti. Hogy Pilinszky, minden modernitáskritikája ellenére, nem így tett, az legalábbis mélyen elgondolkodtató. Oka ennek, részben, nyilván egy magasfokú intellektuális realitás-igény, a dolgok beval-

lásainak bátorsága. De az ok csak részben lehetett ez. A magyarázat lényege megítélés szerint mélyebben, irodalom és élet viszonyának nem-esztéticista fölfogásában keresendő. Pilinszky szerint ugyanis, mint látjuk, Ady teljesítménye az volt, hogy „egy irodalomtörténeti pillanatban a glóbus ránk eső pontján magára vette és meg is fordította a világot. A többi irodalom. És többnyire *csak irodalom* már”. (Pilinszky János, 1969. 111.) Márpedig ez a gesztus, az, amely a „csak irodalom” kitételben kétségkívül benne van, félreérthetetlenül jelzi, hogy az önelvű, önmagára záródó irodalomnál Pilinszky magasabb rendű, fontosabb értéket vagy értékeket is tételezett. Olyan értéket vagy értékeket, amelyeknek mérlegén Ady egyenlege pozitív volt.

A kérdés azonban éppen az, mi volt, mi lehetett ez az irodalomnál fontosabb érték? Az Adyról írott vallomásban ez nincs kifejtve, de a Pilinszky-életmű és -irodalom ismeretében föltételezhető, hogy itt valami szakrális vagy inkább metafizikai dimenzióra kell gyanakodnunk. Ahogy ugyanis Tüskés Tibor írja róla: „Ars poeticája szerint a művészet [...] szakrális eredetű és célú: a költő feladata annak a spirituális útnak a bejárása, amelynek során a tényektől eljut a valósághoz.” (Tüskés Tibor, 1992. 6.) Azaz létkérdésekről, léttörténetről van itt szó valamiképpen. Ez tehát lényeges eleme kell legyen az Adyról írott vallomás értelmezésének is. S bizonyos, hogy ezzel Pilinszky egy nagy tradícióba tartozik bele. Abba, amely szerint a „művészet ugyanabba a szükségletbe gyökerezik, amely a vallást és filozófiát is életre hívja”, s amelynek föladása, az irodalomnak pusztá önelvűsége redukálása – Hegel szerint például – a művészet végét jelentené. (Bővebb magyarázat helyett hadd utaljak itt Márkus György [1996. 4.] kitűnő tanulmányára.) Pilinszky érvelésének ez a szakrálisba és metafizikusba való belekapcsolása azonban, valljuk meg, így még túl általános, sőt közhelyes. Közelebb jutunk az érvényes magyarázathoz, ha vallomása egyik mondatát kicsit jobban szemügyre vesszük. Mert – emlékezzünk csak – miben is látta Pilinszky Ady teljesítményét? „Ady – írta – egy irodalomtörténeti pillanatban a glóbus ránk eső pontján *magára vette és meg is fordította a világot.*” Ennek a mondatnak, s a beléje épített szempontnak a kifejtése pedig megvan egy időközben, 1968 áprilisában adott másik interjújában. (Pilinszky János, 1994. 26-27.) Ebben a Hornyik Miklós kérdéseire írásban, tehát szabatosan megfogalmazott szöveggel a Pilinszky arról beszél, hogy a „szegények azok, akik mintegy inkarnálták, valósággal a vérükben és húsupban, közvetlenül tagjaikban hordozzák időtlen idők óta a *világ rájuk eső, lényege szerint elviselhetetlen, fokról fokra megsemmisítő nehezét*”. S úgy vélte, a szegények ettől „érezhetik maguk körül egy isteni mindenség jelenlétét”. (Pilinszky János, 1994. 26.) Hogy kik is ezek a szegények, valami szociológiai entitásról van-e szó, vagy többről, szempontunkból most mellékes. A lényeges az, hogy Pilinszky szerint ez az egyedüli emberként vállalható magatartás, mivel ennek nem vállalása, mint ki is mondja, „katasztrófához” vezet. Okfejtését ugyanis így folytatta: „Szemben velük [ti. a szegényekkel] a gazdagok igyekeznek szabadulni e képtelen tehertől, a gazdátlan abszurditás gazdátlan terhet zúdítva a világra. [...] S amikor e lerakott és szinte láthatóvá és tapasztalhatóvá tett gazdátlan terhet maga a szellem se hajlandó többé magára venni már – beérve annak pusztá és kétségbeesésig menő vagy akár adekvátan frivol szemléletével –, lényegében csak súlyosbítja azt, amit a gazdagok már régen megkezdtek és eleitől elkövettek.” Sőt, teszi hozzá, így már: „Színre léphetnek a közönséges bűnözők – a végkifejtet szereplői –, kik az abszurditást, a botrányt most már közvetlenül követik el, direkt merényletük pervertáltságától várva valamiféle visszafelé ható meggazdagodás, hatalom és szabadság soha nem volt beköszöntét.” (Pilinszky János, 1994. 26-27.) Ady tehát, amikor „*magára vette és meg is fordította a világot*”, Pilinszky szerint valami alapvető fontosságú léttörténeti tettet hajtott végre. Olyat, amelynek jelentősége irodalom fölötti.

Adynak ez az irodalom fölötti, mondjuk így, léttörténeti aktorként való fölfogása magyarázza, hogy – az előbbiekkal teljes összhangban – Pilinszky hosszú évekkel később is

valamiféle megtartó példának látta Adyt. 1977-ben így vallott erről: „... bizonyos értelemben a nehéz út a legkönnyebb. A radikális követelmény az egyedül gyógyító. S én – tette hozzá – bízom abban, hogy az a minőség, amit számunkra, magyarok számára Ady, József Attila és Bartók – nem szívesen mondom, hogy tanítása, inkább azt, hogy – fölismerése jelentett, sokkal hatékonyabban él közöttünk, mint erre számos ellentmondó jelenségből következtethetünk.” (Pilinszky János, 1994. 162.) Azaz: Ady egykorvult teljesítménye – elavult „királyi pózai” ellenére is, egy megváltozott, sőt radikálisan átalakult történeti föltételrendszer közepette is – példa és kapaszkodó maradt számára. Ami azt mutatja, Pilinszky végül is kihallotta a pózok mögül a „medium Ady” szavait és teljesítményét, s azt saját körélményei ellenére is méltányolni tudta.

A kérdés csak az: jelenünk a „végkifejlet” vagy a remény ideje-e?

Irodalom

Kulcsár Szabó Ernő 1995

A szépirodalom „újraélesztése”. Jelenkor, 10. sz. 853–862.

Márkus György 1996

Hegel és a művészet vége. Kritika, 9. sz. 3–8.

Pilinszky János 1969

[*Vallomás Adyról.*] In: *Iffjú szívekben élek? Vallomások Adyról.* Bp. 110–111.

Pilinszky János 1993

Tanulmányok, esszék, cikkek. 1. köt. Szerk. Hafner Zoltán. Bp.

Pilinszky János 1994

Beszélgetések. Szerk. Hafner Zoltán. Bp.

Tüskés Tibor 1986

Pilinszky János alkotásai és vallomásai tükrében. Bp.

Tüskés Tibor 1992

Költészet és metafizika. Pilinszky Jánosról. A Tiszatáj diák-melléklete 3., december.

„HOGY VALLJALAK, TAGADJALAK...”

Hit és nem-hit kettőssége József Attilánál

József Attila Istent idéző versei, különösen a késeiek, nemigen férnek bele az „istenes versek” hagyományos kategóriájába. Ady istenes versei viszonylag könnyen kijelölhetők, hiszen maga a költő, „Istenhez hanyatló árnyék”, helyezi el őket önálló ciklusokban, bár az ő istenes versei is mindenképpen túlnőnek a szűkebben értelmezett műfaji és tematikai határokon.

József Attilánál, a „hogyan valljalak, tagadjalak” költőjénél mindez jóval problematikusabbnak tűnik. Nem hit és kétely, hanem hit és nem-hit szembesül verseiben. Amennyire magától értetődő Ady Isten-kereséséből következő Istenre lelése, a kételytől a hitig vezető útja:

*Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.*

legalább annyira jellemző József Attilánál az összegezés, melynek során hit és nem-hit egyszerre, szimultán van jelen:

*Én istent nem hiszek s ha van,
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.*

Adynál az Isten-keresést a törvényszerű ráतालálás követi:

*Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem,
S egyek leszünk mi a halálban.*

Verseiben József Attila nem az Ady által megidézett „Ádám hol vagy?”-ra válaszol; inkább követelné a reá tekintést:

*Ijess meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.*

Amennyire természetes Adynál a ráतालálás, az azonosulás zsoltáros bizonyossága, az, hogy

*Az én ügyem a te ügyed
S ki ellenem támad, azt verd meg,*

legalább annyira problémadús ez a viszony József Attilánál:

*Vizsgáld meg az én ügyemet,
mielőtt magam feláldoznám.*

Költőnk akár a zsoltárral is szembeszáll: a XC. zsoltár „Tebenned bízunk elejitől fogva” kezdősorát is a „Magamban bízam elejitől fogva” dacosságával váltja fel.

„Ez az Isten-viszony – és tükröződéseként az Isten-kép – írja ihletett tanulmányában Beney Zsuzsa –, feladatlanul tartalmazza a hit és a hitetlenség ellentétét (...) a költő met-szően éles logikájával folytonosan meghatározni, ellentétpárokra sarkítani és közülük választani akar.”

Ady „Hiszek hitetlenül Istenben” alapállásának megvan a maga hátországa, mely-hez, akármennyire bonyolult is viszonya hozzá, fel-feldobott kőként visszahullhat, melyet mindig is maga mögött érezhet: a kora gyermekkorától megtapasztalt bibliás kálvi-nistaság.

Vagyis éppen az, ami József Attilánál kezdettől fogva hiányzott, s valamely tételes valláshoz való tartozását eleve kizárta.

Ez az írás nem annyira József Attila Isten-képének a korai Isten-versektől a kései, hi-ányt összegezõ költeményekig ívelõ alakulását követi nyomon (más helyütt, *Úr a lelkem* című József Attila-könyvemben írtam erről részletesebben): inkább azokra a tényezőkre koncentrál, melyeket a költő élete során megtapasztalt, s ennek alapján foglal állást az „istenes versek” tekintetében.

Görögkeletinek keresztelték – apja után, aki igen hamar elhagyta családját. Előbb, elemista korában, talán nővérei nyomdokán, református hittanra járt, s nővéreivel együtt rendszeres látogatója volt a Kálvin téri vasárnapi iskolának. Egészen addig, amíg az első családás nem érte: a vasárnapi hitoktató néni hónapokkal előbb beharangozta a kará-csonyi ajándékot. József Attila személyre szóló, általa eltervelt játékot, ajándékot várt, s szabvány édességcsomagot kaptak valamennyien. Ezért hagyott fel a vasárnapi iskola látogatásával. Majd polgáristaként egy görögkeleti pópához járt hitoktatásra. Egyedüli tanítványa lévén, a barátságos pópa sakkozni tanította a fiút, aki „a görögkeleti vallás-ban nyugalmat nem nyert, csak papot”.

Anyja halála után az ő református hitét követő nővérenek zsidó vallású férje lett a gyámja, akit hithű családja e vegyes házasság miatt ki is tagadott. A gyám, nem akarván veszni hagyni a jó képességű fiút, közeli ismerőiséhez, a haladó szellemű keresz-tényszocialista Giesswein Sándor pápai prelátushoz fordult segítségért. Giesswein hosszasan el is beszélgetett a tizenöt éves fiúval, s jól megérezte annak nem mindennapi tehetségét. „A kegyes úr – írja könyvében József Attila nővére, Jolán – kiforgatta a fiú lel-kének minden redőjét, vallatta, érez-e magában hivatást Isten szolgálatára (...) Az öreg-úr meglepetéssel tapasztalta, milyen érett eszű, okos, mélyen gondolkodó a gyerek korá-hoz képest. Minden kiváló tulajdonságát kihámozta belőle, és örült, hogy ilyen nagysze-rű tanítványt kapnak a rend paptanárai. Közben, pillanatokra, elkomorodott: kár, hogy a gyerek görögkeleti vallású. De hát ezen lehet segíteni, majd áttér a római katolikus hit-re.” El is intézte, hogy felvegyék a nyergesújfalui szaléziánus iskolába. József Attila mindössze két hetet töltött Nyergesújfalun a szaléziánusoknál, majd megszökött onnan, s visszatért nővére családjához. Nem szívesen beszélt élete eme korszakáról. Valamivel később mindössze annyit mondott őt faggató nővérenek: „Mit tudhat egy buta kolyók arról, hogy papnak való-e vagy sem. Istennel való dolgunk sokkal komolyabb...”

A vallási tarkaság, mely nyitottságot eredményez ugyan, de identitászavart is, a to-vábbiakban csak növekedik. Húszéves, amikor Bécsben Hatvany Lajost megismeri, aki a hatvani kastélyba, nővérehez, Hirsch Albertnéhez küldi vakációra. Majd a Hatvany csa-lád elintézi, hogy a zsidó vallású diákok számára létesített ösztöndíj segítségével Párizs-ban tanulhasson. „Zsidó diáknak szánt pénzt fognak magára »pazarolni«, akit pedig ha-zája oly szívesen melengetne Szegeden” – írja Hirsch Albertné a költőnek, finom iróniá-val utalva a költő szegedi konfliktusaira.

Valamivel korábban ugyanis, mindössze tizenkilenc évesen, perbe fogják: bíróság elé

állítják istengyalázás vádjával, a *Lázadó Krisztus* című verséért. „A versben foglalt egész gondolatmenet – szól a vádirat –, annak egyes kifejezései Isten ellen intézett gyalázkodó kifejezéseket foglal magában.” Védője, a kiváló büntetőjogász, Vámbéry Rusztem egybeköltött arra hivatkozik, „hogy a vádhatóság nem indított istenkáromlás címen sohasem bűnvádi eljárást Ady Endre ellen, aki pedig egyik gyönyörű versében ezt a kifejezést használta: Izgága Jézus. De elnéző volt az ügyészség – folytatta Vámbéry – Petőfi Sándorral szemben is, aki pedig *Az Apostol* című versében ezt írja: »hét-nyolc esztendő alatt olyan tolvaj lesz, mint Krisztus.«” Egy szegedi jogászprofesszor viszont hírlapi cikkében helyesli a törvény szigorát, s mélységesen elítéli az „istengyalázó” fiút. Alig ültek el a per hullámai, midőn *Tiszta szívvel* című versében a szegedi konzervatív sajtó „az erkölcsi pornográfia versfaragási műveletlenségével (...) négystrófás rímbe szedett mázománnyt” lát, amelyben „valaki hivalkodik, hogy »se istene, se hazája« (...) Nemcsak a megbotránkozás, de a kimondott undor fogja el az embert” – összegezi önkényes elemzése eredményeit a korabeli lap. (Talán mondanunk sem kell, hogy a versben nem a tagadás dominál, hanem a kései költeményeiben középponti helyet elfoglaló hiányt jeleníti meg a költő: nem tagadja Istent, ahogy apját és anyját sem, hanem hiányát deklarálja.)

Eddig talán csupán az evangélikus egyházzal nem tettünk említést József Attila kapcsán. Ez most következik. 1933-ban az evangélikus egyház pályázatot írt ki Luther *Ein feste Burg*ja, az *Erős várunk* új magyar fordítására. József Attila is beküldi a maga fordítását, s a pályázati kiírásnak megfelelően mellékeli a szöveg magyarázatát is. Maga a fordítás csak a hagyatékban fennmaradt kézirat nyomán vált ismertté. A mai *Evangélikus Énekeskönyv* kivételképpen két fordítást is kanonizál: a hagyományos mellett a József Attiláét is. „Úgy is »elég jó« – utal a hagyományos fordításra egy másik protestáns egyház püspöke –, de ennek (a József Attiláénak) nincs párja.” A pályázat értékelése során József Attila fordítását még csak meg sem említették. Harminc-egynéhány év után derült ki, hogy miért nem, amikor Koren Emil evangélikus esperes az evangélikus egyház levéltárában egy érintetlen, mindaddig még fel sem bontott jelíges („Igazmondásban, Isten erejében; az igazmondásnak jobb és bal felől való fegyvereivel” II Kor. 6,7) borítékban rálelt József Attila fordítására és szövegmagyarázatára. „Ez utóbbinak – állapítja meg Koren Emil – meglepően világos a teológiai okfejtése.” Magának a fordításnak a tekintetében is egyetérthetünk Koren Emil értékelésével: „József Attila e műfordításával kétségtelenül nem elsősorban vallásos, egyházi művet, hanem költői művet alkotott. Szóhasználatára nem mindenütt egyezik meg az evangélikus egyházban ekkor általános frazeológiával (...) De értékét ma sem az egyházi használhatóság, hanem a költői erő jelenti.”

Végül, de nem utolsósorban szólunk kell József Attila egyik legközelebbi barátjáról, a konzervatív katolikus Barta Istvánról, kettejük igen heves vitáiról s azok lecsapódásáról. Barta István személye csupán az utóbbi években került a József Attila-kutatók figyelmének centrumába. Holott mély baráti kapcsolatukat a költő *Harag* című, „Búsúlsz-e Pista” kezdetű verse is deklarálta: a József Attila szerkesztette *Szép Szó* legelső számában jelent meg. Vallási, hitbéli kérdéseket taglaló vitáikba a *Szép Szó* következő, második számában megjelent, igen jelentős József Attila-írás, a *Szerkesztői üzenet* enged betekintést. Barátságukra, s a *Szerkesztői üzenet*ben is érzékelhető polémiajukra Stoll Béla hívta fel a figyelmet a József Attila-versek kritikai kiadásának készítése során, majd Lengyel András rekonstruálta ezt a valóban nem mindennapi kapcsolatot.

A vita egyik központja a bűn, az eredendő bűn fogalma, ami József Attila kései verseiben is jelen van.

S itt vetődik föl József Attila világfelfogásának s egyben Istenhez való viszonyának kérdése. „Elég nehéz elképzelni olyan barátságot – írja Lengyel András –, amelynek – a viták ellenére – nincs valami erős közös alapja. Kulturált viszonyt fönt lehet tartani ellentétes világnézeti pozíciókból is, de bensőséges, mély barátsághoz ezen felül szükséges

valami lényeges közösség, valami lelki egyezés.” Barta István vitákra inspiráló hatása kétségtelen. Ami a két embert összekötötte, inkább vitatkozó alkatuk, mintsem nézeteik azonossága volt. „Kapcsolatuk elég különös volt – írta *Őszi naplójában* Bóka László, aki mindkettejüket elég jól ismerte. – B. Pista mélyen vallásos volt, rendszeres áldozó, tele hitbuzgalmi kapcsolatokkal és teológiai tudással, ehhez mérten legitimista volt.” Vagyis – József Attila gondolatvilágától igencsak távol állt. Agresszív vitastílusa viszont a József Attiláéval rokon. „Barta gyakran képesztette el társaságát bogaras nyilatkozatokkal – írja róla az őt igen közlőrl ismerő Denis Silagi –, és ha hallgatói eleinte félreértették, és azt hitték, tréfál, esetleg fekete humort művel, agresszíven világosította fel őket, hogy nagyon is komolyan gondolja, amit mond. Például azt, hogy ő, Barta, nem Münchenben lakik, hanem Schwabingban. Ha a beszédpartner csodálkozva jegyezte meg, hogy hiszen Schwabing Münchennek egy városrésze, akkor Barta éppolyan szenvedélyes haraggal reagált, mint ha a marxizmusról, a pszichoanalízisről vagy az úgynevezett haladó katolicizmusról szólt valaki elismerően. (...) Barta úgy emlékezett vissza József Attilára, hogy barátságuk testvéri jellegű volt, és olyan megjegyzéseket tett, hogy a költőtől nem volt idegen az ő, Barta hite és világfelfogása.” Hogy József Attilától e hit nem volt idegen, tényként könyvelhetjük el, amit versei is bizonyítanak. De az, hogy „nem volt idegen”, éppenséggel nem az azonosságot bizonyítja, hanem a hasonlatosságot. Ha nézeteik azonosak lettek volna, ugyan miről is lehetett volna, miről is kellett volna vitatkozniuk? Minden kétséget kizáró viszont az a tény, hogy József Attila ekkor, utolsó éveiben, a katolicizmus egyes elemeit, az eredendő bűn fogalmát is bele kívánta építeni folytonosan változó, alakuló, különböző elemek szintézisére törekvő világszemléletébe, s éppen a Barta István által oly megvetett marxizmussal és a pszichoanalízissel igyekezett egybeötvözni.

Megemlítendő – annál is inkább, mert nemigen említették –, hogy a József Attila szerkesztette *Szép Szó*ban több tanulmány is foglalkozik a kereszténységgel, illetve a kereszténység és a szocializmus lehetséges összefüggéseivel. A *Szép Szó* társszerkesztője, Fejtő Ferenc, arra a dodonai következtetésre jut, hogy „A szocializmus szemben is áll a kereszténységgel, meg nem is áll szemben (...) A két doktrínát – írja jól érzékelhető csalódással – teljes egészében nem lehet összeegyeztetni.” Vagyis – bár elsősorban kétségkívül a Barta Istvánnal folytatott viták érlelték teljesen ki nem jegecesedett nézeteit – alakulásukban a *Szép Szó* köre is szerepet játszhatott. Az sem véletlen, hogy a *Szép Szó* legelső számában, 1936-ban, amikor a bűn, az eredendő bűn problémaköre igencsak foglalkoztatta, jelent meg Horváth Bélának, a katolikus költőnek, aki mind a *Vigilia* (1935), mind a *Szép Szó* (1936) születésénél ott bábáskodott, *Utolsó jelenések* című költeménye, melynek imaszerű befejező sorai éppen a bűn fogalmával kapcsolatosak:

*És könyörögjünk bűnösök, jaj, könyörög-
jünk mink is, gonoszok:
Töröld el bűneinket, Bárány, aki a világot
hordozod!*

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az Isten-probléma, s nem utolsósorban a bűn, az eredendő bűn kérdésköre József Attila önnön vívódásaiból, a sorozatos csapások formálta intenzív lelki életéből eredeztethető: ezen alapul nála az elméleti megfogalmazás, a szintézisalkotás igénye.

„Ilyen »hitetlen« alapon hihetek én az összes vallásokban, az Önében is, anélkül, hogy ellentmondásba kerülnék magammal” – írja József Attila a *Szerkesztői üzenetben*. „Hitetlen” hite elsősorban verseiben nyilvánul meg:

*Én Istent nem hiszek, s ha van,
Ne fáradjon velem.*

Nem annyira Isten létét, mint inkább a maga hitét tagadja itt a költő (máskülönben miért is utalna, ha csak feltételes módban is, arra, hogy „ha van”?): hit és nem-hit elegye talán ezekben a sorokban nyilvánul meg a legplasztikusabban. A „halál partszegélyein” bolyongva lét és nemlét olyan mélységeit tárja föl kései verseiben József Attila, melyek sem a hívők, sem a nem hívők számára nem közömbösek.

Végezetül visszatérnénk József Attila úgynevezett „istenes versei” kérdéséhez. Nem csupán az ún. „istenes versek” kijelölése okoz problémát József Attila verseinek besorolásánál: legalább annyira kérdéses akár gondolati, akár szerelmi lírájának kijelölése is. Az *Óda* vajon csupán „szerelmi” költemény? Vagy csupán „gondolati”? A *Holt vidék* mindössze tájleírás lenne? S ez a kérdés szinte valamennyi József Attila-vers kapcsán fölmerülhet. A besorolás mindenképpen önkényes: minden „tartalmi” kategória óhatatlanul Prokrusztész-ágyának bizonyul.

Mindez természetesen nem csupán József Attila költészetének tárgyalása során jelent problémát. A más költők verseinek „tartalmi” szempontú csoportosításánál is fölmerülő kétféle József Attila esetében azonban fokozottabban érzékelhető. Akarva, nem akarva egyfajta tematikus bontás áldozataivá válhatnak versei, holott nem feltétlenül „arról”, s még kevésbé „csak arról” szólnak hozzánk, amit felszíni témájuk alapján önkényesen meghatározunk. „Eddig is magyarázták a verseket – írja Kosztolányi. – De inkább csak félremagyarázták. Tartalmukat vették elő, eszméjüket méltányolták, érzéseiket hüvelyezték ki, s ha valamely vers az anyai szeretetről szólt, akkor az anyai szeretetet ünneptették, felhígított szavakkal (...) A tartalom nem a vers tartalma. Eszme és érzés pusztán anyaga a versnek. A vers mivolta az a mód, ahogy megalkotódott.” Maga József Attila pedig így ír: „A költő igazi véleménye (...) nemcsak abban rejlik, amit mond, hanem abban is, főleg abban, ahogy mondja.”

Kozmosz és mikrokozmosz, pártalanul nagy, teli holdak és egy hangya csöpp árnyéka, parttalan idő és puli pillanat, a világ tengelye és egy fűszál pici éle találnak egymásra, s kötődnek egymáshoz verseiben. Költészetének alapvető sajátja konkrét és elvont, személy és fogalom egymásra vetítése, egyidejű felvillantása: helyesen járunk-e el, ha ezt a szerves egészet önkényesen részeire bontjuk?

Biztos-e, hogy igazunk van, ha mindazon verseit (és csak azon verseit), ahol Isten neve szerepel, istenes versnek nevezzük? Ha kizárólag eme versei alapján mutatjuk föl az ő sajátos Isten-képét?

Emlékezzünk, szerencsésnek bizonyult-e egykoron – nem is olyan régen – mozgalmi verseinek gyakorta önkényes kijelölése és előtérbe állítása – a kései költemények rovására? Legyen ez intő példa számunkra.

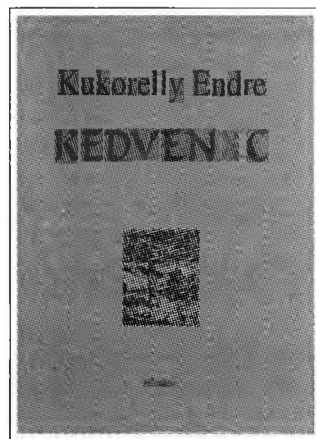
Biztos-e, hogy jellemző képet alkothatunk róla akár a református *Új aranyhárfa* című antológiában közölt versei, akár a Szent István Társulat által megjelentetett *Fogadj fiadnak* című válogatás alapján? Biztos-e, hogy a *Bukj fel az árból* című versnek az *Új aranyhárfa* „Feltámadott az Úr bizonynal” fejezetében van a helye? Jellemző képet tud-e formálni a költőről a *Fogadj fiadnak* olvasója, ha a szerkesztő – az említett tematikus ismérvek alapján – elsősorban a korai versekből válogat, s csupán néhány vers idézi fel a kései József Attilát?

Fogadjuk el őt annak, aki: hit és nem-hit ambivalens megélése, a végső szintézis felé, a „megértett disszonancia” felé törekvés költőjének.

Kritikavers-Kukorelly

Merthogy. Kritika áriák. Meg hogy kölcsönzések, ária nálam tőle, ki tudta, én meg azt mondhatom: „Ne higgy az Ismeretlenben sem. Az Y féllábú X, az X ikszlábú ipszilon.” De ahogy KEDVENXC a címe kötetének, mondható ez is: az Ikszmeretlen v. Xmeretlen, az Ysmeretlen, Ysm vára és stb. A kritika kritikája nem pótolná a kritikák kritikáját, és Kukorelly az Ysmeretlent merte ismerettni, s nem mentsége az a zárjeles x, a „mit tudjuk mi biztosan”. Mert nem tudja biztosan, épp ezért jut valamennyi biztonsáig. Habkönnyű könyv, minden habja pizstrángos víz, csupa kő súly köti iramlását az altalajhoz. „Mindjárt az elején van egy hajó”. Idézetek tőle. A szóról: „Pontosan arról van szó, hogy – név – nem mesél. Egy szó pedig se nem igaz, se igaz, hanem egy szó, az súly a mérlegen... az anyag áradásának kellő helyén”. Vagy Marnóról se írtak ily pontosat sokat: „...billegő átkelés, újra meg újra apró szigetek foglal el, birtokol, kívárva, amíg majd nem mozog alatta, és úgy hagyja ott... ami már biztosan áll a sodrásban, örvények között.” Előtte: „patakmederbe zúdított kövek” a szavak, az egyetlen elképzelhető elképzelhetetlen, teszem hozzá, kicsit, és „először úgy... ezeket a köveket tetszőlegesen dobálták... ám ahogy átkelsz, imbolyogsz és megpihensz, már... érzed a pontos hajszál-vonalvezetést... megtervezetlen, tervezhetetlen átkelés biztos és nyugodt kezű ki-

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1996
239 oldal, 380 Ft

vitelezését". S hogy mégis várod,
 lenne vége – nyilván: élve! –, lenne
 vége, megúszni, teszem hozzá, ezt a
 szárazláb átkelést! Vagy Mészöly, MM
 esetei: a tévesztés azonnal-korrigálása,
 Gerbeaud v. Gresham, annyi baj legyen,
 gyerünk oda, bár a tévesztett helyről
 épp most ért MM haza, és hogy a sutban
 volt az a kulcs, nem volt helye, vagy
 a kályha, Mészölyé ahol a fölséges fölös
 rontott helyes fontos lapok égnek,
 és ahogy róla írok, a Bandiról, s félreütök,
 mentem új szóval, módszer-Marnóval, lásd
 az iménti sorolást, és a mályvarózsaszín
 majolika? nem is majolika kály, szik, csak kály-
 ha, aha, Jugendstil cserép, ő is be szokott
 teleírt papír lapokkal gyűjtani, MM dolgát
 de ismeri! úgy íródott e könyv, a kritikák
 sora, hogy „de ismer ő”, a Bandi, hol írandó
 van, de ismeri! előre is, meg meg is, menet-
 legesen, és nem a rontott papírokat, á, nem
 igazából azokat kell tűzre vetni, hanem
 a túlság, a reménytelen pontosság miatt,
 de jó itt „kiemelés tőle”-t írni, a pontosság
 kiemelése, tűzre vetése, és kiemelődik ez,
 a kritika kritikájának költészete lesz, ha valami.

x

Ha valamit, ezt nem lehetne – prózaversbe
 átcsapok, a prózaversben halászok, az ő városban,
 nem kíván, bár Bandi is ír ilyenről, bőgésről, ha-
 lálokon, volt túlzás elég –, ezt nem lehetne, ám elő-
 képe adódott, s mint makáma, folytató-
 dó ez, kezdet is, hangsor lejt, lajtorja, rám
 maradt matatás, magamról rám maradt, és újra
 tám jellegű. Levél helyett. Az Alföldbe a Ruhr
 melletti Mülheim városból verseket írtam
 Bandi-kritika helyett, most kritikáiról a
 verses kritika. Meg-megnevezett városainak sora
 – Róma, Bécs, Berlin, ez utóbbi természetesen
 Földényi Lacival, ahogy Marno a Garacziival,
 a kifejtett gyász, kifejtett elragadtatás
 – a fénykép-Berlin-könyvről, majd a Kedvenxc,

két nagy-kedvenc egymás mellé kerül az anyai kredenxc polcán (Édesanyádnak kézcsók, írtam magánlevélileg, mert, persze, megköszöntem a kötetet, az volt a magam része, ez más), ez műfélre-alkotás, csupa színész félre-beszéd, megtanulta a sporteseményeket, más vagy ő, a színészek nevét, ha a Bandi idéz, vendégszöveg az, bár nem akarja, de poéta műve, és kölcsönleges, ami ennek az írásnak, kiderül lassan, oka lesz, s a többiek, Tasnády, Hekerle, az említettek, a költészeti kritika-tettek, ugyan, mit, tettek, legyenek azt a vezetettek, Erdély Miklós bezzeg, a Váratlan Nemzetőr, az Akaratlan, úgy karizmatikus személy, hogy a karizma se rándul rángatásunkra, vagy az 56-os segítőpénz őrzését még nemzetőrök által is: küldi a sutba. De hagyom a hosszat, igyekszem bevégezni, e műfaj suta, bár ez a titka, Bandié marad e tárgyban, maradjon is, az egyedüli elegancia, az egyed a fotelban hátradüli, és estéjét estéről estre a Bandi könyvével végigüli, kiszurkolja a már nyert meccset, végigüli.

y

De örüli

én, hogy egy élet-rajzot látok, sok ismerőssel, mint az egyletesdi, a Németh Gabi, Örley, „Kováts!” és társ s társai. Hogy az a szakad-kósza napfény, mint Hopper-képen az üres szobában, az üres kinti utca-tavaszklinkije, semmi-labda a sarokba, a kapus mint legközelebbi hiteles néző, és ha a Bandi az! a tavasz nyerhet meccset idegenben is, pályánkon, nem szégyen az, de nem is kell vigasz, miért maradt itthon, nem lépett át a határon, ettől még olyan szép városkép Sopron, a kritikában nem molyrágás a szellemkép, és mindig a Bandi van a teljesség helyett, az a csak-ő-tudja töredék hitelesség, aminek nincs egésze, mert akkor nem lenne tört, mondom, töredék, tő-redőny, mit töviről-hegyire felhúznak, áradjon a bárakárm akármije a Szondin, és apród, sikta!

xy és yx

Nem cxszik-zik, szik, nem értékel túl,
ezért, ha nekilódul, érzik, szeret. Ez
szem tartás, hát tartás, gyengéd egyenesség,
fenntartás, ha öreggyerek Picasso is a tárgy.
137-142. old, a Játék a nagyremeklés, örökantológia
darab. De a Szondi napfénynél nincs sugarabb.
Odaköltözésekről hallunk, előtte mi volt
a lényeg, miért nincs, hogy nincs-maradás,
maradás nincse mint ajtónyitogatás-csukogatás.
Fanyarul a déli-fény Örökváros, ugyan,
haza, különben mivan. Lapozható, ha valami
megtudandó és kell, megtudható. §? Félreütés.
Lett volna: „ív és informatív”. Mintha mégis
a küllebbbítékek fekete kocsiját, a kukát
kotorná meg valahol egy-egy kapualjban,
ahogy langalltam – Szép Ernő szava – már amaz
írásáért. Most meg annyi másért. Kölcsön
kapcsolat, Bandi és... talán... elbizonytalanodom
... „én”... sokat vettem át tőle, két-három
dolgát is, ez legyen így másutt is, ne
kifogás tárgya. Nem fütyül a tárgyra, rendesen
megkapaszkodik, navigál, hiába áll az elején
az, hogy hajó – van, erre nem bízta magát,
vagy épp hagyja magát, hagyhatja magát, mert
meghatározza magát másokon át. Kiül, kiüli
a hajót, a bój't így veszi nagyon kis ívben,
feszesen, természetesen teret nyer, ezt használja
– használja is – másra, továbbra, barátja várja.

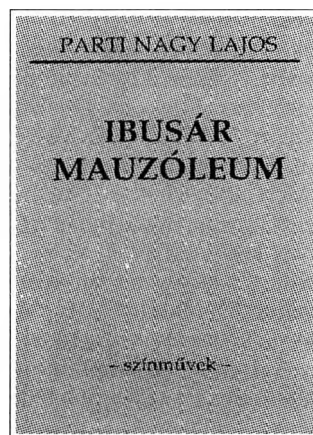
ÁTIRATOK SAJÁT TÉMÁKRA

Parti Nagy Lajos: Ibusár – Mauzóleum

Nem csalódtunk Parti Nagyban – a megszokott, igazi Parti Nagy-os hang, Parti Nagy-os szituációk. Olyannyira, hogy a szöveg egyes részleteinek is ismerősnek kell hatniuk. Az *Ibusár*nak és a *Mauzóleum*nak, túl azon, hogy mind nyelvileg, mind tematikailag szervesen illeszkednek a Parti Nagy oeuvre-be, konkrétan kimutatható előképei vannak. Gondolok itt elsősorban a drámák szereplőire, mindenekelőtt Sárbogárdi Jolánra, akit *A test anygala* című kisregény „írójaként” tartunk számon – őt magát nem, de írását ismerjük, így ez a névadási gesztus (ti. hogy az *Ibusár* főszereplője Sárbogárdi Jolán) sok mindent előre sejtet. De ismerjük még többek között (hogy csak pár kiragadott példával éljek) a lakókat és a hatóságot cédulaival reménytelenül ostromló, határozott fellépésű Hamuhó Ödönt, a legjobb székesfővárosi díjbeszedőt (*A díjbeszedő pakkja*), vagy a Sokolt elem nélkül működ-
tetni képes Lapos Elemért és nevelőapját, Ischlert (*Például Lapos Elemér*). Műfajilag különböz az utóbb felidézett két szöveg (mindkettő a *Se dobok, se trombiták* kötetből): az első, noha nem készült belőle „átirat”, egy szerkezetileg zárt, eleje-közepe vége novella, egész volta a drámán belül is látszik, az eredeti szöveg – kevés változtatással – egyben megmarad, Hamuhó bemutatkozó monológjaként. (Nem tudhatni, de valószínű: a díjbeszedő alakjának megformálása nem azzal a céllal készült, hogy később egy színmű szereplője váljék belőle.) A másik tárca azonban vázlatnak, jegyzetnek mondható, melynek kifejezett célja a majdani megírás, s melyben terveivel, ötleteivel, gondjaival helyet kap maga az író. Ekkor, ennek az írásnak az idején tehát már minden bizonnyal körvonalazódott a *Mauzóleum* alapötlete („Hangj.: Ischler, hangok, ház, bemikr. Nevek. Aki lakik felettem (éjjel élnek). Ki? Szinopszis, vázlat (elszáll?), nyerselés, fejből céd.”), realizálódott egy-egy szereplő neve és/vagy karaktere („Elemér, te egyházi ólom, te battéria”).

Írtam, Sárbogárdi Jolánt eddig nem ismertük személyesen. Ismerjük viszont a bohém-tincses Mantin Lajos Taszilót *A fürdőző leány* című novellából – s a párhuzam talán magyarázatra sem szorul, olyannyira hasonló e novella s az *Ibusár* alapszituációja, azaz az amatőr, dilettáns író(nő) reménytelen irodalmi próbálkozása – a dráma tulajdonképpen ennek az alaphelyzetnek a kiterjesztése-kibontása. A két írás rokonsága szövegszinten is kimutatható, a drámában Parti Nagy már Jolánnak tulajdonítja *A fürdőző leány* és a *Montenegrói vésnök* című elbeszéléseket, s ezek részletei (a hajnal rózsás ujjá, Aranka leánybokája, a szandálját megoldó Nimpha stb.) mindkét szövegben megjelennek. A dráma terjedelme természetesen lehető-

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1996
152 oldal. 550 Ft

séget nyújt arra, hogy ennek az – úgy tűnik, Parti Nagy számára kedves – szituációnak (lásd még: *Diletták*) nagyobb teret, részletesebb kidolgozottságot adjon.

Jolán tehát – maradva immár az *Ibusárnál* – kétféle minőségben jelenik meg a drámában, úgy is, mint magánember (azaz a darab egyik szereplője), és úgy is, mint író – a színmű egyik része tulajdonképpen a Sárbogárdi Jolán által írt operett – vagy Parti Nagy műfaji megjelölésével élve: *huszerett*. Két szíjat különíthetünk tehát el a darabban: egyrészt Jolánnak, mint jegypénztárosnak és környezetének bemutatását-életét az ibusári MÁV-állomáson, másrészt az ironikusan dagályos operett-paródiát.

Az elsőként említett szíj az ibusári léthelyzet „realista” leírása, kevés konkrét történéssel – tulajdonképpen egy ugyanolyan mozdulatlan, bezárt világgal állunk szemben, mint amilyen a *Mauzóleumban* megjelenik, vagy amilyen *A hullámmó Balaton* kötet egyik novellájának Puppentalja: „félreeső, pókfészek hely, melyet útikönyv és turistabusz egyként elkerül.” Drámai értelemben vett jelen idejű cselekményről nem beszélhetünk (ami mégis előreviszi a drámát, az Jolán ama vágya, hogy romantikus színdarabját (zenés darabját Szabadság-szerelmem témában) megismerjék-előadják), a szöveg inkább az analitikus szerkesztéssel mutat rokonságot, miszerint a jelen idejű dialógusok felfedik a múltat – ám Ibusáron, ahogy a jelenben sem, úgy a múltban sem történt semmi különös, semmi drámai (a szónak nem köznapi, hanem műfaji értelmében), vagyis semmi olyan, ami a jelenlegi viszonylatok megváltozását vontatja maga után. Ezért a *leírás*, a *bemutatás* szavak, hiszen egy statikus élőkép-állókép az, amit Ibusárról és néhány lakójáról kapunk, a középpontban Jolánnal, és rajta keresztül, hozzá való viszonyulásaikban a többi szereplővel – Vargányaival, aki szerelmes Jolánba, Kleisermannal, akibe Jolán szerelmes stb. A szereplők jelleme ebből következően csak kis-mértékben cselekedeteik, tetteik által, nagyjából azonban beszédmódjuk, megszólalásaik *milyensége* alapján tárul föl. (Ez formailag a jelen idejű dialógusokon kívül a dráma idejéhez képest múlt idejű, flashback-szerű jelenetekben, visszaemlékezésekben, monológokban vagy levélben realizálódik.)

A nyelv nyersanyag, eszköz, de Parti Nagy Lajos írásmódjában olyan eszköz, amely egyszersmind cél is, kiindulópont, amely egyszersmind végpont is; a nyelv milyensége művei leglényegibb jellemzője. Nyelvhasználatának sokszínűsége, könnyedsége, virtuozitása, a stílusfajták egymás mellé rendelése, keverése vagy paródiája ezt az írást is meghatározzák.

Igazi nyelvi bravúr Kleisermann Mihály frappáns búcsúlevele, a „szabadság vándormadara” metafora ordító közhelyével és a végszóként lazán odajuttatott „csocsi”-val, vagy Jolánnak a Magyar Boldog szerkesztőségéhez címzett, a köznyelvet és hivatalos nyelvet állandóan egymásbajátszó, a hivatalos stílus kelléktárához tartozó kifejezések (sürgetés végett, tárgy hónapban) ellenére személyes hangvételű levele, amely a menetjegykiadó-író egyszerűségének és hiábavaló küzdelmének, és egyszersmind magának a hivatalos stílusnak is paródiája. Vagy nézzük meg közelebbről a kibírhatatlanul okoskodó és vicceskedő, magát felsőbbrendűnek tartó, de mégis kissébbrendűségi komplexusokkal küzdő Vargányai Guszti beszédmódját! Nyelvezete népies (megen, tenéked, lehető, abba van fejezve), ha kell, trágár („Csináljál már valamit, baszki, hát csapjad le azt a rohadt hangszórót a tetőről, vagy mi!, Sózz oda neki a kurva életbe!”), de posztjának megfelelően tud idegen szavakat is („Mért nem lehet engemet mint magánembert is akceptálni”), néha ugyan ejt kisebb-nagyobb grammatikai hibákat („Tudd meg, hogy a szándékaim továbbra is komoly!”), jártas a hivatalos nyelv fortélyaiiban („azt én tenéked mindig lebiztosítottam a te alkotói tevékenységedhez”), és elsősorban persze nagyon jópofa („Szabadka? Szabadka? Ohó! Hát nem talán csak éppen alkotunk? Há? Valami szépet tetszünk alkotni a mi kis írónónknak? Csak nem megen költemény születik az iciri-piciri tollunk alatt?”).

A dráma már említett másik szála, az operett, meg-megszakítva (az ibusári részekkel váltakozva), ám végülis teljes egészében lejátszódik előttünk. Van itt minden, ami kell: megpróbáltatásokkal teli szerelem, gaz áruló és hős vitézek, meg persze sok-sok ének.

Ebben a képtelenséget képtelenségre halmozó paródiában valószínűleg minden retorikai szó- és mondatalkazatra találhatunk egy-egy abszurd, a végletekig kifacsart-kicsavart példát, a zeugmától kezdve („A csatatérről férfias akusztikát és határozott ágyúszót sordor a szél”) a szinesztézián keresztül („halk robbanások látszanak”) egészen az inverzióig („Minden szeg újabb öltés kriptám fájában”) – Jolán próbálkozásai és kudarcai a „fentebb stíl”, az ún. költői nyelvhasználat elérésének kedvéért. Az operettben szereplő dalok népdalok, Kossuth-nóták, Petőfi-, Vörösmarty-parafrázisok, „S ha jöni fog, mert jöni kell, / Itt lesz leukoplaszt” típusú profanizálások és igazi Parti Nagy-féle szójátékok: „Hiába mondanak ellenem / A gyámném és a gyám.”

A zárójelenetben az eddig külön futó két szál egybeolvad, az operett-ábránd egész Ibusár füle hallatára happy end-del végződik, ugyanakkor Jolán „halkuló, iszapos sírása” vet véget az ibusári tragikomédiának. Parti Nagy Lajos alapvető viszonyulása szereplőikhez szatirikus-parodisztikus, ezt csak erősítik a zseniális, teremtmő hasonlaltal vagy metaforával kifejezett, általában negatív tartalmú szerzői utasításai (melyek másrésről viszont olyannyira abszurdak, hogy színpadon megvalósítani-előadni őket nyilvánvaló képtelenség, úgyhogy a szerzői utasítást tulajdonképpen illene idézőjelbe tenni – egy példa: „tenyérbemászó típus, akinek a mosolya házi savó és bolti zsír”). Egy szereplőt azonban elkerül ez a „rosszindulat”: magát Sárbogárdi Jolánt. Annak ellenére, hogy az operett szerzőségét Parti Nagy neki tulajdonítja, a darab végére Jolán marad az egyetlen szereplő, akin röhögünk ugyan, de nem pusztán *kiröhögünk*. Reménytelen szerelme, irtózása Gusztitól, anyjától való működésképtelen kapcsolata, nevetséges írói és éjszakai rémálmai, hogy „sokat sír idegi alapon” és „éjszakáinak se szeri, se száma” azok a tények, amelyek Jolán „tragédiájának” okozói. S bár tragédiáról esztétikai értelemben nyilvánvalóan nem lehet szó, az ember valahogy, az az igazság, megszereti Jolánt.

Az *Ibusár* vidéki porfészké (sárfészké) után a *Mauzóleum* színhelye egy lerobbant-lepusztult pesti bérház, lepusztult-lerobbant lakókkal. A helyszín, a szereplők, a téma egyértelműen Spiró *Csirkefej*-ére emlékeztetnek, a téma kezelése viszont elüt attól.

Túl vagyunk azon, hogy megdöbbenjünk, esetleg ítélkezzünk az efajta anyagi-szellemi-lelki nyomor felett. Túl vagyunk azon is, hogy részvétet érezzünk ezen emberek iránt, akik nem „az élet napos oldalához tartozókhöz tartoznak”. Elfogadjuk az „ideggyengéjüket”, de nem akarjuk az okait felkutatni, és segíteni sem tudunk rajta. Nem jelentí viszont azt, hogy többé ne érdekelnének bennünket – egy egészen más szempontból, mely sem nem szociografikus, sem nem tényfeltáró, sem nem realista. (A helyzet az, hogy valójában az *Ibusár* ibusári szála – bár idézőjelbe tettem – mégis realistább, mint az első látásra annak tűnő *Mauzóleum*.) Spiró 1985-ös realista tragédiája tíz év alatt szürrealista komédia, de legalábbis tragikomédia lett.

Alapvetően a komédiát szolgálja a dráma feszültségét adó és fenntartó abszurd alaphelyzet, a megölt maffiatárs elégetése a ház cukrászüzemében. Ebből a kiindulópontból fakad és válik a dráma mindvégig változatlan háttérévé a (vélt) fizikai be- és összezárt-ság, amely tulajdonképpen – s ezt bizonyítja a darab vége is, ti. hogy a kapu végig nyitva volt – a szereplők életének lényegéhez tartozik. Ebben a szűk térben (mind fizikailag, mind egzisztenciálisan) zajlik, vagy *van* az életük. („Van ekívül számunkra hely? Lófasz? van. Megmondta a költő.”) Nem is volt, és nem is lesz ez másképp.

Klumpetné az egyetlen, aki a múlt szép emlékeibe tud kapaszkodni („... Velence ... Édes kicsike istenem. Danoltunk, mint a gondolás Jocók. Azt úgy kell tolni, mint a pelyhet. Nem is eveznek, csak mennek vele. Mintha operából húztak volna ki minket. ... Pont ilyen meleg volt. Kartonruhában, ridikülben... Elhiszi, őrző-védő úr?”); Paparuskának a Szabadság-szoborhoz fűződő szerelem jelenti a boldogságot („Szép, erős asszony. Befúj neki a szél, lobogtatja a pálmakalászt, a hóna alatt a ruháját... Mér baj, ha úgyse hallja meg?”) A többieknek se múltjuk, se jövőjük, se álmviláguk – csak az illúzió nélküli ve-

getáció és az egymással való állandó (de nem drámai értelemben vett akciót vagy reakciót kiváltó) konfliktusok.

Ezt a végül is valószerű társadalmi- és léthelyzetet (még a hamvasztás képtelen ötlete is elképzelhető vagy valószerűsíthető) a nyelvhasználat iróniája ellen-súlyozza – látszólag a legalsóbb társadalmi rétegek beszédmódját imitálja, valójában azonban túlmutat ezen, finomságaival, poénjaival, líraiságával ezeknek a szereplőknek a szájából valószerűtlenné válik; így olyan distanciát teremt, amely a befogadót távol tartja, nem engedi azonosulni. Így hát a hangsúly megintcsak a nyelvre, még hozzá a költészetre tevődik – s az, hogy ennek a költészetnek a formája dráma, tulajdonképpen háttérbe szorul. A darabnak rendkívül sok sora korábbi versekből emelődött be az új szövegbe és lett belőle többnyire monológ. Elég talán egyetlen példát hozni: „húszdeka csécsiszalonna / szánkban egy akkora rózsa / nyelni se szólni se már; mintha sikongó centrifugán / ülve figyelném dagadt ruhám / vére folyását” (*Szódalovaglás*) – „Mind ott van a számban, és egy istennek sem tudom kiköpni. Egy ekora rózsa van a torkomban!... És dugít, és mosok, és ülök ottan a centrifugámon, és mindig elmászik alólam, és nézem, ahogyan folyik a ruhám vére.” A szöveg ettől, emiatt jó (nagyon jó), a komédia ettől szép, az viszont már kérdéses, hogy mennyire jó drámaként. A cselekmény szegényességéért ugyan kárpótol minket a nyelv, ez azonban színpadon nem jön, nem jöhet át. (S csak zárójelben jegyzem meg, hogy bár a drámáknak nem kell feltétlenül a színpadi megjelenítés céljával íródniuk, a *Mauzóleumot* (is) előadták, s éppen a fentiek miatt jobb, illetve több olvasva, mint nézve.)

Parti Nagy Lajos nagy erénye – a már sokszor és sokak által említett és elemzett nyelvi megformáláson túl (és ebből kifolyólag) az, hogy semmit sem vesz véresen komolyan, még a véresen komoly dolgokat sem – s ez persze nem azt jelenti (mint az az eddigiekből is kiderült), hogy érzéketlen lenne a véresen komoly dolgok iránt, sőt. Csak nála – „ó élet élet áldott kurva élet” – szép tud lenni az, ami ronda.

BAGOSSY LÁSZLÓ

DRÁMA/IRODALOM

Parti Nagy Lajos: Ibusár – Mauzóleum

Gondolom, egy drámaíró, mikor föléje görnyed és a drámáját írja, nem csupán az irodalomról vizionál, hanem a színpadról is, vagy mindenesetre érzi, hogy arról is kéne vizionálnia. Mármost ez azért is nehéz, mert látszólag kétféle nyelvtanról van szó: egy olyanról, amit az ember a szövegszerkesztőjén ide-oda rakosgat, meg egy olyanról, amiben a józan, a másnapos meg a részeg színművészek megbeszélt szabályok szerint mozognak. Ebbe a mozgásba tartozik bele a tüdő, a hangszalagok, a szájak mozgatása, miáltal hallhatóvá (s időnként érthetővé) válik az irodalom, amelyet eközben számtalan grimasz meg mindenféle díszletek-jelmezek nyikorgása és suhogása vesz körül. Csakhogy az irodalom nem mindig *centrikus*, és a színművészet nem csupa Sztanyiszlavszkijból meg Nyemirovics-Dancsenkóból áll, mert a színművészet mégiscsak szín-művészet, és időnként nagyfiú akar lenni, nem pedig szolgáléány. A színháznak privát eszközei vannak tehát, melyekkel kényeztetheti ugyan, de jól meg is húzhatja, esetleg összefirkálhatja és

széjjeltépheti az irodalmat, kellékpénzt csinálhat belőle, szírom-esőt, fényszigetelő paravánt. Ennek ellenére az irodalom – ha jó írók írják – elég rendesen viselkedik, szépen megül, nem zavarja a próbákat, sőt olykor inspirál, megnevetet, ötleteket ad, egyszerűen hasznossá tudja tenni magát. Egy drámaíró tehát, gondolom, miközben fölője görnyed és drámáját írja, kénytelen elgondolkodni az eszközökön, amelyekkel a színpad operál. Azon, hogy ha minden jól megy, akkor a művét *alkalmazni* fogják (alkalmazott iromány), és színművészeti következményei lesznek annak, hogy egy rituálé-szöveget szövöget-e, vagy egy *Hacsek és Sajó*-felvonást.

Parti Nagy Lajosnak, tudtommal, nem kóristalány volt a mamája, ifjú korában nem szökött meg Stratford-upon-Avon-ból, hogy Londonban színésznek álljon, nem őriz primadonna-szerelmeket, szerintem nem váltott bérletet soha semmilyen színházba, és a drámai irodalomból sem habzsolta be többet, mint ahogyan azt az illem megkívánta. Ezi-dáig költő volt leginkább, amolyan alanyi-ironikus, és néha tárcaíró (talán a pénztárca okán), meg szerkesztőségi korrektúra-gondnok, „érdemi válaszok” szerzője, kamaszköltők és dilettáns felnőttek vigasztalója, de színészkedés nélkül azt is: csak halkan, négy-szemközt, sután. Az irodalomban viszont nemigen akadtak nála jobbak, és nem csoda, hogy a színház ezt megszagolta és kelepcebe csalta, és lecsapott rá. Görnyednie kellett hát a dialógusok felett, és nem volt elég figyelni csupán a mondatokra, hanem színházat is muszáj volt képzelni (sőt képzelgetni), ahogy Szophoklész, Shakespeare vagy Molière fölött próbálja meg elképzelni az ember, miközben sejti, hogy azok a színházak már ki voltak találva, és hogy kellék-íróasztalon íródtak a legjobb replikák.

Mit tehetett hát műbírálatunk hőse? Körülhordozta tekintetét a színházi hazán, s egyben önvizsgálatot is tartott, hogy megtalálja azt a *hagyományt*, amely a legcivilibb civil, a legoutabb outsider pórusaiba is beitta magát. S két legyet ütött egy csapásra, hiszen egyfelől az *operett*, másfelől a *pszichológiai realizmus* játékszabályainak kellős közepén találta magát. És látta, hogy ez jó. Mert igaz ugyan, hogy e színpadi beszédmodok közül egyik sincs a legjobb erőben, mondhatni: döglődnek s lepi őket a por, azért a magyar ember még a snacks zacskó zizegésén át is rögvést megérti, hogy melyikük miről beszél és dalol. Meg aztán nincs annál szánalmasabb dolog, mint mikor a drámai irodalom karcsú zárójelke között kénytelen féloldalmi dózisokban magyarázgatni magát, és a szerző, ott-honának rejtekében, izzadságszagú, teoretikus rituálékat fabrikál.

E könyv első darabjának, az *Ibusárnak* az elején elég csupán megpendíteni ezt a két színpadi mitológiát, hogy később már minden érthető és képzelhető legyen: a stilizált zenés és a prózai réalé. Elég lehetne szürkébben és szűkszavúbban is, de az irodalmi véna nem hagyja magát: az instrukciókba is belopja magát a poézis, meg a leíró kedv, a shakespeare-i technokrata tónussal (miszerint x és y vívnak, x elesik) nem elégszik meg, s azt gondolja, hogy ami írva van, az legyen irodalom: emelje kissé az olvasópróbák hangulatát és fűszerezze meg a drámai fantáziát. A „játsszóhely” – tehát – „egy közepesen lepusztult vidéki vasútállomás, Ibusár-megállóhely váróterme”. Ugyanakkor konyha, operett-színpad, mikor mire van szükség. A *helyi színek* is poétikusan, reflektált irodalmanak vannak ecsetelve, hiszen percek és hunyorog egy haldokló neoncső, amellest szolid állomási zajok, szemafor cirpeg, telefon csönget egy picit. Másfelől egy nagyszínházi, opera- vagy operettelőadás előtti zajok, székek puffanása, finom köhögés, ropis zacskó, ama közös lélegzet utolsó csengőszókor.

Sárbogárdi Jolán jegyzedő, akiről a mese szól, bizonyíthatóan nem a semmiből ugrott elő, már ami Parti Nagy Lajos irodalmi előéletét illeti, hiszen a szerző a *Diletták* megírása óta úgyszólván folyamatosan abból az élményből táplálkozik, melyet a műkedvelő poéták paksamétái okoztak szerkesztő korában. Ez az élmény aztán literatúraiból szociológiaiá szélesült, hogy ne csupán az irodalmi, hanem a társadalmi élet periferiájának alulfoglalmozott, ügyetlen, durva, és a hochmagyar standardjait áthágó grammatikájá-

ban is poézist fedezzen fel, s megtegye azt legfőbb táplálékául, kialakítván saját nyelv-tanát. Ez a nyelvtan erősen reflexív, hiszen a kulturális és társadalmi nézőpontok különbözőségeinek, összeütközésének és relativitásának megtapasztalásán alapul, melyben az irónia elszakíthatatlan az öniróniától, a kívülállás pedig a szolidaritástól. Sárbogárdi Jolán, a dilettáns író, aki éjjel alkot, nappal pecsétel, egyszemélyben testesíti meg és beszéli mindkét (nyelvi) perifériát, s ezáltal a – nem csupán *költői erőt*, hanem *társadalmi érzékenységet* is megkövetelő – drámai műnem ideális hősnőjévé válik. Azzal pedig, hogy e hölgy éppen színpadi művekben utazik, s nem nagyregényben vagy versikékben, Parti Nagy jó lehetőséget teremt önmaga és leendő rendezői számára, hogy a színház eszközeivel is beszélhetővé tegye az írói problémát. Azok a teátrális javaslatok, amelyekkel él, erősek és plasztikusak, tökéletes szinkronon biztosítanak az íróasztal deszkája meg a színpadé között, és nem véletlen, hogy már kívül a hazán is sok színházi embert inspiráltak, s bizonyára később is sokakat inspirálnak még.

Az *Ibusár* dramaturgiája nem történet-dramaturgia: meséje pár szóban elmondható. Egy műkedvelő író és profi vasutaslány (akit hiába kerülget Vargányai Guszti, az állomásfőnök: még mindig az anyjával lakik), reménytelen életét operett-librettók megalkotásával próbálja édesebbé és feltűnőbbé tenni, ám sehogyse sikerül felfedeztetnie magát. Végül kétségbeesésében lerészegedve és elbarikádozva adja elő legújabb művét a forgalmi iroda hangosbemondóján keresztül, míg Jénai Pali, a néma vasutas le nem veri a hangszórót s át nem húzza a sötét színpadon, mint valami szegényes zsákmányt, levadászott bádogállatot. Ez persze a műnek csupán az egyik rétege – a valóságosabbik. A másikat, az operettet már Jolán képzele, írja és meséli, az indiszkrécioja meg a botcsinálta narrátor: Anyuska segédletével. Benne pedig egy Amália nevű hercegisasszony szerelmének beteljesülését követhetjük nyomon Bajkállóy Richard huszárkapitány oldalán, némi gyámügyi hercehurcák, hadi-kalamajkák és a haza megmentése után.

Nem a meseszöveg bonyolultsága, hanem a két világ egymásba játszása jelenti a dramaturgiai izgalmakat, melynek során egy közös szürreáliának leszünk tulajdonképpen tanúi. Parti Nagy fésűszerűen csúsztatja egybe az operett, az ibusári vasútállomás, meg Jolánék konyhájának helyszíneit és eseményeit (jegyet váltott a huszárokkal; Anyuska szövegét paralel eljátszatja; a fürdőző Amáliát a pénztárban bűjtatja el stb.), s ez a jeleneztetés-technika, meg a vele kapcsolatos instrukciók is a legszínpadibb észjárásra és probléma-ismeretre vallanak. A dilettantizmus jellegzetes koherencia-képtelenségének és ráhibázásainak örve alatt ugyanakkor vidám anakronizmusok és allúziók szabadulnak el és bele a műbe: például a sunyi Talpighy villogó kémrádiója, illetve Vargányai Guszti kanti alapvetése, miszerint „a gusztiról nem lehet vitatkozni”. Grammatikai szempontból mindez azért fontos, mert épp a szürreália teremti meg azt a poétikus közeget, melyben a realistának szánt jelenetek megmenekülnek a mimikri-szerű valóságutánpótlástól, ezáltal pedig a bennük használt nyelv (amely a valóságosnál sokkal sűrűbb szövésű) a szándéktalanul is brutális parodisztikusságtól. Mert természetesen szó sincs arról, hogy az operettmasinéria, illetve a realista módszer átélhetően és hittől duzzadóan volna jelen. És ez már nem is irónia. Vagy ha igen: hát túlfeszített irónia, mely ikertestvére a paródiának – a szelídnek meg a kegyetlennek, a szeretettel meg a gyűlölettel telinek, és nagyon hasonlítanak egymásra. Ez a gond (vagy inkább nevezzük pengeélnék) azonban már a kötet második darabjának, a *Mauzóleum*nak a kellős közepébe vezet, ahol egyre keskenyedik, és egyre alkalmatlanabbá válik a táncra, hiszen itt már egy – színpadi értelemben – homogén világban találjuk magunkat: egy látszólagosan (vagy inkább bizonytalanul?) realistában, melyben így ezer veszélynek és félreértésnek van kitéve a valóságból látlálkozó, de korántsem valóságos nyelvezet.

Ezúttal a szerző színpadi víziója nagyjából így szól: „Játszódik tegnapra – valamikor '86 és '94 között –, a magyar jelen félmúltjában Budapesten, egy átlagosan lepusztult

bérház belső udvarán, körfolyosóin és kapualjában. A játszótér U alakban öleli körül a nézőtér első harmadát, negyedét. Szemben és kétoldalt emelet-félemelet magasságban függőfolyosó lakásokkal, közös vécével. A két sarokban lépcsőházi lejárát, mely a kapualjba, azaz a színpadra vezet. Lomok, kukák, postaládák, homályos szerelvények...”, stb. Ennek a realista színpadképnek ad némi bukét az a „lebegő rémalak”, mely a játék kezdetén „végigvonul a folyosón, eltűnik a kapu fölött. Mintha a Szabadság-szobor nőalakja vonulna szellemvasúton”, valamint az alagsorban az egész előadást vörösen végigizzó cukrászüzem, ahol Rigó János, ez a *nyolckerületi* keresztapa éppen hamuvá égeti egyik kellemetlen alvilági üzlettársának feleslegessé vált tetemét. Az izzásnak köszönhető ugyanakkor az a furcsaság is, hogy a decemberi történetben a nyomorúságos bérházlakók hawaii klímában, ingben és gatyában vészeltetik át az aznapi hideget.

Ez a mese szintén nem a szövevényességéről ismerszik meg, hanem egy sajátos pattrhelyezetről, melyben említett Rigó János, a biztonság kedvéért, míg teljesen leég a torta-lapnak álcázott hulla, őrző-védő cimborájának, a „vér-barom” Kokkernek segédletével, nem engedi ki a kapun a ház lakóit, nehogy azok rendőrt vagy tűzoltót hívjanak és aztán „témázás legyen”. Így jön létre az az egyhelyben toporgó dramaturgia, melyben a hősök lakóház-fogságra és permanens szövegelésre vannak ítélve. A mese virtuozitását az adja, ahogyan Parti Nagy Lajos ebben a zsebkendőnyi térben mozgatja karaktereit, s mint valami billiárdbajnok ütközteti őket apró és rafinált koccanásokkal, hogy újra meg újra elővegye, aztán eltüntesse őket lakásaik bugyraiban. Főként a beszéltetésükkel vázolja fel tehát a sorsukat, nem pedig a szűkös lehetőségek közé szorított cselekedeteik által, s ez a tény, látszólag, egy irodalmár észjárására vall. Ám a dialógusokat (sokszor bármilyen mesterkéltnek tűnnek is a valóság-imitáló kulisszák között) a szituációk uralják, és nem győzi le őket a nyelvi játszadozás meg a retorika. Cseleszta Béla például így flörtöl a szoptatós szomszédasszonnyal a mű egyik legszebb dialógusában:

ISCHLERNÉ: Nem arra mondtad, hanem a testemre mondtad. Hogy kék-zöld nekem...

CSELESZTA: Na és, ha arra mondtam?

ISCHLERNÉ: Pedig azt te nem tudhatod.

CSELESZTA: De ha akarom, akkor tudhatom. Nem? Hogy hol kék-zöld...Azt én a kezemmel megmondom teneked...

ISCHLERNÉ: Tudod, mikor...

CSELESZTA: Akármikor. Hamar. Ha például megnézzük a tükörbe. Nagyon frankó tükör...Na? Minek vagy ilyen frígó, Nyuszika? Hát tebenned is van érzés, nem?

Te is lazulhatsz egyet, nem?

ISCHLERNÉ: ...Hülye. Szoptatok.

CSELESZTA: ...Nem akkor. Hanem amikor alszik, akkor.

ISCHLERNÉ: Ki amikor alszik?

CSELESZTA: Na ki?...Ha a villamos is aluszik, akkor....

ISCHLERNÉ: ...Nem alszik itt senki...

CSELESZTA: Majd fog...

ISCHLERNÉ: Hát fogjon...

Kérdés, hogy a drámában beszélt nyelv poétikusságának foka nem erősebb-e minden instrukciónál, s vajon nem képes-e már önmagában is megfogalmazni bizonyos színházi irányokat vagy szándékokat, azaz kell-e a drámairodalomnak a legkisebb mértékben is magyarázkodnia? Mielőtt költőivé válna a kérdés, gyorsan kijelentem, hogy szerintem nem kell, és hogy Parti Nagy bizonynyal nem a spiróí naturalista modell reinkarnátora. Darabjának zárt udvara pedig nem is annyira zárt világ, hiszen a szerzői gyűjtésből szár-

mazó dzsumbuj-folklór meg a tragikomikusra generált kisember-nyelvtan a legkülönfélébb kulturális paradigmák találkahelyévé válik: a tudomány, a reklám, az irodalom, a történelem meg a politika vannak itt átszűrve a korlátozott felfogó- és kifejezőkészségek filterén. Valójában itt is különféle mitológiák ütköznek össze, akárcsak az *Ibusárban*, csak itt a lélektani szempont erősebb, mint a színpadtechnikai. Ami pedig a parodisztikusságot illeti: talán az lehet mércénk és eligazítónk, hogy a röhögtető sűrítéseknek és felnagyításoknak mik a kiindulópontot jelentő igazságai. Parti Nagy drámaköltői túlzásainak és torzításainak mindig valódi tapasztalatok és pontos megfigyelések az inspirátorai, ám az irodalom színre lépése minden alkalommal számtalan meglepetést tartogat. A budapesti Katona József Színház ősbemutatója például erős színészi teljesítményekkel igazolta Parti Nagy figuráinak pontosan megrajzolt és jól játszható karaktereit, de nem találta meg az adekvát színpadi választ arra az irodalomra, amelyből vétetett, s amelyben végül is benne rekedt. A játékmód földhözragadtságában a szárnyalóbb szövegtől elszakadt, s így a költészetből legtöbbször csupán paródia maradt. Az a tény pedig, hogy a közönség rendszerint *értelmiségi* körökből verbuválódott, furcsa megvilágításba helyezte az ábrázolt „lumpenelemeket”. A nyilvánvaló írói szándék ellenére ugyanis az önirónia meg a részvét csak alig pislákol, és az intellektuel csapat leginkább gőgösen-beavatottan hahotázott, és egyáltalán nem szabadon lebegett. Ez azonban már a drámairodalom színpadi életének örökké változó törvényeire tartozik, aminek a szerző legtöbbször csak boldogboldogtalan szemlélője lehet. Az, hogy (szerintem) a *Mauzózeum* egy nívós próbálkozás után is megoldatlan színpadi feladvány maradt, nem ront le semmilyen érdemeket. Sose legyen ennél rosszabb magyar drámai fejtörő – csak ezt kívánhatom...

De mit is akartam még?... Ja, igen... elégedetten csettinteni ehhez a könyvhöz, megtapsolni, kalapot emelni, komikus (de őszinte) elragadtatással a földig hajolni... Bár ez már színház, nem pedig irodalom.

replika

TERESADREOM FÜDÖMANYI FOLYÓIRAT

A 25. (1997. márciusi) szám témakörei:

- Szex és forradalom – egy 56-os magyar emigráns az európai nemi piacon
 - Bankuralom?
 - Modernitás a periférián: a finnek nemzeti önarcképe
 - Érzelem és emlékezet: a második kognitív forradalom?
- E-rovat: a dokumentumok társas élete

Terjeszti: Száva István (137 6883)
Kapható Budapesten és vidéken a jobb könyvesboltokban

MI VAN, MI NINCS

Závada Pál: *Mielőtt elsötétül*

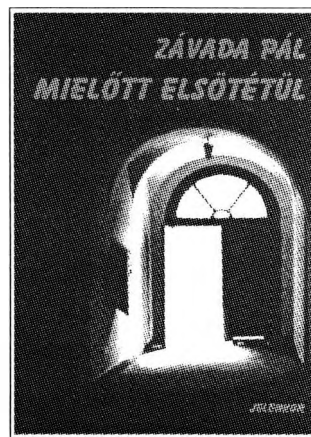
E könyv esetében talán nem egészen fölösleges rövid meghatározási kísérlettel kezdeni: Závada Pál első szépprózai kötete 5 novellát és egy 22 részből álló novellafüzért tartalmaz. A meghatározási kísérlet azért lehet érdekes, mert a definiálás korántsem nyilvánvaló. A novellaciklust (melynek címe: *Mielőtt elsötétül*) lehetne regénynek is tekinteni, avagy egy meg nem írt regény töredékeinek, s az egész kötetet pedig akár összefüggő szöveggént, egységes műként is értelmezhetnénk, nemcsak kényszerű, hanem magától értetődő szerzői fogásnak tekintve azt a megoldást, hogy a kötet címe is ez: *Mielőtt elsötétül*.

Ha a szerző vagy a kiadó valamilyen egységesítő tipográfiával azt sugallná nekünk, hogy 27 fejezetből álló regényt olvasunk, azt is elfogadnánk, hiszen az írárok ugyanazt a tematikát bontják ki különböző irányból, ugyanazok a szereplők, a helyszínek (talán *A Kirov utcai tálcás* lóg ki kissé, de aztán kiderül, hogy nem is olyan nagyon). Persze, mindent el lehet fogadni, ha akarom, és mindenre van ellenérv, ha keresek. Például az első három szöveg zártabb, önmagában jobban megálló, hagyományosabb novella. A következő kettő viszont nem annyira az, könnyebben beilleszthető lenne az utána következő szövegek közé, amelyek közül viszont például az *Álmában a város* című könnyedén megállna önállóan is a lábán.

Miért hozakodtam elő ezzel a műfaji okoskodással, amely általában nem túl termékeny? Azért, mert szerintem e műfaji bizonytalanság jelen esetben az első szépprózai kötetét összeállító író bizonytalanságaként is fölvehető.

Mintha mindent, ami a könyv témaköréhez tartozik, szeretett volna e kötetben egybegyűrni és közreadni, mintha szeretett volna ezzel az egész itt fölmerülő világgal egyszer s mindenkorra leszámolni, mintha szeretett volna végképp túlesni rajta. A téma lehetőségeit ugyanakkor sok ponton kifejtetlenül hagyja, elnagyol fontos részleteket, másokat viszont hihetetlen finomsággal állít elénk.

Mi történik ebben a könyvben? Körvonalazódik egy rekonstrukcióra szoruló élettörténet, amelynek rekonstruálása azonban leginkább feladatként jelentkezik minduntalan, a kép szándékosan töredékes és a feladat elvégezetlen marad. Ehelyett inkább a főhős viszonyrendszere rajzolódik ki. Kapcsolata barátjával, a mára már halott Bálint Andorral. Szerelmével, N-nel, aki azóta már szakított vele. Volt feleségével, aki öngyilkos lett. Pásztor Tamással, aki azóta már Nyugaton él. Ádám Ilonával, aki korábban Bálint Andorral élt együtt. Azután Ha-

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1996
236 oldal, 760 Ft

jós Péterrel, Wagner Mihály professzorral és még sokakkal. Körvonalazódik a Békés megyei szlovák anyanyelvű faluban lakó családjához fűződő kapcsolata (és ez szembeállítódik az Olaszországban tartózkodó szerelméhez való viszonyával) – ez *A hírnők* című ügyes szövegben követhető nyomon. Gyakran előkerül egyébként is a furcsa származásához, a társadalomtudósi-szociográfusi munkájához, és az értelmiségi társaságok egyszerre arisztokratikus és szánni valóan gyámoltalan belvilágához való viszonya. Nagyon érzékletes *korképet* kapunk a hetvenes, nyolcvanas évek Budapestjéről, a reform-, majd rendszerváltó-értelmiség hétköznapijairól, életmódjáról, mentalitásáról. Leleményesen oldja meg a szerző a *narrációs váltásokat*, az egyes szereplők elbeszélőként való szerepeltetésének rendje jól kidolgozott, a hősök hol kívülről, hol belülről történő láttatása indokolt; ügyesek, kicsit néha már túl rafináltak is az idősí- és nézőpontváltások. Mégis, mintha közben valami elsikkadna. Meghatározhatnánk ezt a könyvet úgy is, mint az emlékezés és a veszteségek számbavételének könyvét (s annyiban minden bizonnyal az is akart lenni, amennyiben a főhősnek folyton-folyvást halott barátjával és szerelmével kell szembesülnie benne). Az emlékezés, a számbavétel, a szembesülés elbeszélői megoldásai azonban mégis hiányérzetet hagynak maguk után.

Minden jól működik, sok mindenre fény derül, kusza kapcsolatok tárulnak föl, számos érdekes esetre történik utalás, *mégsem tudjuk meg, végső soron, mi történt*. Nem valami lineáris történet hiányzik (az visszakereshető, ám az sem volna feltétlenül baj, ha nem lenne visszakereshető), inkább valahogy azt nem lehet igazán megtudni – a sokféle pontos részlet ellenére sem – *kik* ezek a figurák, akik itt szerepelnek, és igazából *mit* vesztenek el. Jó, igen, hosszan lehetne sorolni a konkrét ügyeket, mozzanatokat. De *ki* az a titokzatos nő (N.), akiről itt állandóan úgy van szó, hogy rejtve marad? (Még a nevét sem tudjuk meg, nyilván nagyon is szándékosan.) És miért is tölti be ő az elbeszélés terét, ha ennek ellenére nem beszélhet róla a névtelen főhős? A probléma itt írói probléma. Persze, hogy nehéz róla beszélni, hiszen a főhős életét meghatározó volt ő, a nagy szerelem, ez világos. De az elbeszélő prózában nem biztos, hogy szerencsés az általános szintjén maradó s egyébként motiválatlan „lírai” indok. Ezért van az, hogy szépek a novellafüzér egyes részei (leginkább szerintem az *Álmában a város* és a *Domború, tenyérnyi képek*), de nem működik a szövegegész, nem képződik egy laza ív sem, amelyre egy történet (a főhős és N. története) kifeszülhetne vagy darabokban ráakódhatna, nem áll rendelkezésre egy vékony *epikai* fonál sem, amelyre a szövegek fölfűzhetőek volnának, akárhogy, de valahogy mégis.

Azt mondom tehát, hogy a szerzőnek hőséhez és annak életéhez való viszonya alapvetően lírai és nem epikai, bármennyire is ellentmondanak ennek az egyes részletek. Nem azt mondom, hogy nem hozzáértő és tudatos elbeszélővel volna dolgunk (nagyon is alapos, érzékeny és cseles a meghatározó elbeszélő figura!). Nem azt mondom, hogy nem izgalmas a történetmondás (nagyon is vérbeli történetek kerülnek elő, abból az eléggé hiányzó fajtából, amelyből azt is pontosan meg lehet tudni, milyen volt – teszem azt – egy belvárosi bérlakás hiányos parkettája Budapesten a nyolcvanas években). Azt sem mondanám, hogy utánozna a szerző valamely jelentős író (nagyon is saját úton kezdett el haladni, s bár leírásai engem néha Nádas Péter nagyregénybeli névtelen elbeszélőjének leírásaira emlékeztetnek, ennek ellenére éppen azt kell kiemelnem, Závada kísérlete alapvetően mennyire társtalannak tűnik ma).

Mindezek ellenére a könyv *egészét* nem érzem sikerültnek, megoldottnak, főleg ha azok felől az elbeszélések felől szemlélem, amelyek *Jadviga-napló* címmel jelennek meg mostanában különböző helyeken. Komoly színvonalbeli különbséget érzek a mostani könyv és ezek között az újabb szövegek között, az utóbbiak javára.

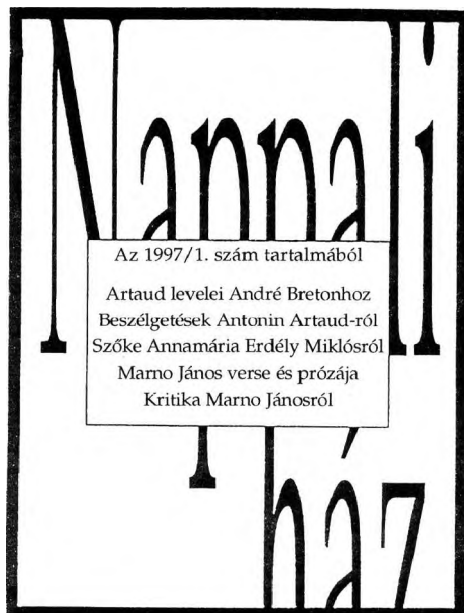
Attól tartok, az lehet a probléma, hogy az az életanyag, amelyet első szépprózai kötetben Závada feldolgoz, túlságosan közel áll hozzá, hiszen az minden bizonnyal az övé,

személy szerint, s ez még nem volna önmagában baj, ha jobban (pontosabban: ügyesebben) távolítaná, személytelenítene valahogy az anyagot – avagy ha kevésbé látszanának éppen a feltétlen távolítás és személytelenítés kitartói, ám sokszor sikertelen nyomai. Néha mintha egy személyes napló vagy levelezés sorai kerülnének közvetlenül, minden áttétel nélkül a művek szövegébe. Talán azért, mert az elbeszélő igyekszik már-már kényszerben hiteles maradni. Néha kissé belterjesnek hat az a világ, amely az egyes szövegekben különböző nézőpontokból megjelenik. Talán azért, mert a pontos ábrázolás a cél, ilyen volt, így volt, ne szépítsunk rajta. Nem lesznek a leírt dolgok idealizáltak, nem is nosztalgikus a hang, és ez jó. Talán leginkább szomorú könyv ez, keserű és kegyetlen. És a szomorúságot, a keserűséget, a kegyetlenséget az írói pontosság, a hitelesség, a részletek alapos kidolgozása hivatott feloldani. Feloldani? Inkább alátámasztani.

Ha lehet így mondani, a könyv elbeszélő-főhőse, a szegény emlékező az utolsó oldalakra már teljesen gyámoltalanná válik. Erőfeszítései e könyv szövegterében véget érnek, de feladatát nem oldotta meg. Ez a szeretetre méltó elbeszélő társaival, e könyv többi hősével együtt arra szövetkezett, hogy elmond valamit, aminek immár vége, ami végképp eltűnt, *hajdani eset*, régen volt, már csak *fölrémlik*, s csak *hátrahagyott tekintetek, szavak* maradtak utána – hogy a könyv alcímeinek beszédes kifejezéseit használjam. Azelőtt, mielőtt az egészet elnyelné a föld. *Mielőtt elsötétül* – mondja a kicsit túldramatizált cím.

És a szövegrészek sokszor valóban a sötétséghez érkeznek el végül, sötét ablaküvegben merül fel anyjának és Andornak az arca – egy éjszaka képe tűnik fel, néz ki az égre, miközben beesteledik – egy álomban N. mondja neki, hogy felkötözhető ruhákról kell gondoskodni a homokvihár előtt, „amikor teljesen elsötétül” – máskor csak ül a sötétben, nem gyújt villanyt, sötét és néma szobában képzeleg – megy haza a gyerekéhez a sötét szobába.

De – kérdezem, mivel azt hiszem, meg lesz ez írva még pontosabban is – mi van ott, végül, lényegében, valójában, akkor, azelőtt, *mielőtt elsötétül*?

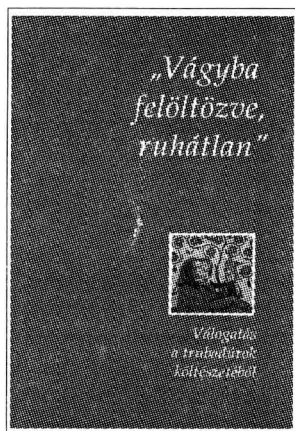

MERT „MI VÉGRE VAN A LÁNDZSA ÉS A GRÁL”?

A jóakarát és a figyelem megnyerése céljából arra hivatkozva, hogy az elmúlt esztendő végén megjelent a legelső és kétnyelvű magyar trubadúrantológia („*Vágyba felöltözve, ruhátlan*” a gyönyörű címe, egy trubadúr nőköltőtől való, a gyűjtemény *válogatás a trubadúrok költészetéből*, vál. és ford. Képes Júlia, Balassi Kiadó, Bp., 1996), ez a füzetnyi szép könyvecske, ez a 27 költemény a maga 21 szerzőjével (a két Névtelen természetesen két költőnek számít), most műfordításkritika vagy belsőleges értékelés helyett inkább rövid áttekintést szeretnék adni a hajdani okszitán költészet *e századi* fordításkérdéseiről, arról, hogy érzésem szerint a trubadúrok hagyatéka mennyire és miként van hangsúlyosan jelen a tágan felfogott költői modernizmus tablóján, valamint, ha mégoly vázlatosan is, jellemezni szeretném a trobar magyar „fortunáját” – így próbálván körüljárni e mostani válogatás szellemi helyét.

A mai fordítások helyzetét alapvetően az okszitán nyelv történeti elzártsága határozza meg. Ez az elzártság a modernitás nézőpontja felől beépül a nyelv kitüntettségébe, ha úgy tetszik, méltóságába. A trubadúrok nyelvét azért is érezzük kitüntetettnek, mert nagyon meg kell dolgozni érte (és szeretném, ha az első bekezdéstől fogva mindvégig gondolnánk Képes Júlia műfordítói helyzetére is). „A trubadúrok nyelve, az oc, az okszitán, a provanszál különleges román nyelv: a franciától, az olasztól, a (hozzá legközelebb álló) katalántól eltérően soha, pontosabban a XIII. század óta soha nem kötődött semmiféle földrajzi vagy politikai egységhez” (Jacques Roubaud: *La fleur inverse. Essai sur l'art formel des troubadours*, Ramsay, Paris, 11). A nyelvi elzártkózzottság egyrészt magával hozza annak veszélyét, hogy az okszitán költők hagyatéka pusztán filológiai kutatási tereppé válik (az anyag jellege könnyen elő is varázsolhatja a mikrofilológusi maniát, a kutatói szenvedélynek a mértéknélküliség miatt az elmebajhoz közelítő megszállottságát), másrészt a kisajátítás vágyának veszélyét. A trobar – a trubadúrköltészet egésze – a ro-

mán világban belül mindenkié és senkié: bár léteznek olyan antológiák, amelyek együtt hoznak okszitán nyelvű trubadúrokat és oïl nyelvű trouvère-eket (ilyen például Frederick Goldin: *Lyrics of the troubadours and trouvères*, Éd. Doubleday anchor books, 1973), bár vannak olyan ragyogó kézikönyvek, mint Pierre Bec kontrasztív műfajtipológiája, amely a Dél és az Észak költészetét együtt látva tárgyalja (*La lyrique française au Moyen Age XIIe–XIIIe siècles*, I-II, Picard, Paris, 1977–1979) s bár nálunk trubadúrokat *A francia költészet kincsháza* I. kötete-

Válogatta és fordította Képes Júlia
Balassi Kiadó
Budapest, 1996
135 oldal, 450 Ft

ben ófrancia költők közé ékelve olvashatunk (ó, a mindenható kronológia ékelő hatalma!), ennek ellenére például a számos kiadást megért, népszerű Pompidou-féle *Anthologie de la poésie française* – logikusan – nem tartalmaz egyetlen okszitán nyelvű költeményt sem. Mindezzel csak azt akarom jelezni, hogy egyáltalán nem magától értetődő dolog a trobart a középkori francia költészet részének tekinteni, pusztán azon a fölötté kérdéses alapon, hogy Provence-ot később a Francia Királysághoz csatolták.

Tehát a nyelvi elzártság a nyugat-európai nemzetek esetében is működésbe lép: a franciák, olaszok, spanyolok stb. szintén többnyire bilingvis kiadványokat készítenek, és minden esetben szintén fordításokra kényszerülnek. Ez még akkor is így van, ha a németek, az olaszok, a katalánok, a spanyolok, a franciák a romanista filológia művelésén keresztül hagyományosan meglehetősen közel állnak a trobarhoz. De az irodalomtörténeti szakkutatás nem pótolhatja a költői reflexiót: a filológia aligha képes kultuszt teremteni, aligha képes jelenvalóvá tenni a letűntet.

Ismereteim szerint a modernizmusban a trobar költői reflexiójának két igen jelentős – metaforikusan szólva – „tézise”, állítása képződött ki, s mindkettő sajátos, korábban nem bevett fordítástechnikát is hozott magával. Az első tézis századunk legelején tűnt föl, magányos akció eredménye volt, és Ezra Pound egyik „kulturális zsákmányolásának”, valamint az őt Robert Browninghoz fűző költő-féltékenységének köszönhető. A trobar Poundnál, aki a legelső modern költészetet a trubadúrok alkotásaiban látta meg, számos műfajban, több szinten és egyszerre jelent meg: ott van a *Translations* kötet fordításában a Faber & Faber kiadó standard kiadásában (Arnaut Daniel majdnem mind-egyik költeményének fordításával, ami egyet jelent az intellektuálisan nehezen hozzáférhető, zárt, „homályosként” jellemzett *trobar clus* erősen értékelő kiemelésével a trubadúr-költészet egészéből), ott van számos esszében (összefoglalóan pedig *A román szellem az irodalomban* című esszégyűjteményben), s a trobar ismeretének hatása beépült saját versgyakorlatába (1909 nyarán publikálta *Sestina: Altaforte* című Arnaut- [és Bertran de Born-] követő költeményét, de a trubadúrok nevei-szavai beszövédkedtek a *Cantókba* is). Az amerikai költészetben Poundot követően trubadúrokat fordítani „poundi diszciplína” lett: ez a cansók újraalkotását jelenti a mai költészet idiómájában, és lehetőleg formakövető módon. Nem jelentéseket kell mennél hívebben visszaadni, hanem a mai angol nyelvet kell az okszitán költemények hajdani nyelvével analóg helyzetbe hozni: a trubadúroknak a nyelvhez való viszonyát kell újraalkotni. És a formákhoz való viszonyukat. Hogy az így jelentkező nyelvi-formai nehézségek, akadályok mértékét érzékeltetni lehessen, a költő Paul Blackburn 1978-ban megjelent *Proensa, an anthology of troubadour poetry* című gyűjteményére szeretnék utalni (University of California Press), amely 89 szöveg fordítását tartalmazza: a fordító 20 éven át dolgozott a szövegeken, a kiadás posztumusz.

A másik jelentős tézis a déli származású Jacques Roubaud-tól való, akinél a trobar szintén számos műfajban, több szinten és egyszerre jelenik meg. *A megfordított virág* címmel – a cím Raimbaut d’Aurenga egyik költeménykezdetére utal, ennek az alkotásnak a szövege most már olvasható magyarul is, Képes Júlia fordításában: Virág nyílik, fordított... – az 1980-as évek közepén okos és gyönyörű tanulmánykötetet írt a trubadúrok formaművészetéről, számos részlettanulmányt, ún. ritmikai olvasatot készített egy-egy műről, olykor zenetörténesszel konzultálva (például Jaufré Rudel a távoli szerelemtől szóló énekéről, Arnaut Daniel *Lo ferm voler* kezdetű sestínájáról), s 1980-ban kiadott egy számomra roppant rokonszenves kétnyelvű antológiát is *Les Troubadours* címmel (Seghers, Paris), benne 47 trubadúr 119 szövegével. E kötetben nem kizárólag az ő fordításai olvashatók, sikerült megnyernie az A. L. A. M. O.-tag (a Matematika és a Számítógép segítségével Kifejlesztett Irodalom Műhelye) Jean-Pierre Balpe-ot, a sestina-rajongó és költő Pierre Lartigue-ot, a költő Bernard Vargaftig-ot és azt a nyelvész Mitsou Ronat-t, aki

nálunk a *Noam Chomsky: Generatív grammatika (Beszélgetések Mitsou Ronat-val)* kötet beszélgetőjeként ismert. Roubaud szembetalálkozik azzal a ténnyel, hogy a trobar megszámolt szótagokkal (tehát nem pusztán grammatikai, hanem metrikai szótagokkal is) dolgozott és a költemény motorjává a rímet tette meg. Ma, a hagyományos verselés krízisének állapotában, mondja Roubaud, a francia költészet tágan felfogott jelen állapotában, a mostani formaállapotban nem lenne célszerű 19. századias fordítani, lehetetlen és anakronisztikus lenne a formahűség, megszámolt szótagokkal, cezúrákkal, rímekkel: e költeményeket a jelen fordítások óhatatlanul valamilyen múltba utasítanak vissza, ahelyett, hogy megakadályoznák a visszasüllyedést a múltba, ahelyett, hogy megajándékoznák őket a jelen idő élelenségével. De a szabadvers mint költészetnyelvi tér is alkalmatlan arra, hogy a trubadúrok franciául megszólalhassanak, Roubaud ezért prózai parafrázisokat ad: prózában fordít, de egy megemelt nyelven, távol a kritikai kiadások szöveg- és jelentéskövető nyersfordításaitól, híven képezve le a chansonnier-k, a kéziratos énekeskönyvek egykori sor- és strófaelrendezési eljárásait, s összekapcsolva ezt egy nagyon „lebegő” szintaxisal.

Ahhoz, hogy a trobar a filológia területéről egyáltalán kikerülhessen, természetesen szükség van bizonyos elégséges szintű, lehetőleg mennél intenzívebb filológiai kutatáságra: kritikai kiadások kellenek, tudományos értekezések kellenek, repertóriumok kellenek, hogy közöttük, hogy hozzájuk viszonyulva a költői reflexió megjelenhessenek. „A 'szerelmi ének' szétáradt a teljes középkori Európában, elvegyülve a zajjal: a szerelmi történet, a *roman* zajával: szinte lehetetlen túlértékelni azt a befolyást, amelyet életfelfogásunkra, életünkre és a zene, a költészet felfogására gyakorolt. Hulláma mind közelebb jött, míg nem elért minket: ugyanakkor egységessége eltűnt. Nem tehetünk mást, mint hogy rekonstrukciós erőfeszítéssel elképzeljük, s ehhez kétségtelenül szükségszerűen kell történelmi, filozófiai, zenei, metrikai elemzések, kutatások segítségét igénybe venni, vagy a költői gondolkodás segítségét, amely – mint Pound példája mutatja – kitüntetett helyet foglal el ezek között” – írta Roubaud antológiájának bevezetőjében. S hozzáteszem, az sem árt, ha valamilyen szenvedély, valamilyen kultusz kapcsolódik a trobarhoz, legyen ez általában a kulturális hagyományok kultusza, a régi kultusza, a múlt felértékelése, a költői forma kifinomultságának kultusza, a szerelmi metafizika kedvelése vagy a fordítás kalandja iránti vonzódás.

Ami a hazai helyzetet általánosságban illeti, *A világirodalom történetében* a bemutatást Szerb Antal azzal kezdte, hogy a trobar nyelvi és kulturális elzártságát hangsúlyozta: „Ezek a dalok, írta, a mai olvasó számára úgyszólván megközelíthetetlenek: vajmi kevesen tudnak provençalul és a fordítások nem adhatják vissza formai és zenei szépségüket”. *A reménytelen szerelem története* című krokijában pedig egyenesen azt mondta, hogy a 'trubadúr' a mi számunkra csak gyűjtőnévként értelmes szó, a részletek ismerete nélküli összefoglaló nyelvi kategória, mert „Maguk a troubadourok, Guilhem de Montanhagol, a Dante-megénekelte Sordello és társaik elmerültek a feledésbe” (Szerb Antal: *A varázsló eltört pálcaját*, Révai, Bp., 1948, 24–25). Azt hiszem, igaza van. Az elfeledettségben kétségtelenül közrejátszott a nyelvi elzártság is, bár e jelenség, mint láttuk, más európai nemzetek számára is adott. Kétségtelenül közrejátszott az információs, ismeretbeli elzártság, amit nem kis mértékben oldott Szabics Imre tavaly megjelent, *A trubadúrok költészete* című összefoglaló könyve. Lapozzunk csak rá az ő bevezetőjére, oda, ahol az e századi hazai trobar-kutatásokat jellemzi! Igen, esett ugyan némi fény Peire Vidalra és Gaucelm Faidit-re, a középkori Magyarországon megfordult három trubadúr kétharmadára, igen, kevés, nagyon kevés szöveget fordítottak is tőlük (pedig több tekintélyes romanista toplistáján vezető helyet foglal el Peire Vidal, ez a mennyiségileg is számottevő életművet ránk hagyó és a magyarországi látogatás kuriózuma nélkül is pokolian jó trubadúr), kaptak egy-egy hanglemezt a Hungarotontól, de mindez érzékelhető módon

nem ösztönözte sem a tájékozódást, sem a fordításokat. Ami kevéske fordítás a „Vágyba felöltözve, ruhátlan” előtti időből a rendelkezésünkre áll, számos fordító közreműködésével és közvetítő nyelv(ek)ből készült, ez egyértelműen kitetszik, s a szövegek minősége roppant vegyes. Mi magyarázza ezt a helyzetet?

Mondhatnánk, hiányzott a kultusz, és ebben volna némi igazság. Például Babits Mihály ugyan igen erősen vonzódott a kulturális középkorhoz (*Amor Sanctus*, *Dante Comédiája*), de egyetlen trubadureszk verssort nem fordított, *Európai irodalomtörténete* pedig – a „lemosi” költőkről szóló nyúlfarknyi bekezdésben – csak úgy hemzseg a pontatlanságoktól és a tévedésektől. Sőt még Dante Alighieri történetileg talán indokolható vagy legalábbis megokolható ideológiai előítéleteit is átvenni látszik.

Persze mindig akad érdekes ellenpélda is. A fiatal Holler (Bajcsa) András prof. Birkás Géza biztatására készített *Provánszi költők* című, Pécsen, 1936-ban megjelent fordításkötetere gondolok. Igen beszédes, hogy a vékony kötetke első, rövidebb része trubadúanyag, a második rész Frederi Mistral-fordítás. Azé a Mistralé, aki a 19. század közepén létrehívta a Fél-ibrike-kört az újprovanszál nyelv mesterséges megalapozására, egy olyan, a szótárkészítéssel és grammatikai szabályozáson keresztüli nyelvújítás végigvitelére, amely az irodalom művelésére is alkalmas újprovanszál nyelv megformálását célozta. Az Arany János kortársaként *Mireiò* címmel eposzt író Mistralnak Európában sikere volt, nagy sikere. A Nobel-díjjal elvezető kedveltségét kultusz alapozta meg, annak a „regionalismo”-nak a kultusza, amely a fin de siècle idején előhívta például a gaél nyelvi-kulturális emancipációs hullámot vagy amely egy rövid ideig oly népszerűvé tette a szárd nyelven író Grazia Deleddát. Holler András egyszemélyes kísérlete, e meglehetősen iskolás fordítások, egy több évtizeddel megkésített újprovanszál kultusz honi gyümölcsei.

Véleményem szerint azonban a legmélyebb ok a trubadúrok elfeledettségére időben távolabb keresendő. Igaz közhely, hogy a legtöbb nyugat-európai költészetet mélyen áthatotta a trobar hatása (ellentétben a mi költészetünkkel). A trubadúroknak sok tanítványa akadt Észak-Franciaországban (ez mai földrajzi megjelölés), Szicíliában és az Itáliai-félszigeten, a Pireneusi-félszigeten és német földön. Arra gondolok, amit tágan a trobar echójának nevezünk, szűkebben pedig az ún. árnyék-formákra. A nyugat-európai strofikus költészetek trobar utáni történetében oly nagy szerepet játszó formák legtöbbször – tipológiai-strukturális szempontból – származék-formának tekintendő: olyan alakzatokra gondolok, mint például a szicíliai eredetű sonett, amely formatípus persze nem található meg a trubadúrhagyományban, de létrejött a trobar előzménye, a trobar mint szinkron háttér nélkül nem képzelhető el. Ezek az árnyék-formák (és a származékok származékai, a lenyomatok lenyomatai) élesen rávetülnek, mind a mai napig jól kivehetően rávetülnek a nyugat-európai költészetekre, s e költészeteket szemlélve, a kontúrokból pontosan következtethetünk az árnyékot vető eredeti formákra, arra a fényes, ragyogó világra, amely félhomályos kulturális barlangunk szája előtt, a hátunk mögött van.

Az a zenei hagyomány, amely a trubadúr cansók szövegével összenőtt s amely a két-tömbű strófaszerkesztés Dante által leírt szabályrendszerét megalapozta, gyökeresen különbözött a régi magyarországi zenei hagyományoktól. Amikor az ének még énekelt volt, a mi zenei hagyományunk egyszerűen nem engedte meg az adaptációt. A középkori nyugat-európai, énekelt, népnyelvű formák nagyobb tömegben a 19. század eleji formaujító törekvések keretén belül jelentek meg nálunk, a szöveg költeményeiként. Tehát már egy olyan időszakban, amely csak nem magyar archaizmusként érinthette meg őket, ha a nyelvi elzártság tényét képes lett volna feloldani. A modernizmusban a trobar már a történeti régmúltba záródott, mintegy beledermedt a múlt idő kiképezte borostyánkőbe, s nem akadt Poundunk, Queneau-nk vagy Roubaud-nk, aki személyes, egyetlen mozdulattal szétverte volna a követ. Még nem akadt.

Képes Júlia fordításkötete – most már talán érezhető – szinte a trobar hagyo-

mányozódásának eddigi magyar története *ellenére* készült. De a műfordítás hazai fogalma adta kereteken belül, természetesen a formahű és a jelentést lehetőségig pontosan követő fordítás eszméjének jegyében készült. Ez az eszmény, a formahű fordítás követelménye a múlt században képződött meg nálunk, és akaratlanul is egyik gyakorlati akadályává vált a trubadúrfordításoknak. Ugyanis léteznek annyira szubtilis, annyira kifinomult, annyira bonyolult megkötések alkalmazó cansók is, amelyeknél a megkötések rendszerét már-már lehetetlen visszaadni. Nem véletlen tehát, hogy Képes Júlia kötetében nem lelhetünk körkörös énekekre, nem olvashatjuk Arnaut Daniel sestináját. A fordítónak így is elképesztő formai leleményeket kellett a magyar nyelvből kiperéselnie, de ezek taglalására e hevenyészett vázlatban most nem térek ki. Az viszont különösen érdekes, hogy az általában megszokottnál jóval nagyobb teret kapnak a válogatásban a *trobairitzek*, a női trubadúrok vagy trubadúr nőköltők: comtesse Beatritz de Dia, Azalais de Porcaraigues, Maria de Ventadorn és Na Castelloza. E kiemelés, e szellemi mozdulat hasonlít Roubaud antológiájához, amelyben a hat nagy fejezet egyike csak nőköltőket ad, valamint az *Action Poétique* ragyogó 75. számához, amely kizárólag róluk szól és őket beszélgeti.

Láttuk, milyen választ adott e recenzió címbe foglalt kérdésére Ezra Pound. Jacques Roubaud a feleletet a Grál mindenkori jelenidejűségében látta, abban, hogy mindenkor jelenvalóvá tehető. 1986-ban *A megfordított virág* kötetben így írt: „Költeményeket írni, költészetet komponálni a jelen aktuális feltételek között kissé nehéz feladat, ebben egyetérthetünk. Kitartani egy feltételezett úton számomra minden esetben modell választását jelenti, vonatkoztatottságot valamely kitüntetett korszakra, amikor még volt költészet és az ragyogott is. Én a XII. századi Provence költészetét választottam. Gondolkodhatunk a trubadúrokon keresztül, az ő példájukon át is a költészetről”.

De mit feleljek én? Egészen úgy vagyok, mint egyik kedvencem, Rigaut de Berbezilh volt, aki meg egészen úgy volt, mint Perceval vala:

*Úgy, mint egykor Perceval
Ábrándjaiban
Elmerülve teljesen
Nem tudta kérdezni sem:
Mi végre van
A lánczsa és a Grál,
Mindez reám is áll (...)*

ugyanis ha Perceval meg sem tudta kérdezni, ha Rigaut csak a korábban néma kérdést tudta megszólaltatni, én honnan tudjak felelni rá? Annyit tudok mindössze róla, hogy nem föllelhetetlen.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát április 24-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
íránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.